

Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî,
Edirne'de yetişmiş bir ilim, irfan ve sanat adamıdır.
O, evini dergâh hâline getirerek içerisinde bir kütüphane kurmuş,
her kesimden insana kapılarını açarak bir hoşgörü âbidesi durumuna
gelmiş; fakirin, yoksulun, kimsesizlerin, gönlü kırıkların "Baba"sı
olmuş, onların dert ve sıkıntılarına ortak olarak sevgi ve hürmetlerini
kazanmış, bu sebeple de "*Kabûlî*" adıyla anılmış
büyük bir şahsiyettir.

İki cilt olarak takdim edilen bu çalışmada,
Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî
görüşleri yer almakta, ayrıca
Kenzü'l-Esrâr ve *Divân*'ın
Latin harfli metinleri verilmektedir.

EDİRNE VALİLİĞİ KÜLTÜR YAYINLARI

Selami Şimşek

1

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RIFÂÎ

Doç. Dr. Selâmi Şimşek

Edirneli ŞEYH KABÛLÎ Mustafa er-Rifâî

HAYATI, ESERLERİ ve TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

(İnceleme)

1.
CİLT

Edirneli
ŞEYH KABÛLÎ
MUSTAFA ER-RİFÂÎ
Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

CİLT: 1

EDİRNE VALİLİĞİ
KÜLTÜR YAYINLARI

EDİRNE KİTAPLIĞI: 10

Edirne Kitaplığı Danışma Kurulu
(Kültür Konseyi adına)
Kurul Başkanı
Dr. Metin Eriş

Kurul Üyeleri:
Prof. Dr. Cevdet Küçük
Prof. Dr. Korkut Tuuz
Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Selçuk Mülayim
İrfan Özcan

Edirneli
ŞEYH KABÛLÎ
MUSTAFA ER- RİFÂÎ
Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

Doç. Dr. Selami Şimşek

Birinci Baskı
Haziran 2013 / İstanbul

Kitap Tasarımı
Enes Teslim - Yasin Candan

Tk No : 978-605-149-460-9 (Tk)
ISBN : 978-605-149-461-6 (1.c)

Baskı Cilt
Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.

Tüm hakları Edirne Valiliğine aittir.

Edirneli
ŞEYH KABÛLÎ
MUSTAFA ER-RİFÂÎ
Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

(İnceleme)

Doç. Dr. Selâmi Şimşek

CİLT: 1

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9
İKİNCİ BASKI İÇİN / 11
KISALTMALAR / 15

GİRİŞ / 17

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ' NİN YAŞADIĞI
DÖNEMİN HUSÛSİYETLERİ / 17

Başlangıçtan XIX. Asrın Ortalarına Kadar Tasavvuf ve Tarikatların
Kısaca Genel Durumu / 17

XV-XIX. Asırlar Arasında Edirne' de Mevcut Tarikat, Tekke ve
Zâviyelere Kısa Bir Bakış / 26

Siyâsî Sosyal, İlmî ve Edebî Durum / 31

I. BÖLÜM / 39

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ' NİN HAYATI,
ESERLERİ VE TARİKATI / 39

Hayatı / 39

Doğumu, İsmi ve Künyesi, Âilesi ve Tahsili / 39

Memûriyeti / 40

Tasavvuf Yoluna Girişi / 41

Şeyhleri, Seyr u Sülûku, Eriştiği Makâmlar ve Hilâfeti / 42

Hız. Peygamber'e Bağlılığı ve Ona Karşı Olan Sevgisi / 51

Seyahatleri ve İrşâd Faaliyetleri / 53

Şâirliği ve Hattatlığı / 55

Menkıbeleri / 59

İntisâbına Dâir Menkıbesi / 59

İntisâbından Sonraki Menkıbeleri / 60

Hikmetli Sözleri / 61

Vefâtı, Tekkesi, Türbesi ve Halifeleri / 62

Eserleri / 63

Kenzü'l-Esrâr / 63

Muhtevâsı / 63

Nüshaları / 65

Risâle-i Tasavvuf / 66

Muhtevâsı / 66

Nüshaları / 66

Dîvân / 67

Muhtevâsı / 67

Nüshaları / 69

Müşkil-Küşâ / 71

Mûsiletü'l-Hidâye / 71
Tarîkatı (Rifâiyye) / 71
Rifâiyye Tarîkatı / 71
Rifâiyye'nin Kolları / 78
Rifâiyye Silsilesi / 79
İntisâb Merâsimi / 79
Tarîkat Zikri ve Burhân / 80
Tarîkat Sembolizmi / 84
Evrâd-Ezkâr / 85
Halvet / 86
Rifâiyye Kültürü / 87
Rifâiyye ve Mûsikî / 88

II. BÖLÜM / 91

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ' NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ / 92

Tarîkat Mes'eleleriyle İlgili Görüşleri / 92
Mürşid ve Hilâfet Mes'esi / 92
Mürid-Mürşid Münâsebetleri / 95
Bîat / 97
Seyr u Sülûk / 98
Rûh, Nefs ve Nefsin Mertebeleri / 100
Zikir / 109
Râbîta / 113
Silsile ve İcâzet / 115
Vuslat / 117
Tâc / 119
Hırka / 120
Postnişînlik / 121
İbâdet-Riyâzet / 122
Âdâb-ı Tarîkat-ı Aliyyeden Olarak Müridin Mürşidine Karşı
Takınacağı Edep Kuralları / 123
Şerîat-Tarîkat-Hakikat-Mârifet / 124
Tarîkatın Farz, Vâcib ve Rukûnleri / 127
Semâ-Raks ve Def / 128
Tasavvufî Hâllerle İlgili Görüşleri / 130
Cem'- Fark / 130
Mahv-İsbât / 132
Fenâ-Bekâ / 133
Cezbe / 137
Aşk ve Muhabbet / 138
İlâhî Aşk ve Mecâzî Anlatım / 149
Tasavvufî Düşünceye Dair Görüşleri / 157
Anâsır-ı Erbaa / 157

İnsanın Yaratılış Özellikleri ve İnsân-ı Kâmil / 160
Rûh-ı Muhammedî / 163
Vahdet-i Vücûd / 165
Ricâlu'l-Gayb / 169
İlm-i Ledün / 171
Kerâmet / 174
Bazı Mutasavvıflar Hakkındaki Düşünceleri / 176
Hasan-ı Basrî / 177
Serî es-Sakatî / 177
Habîb-i Acemî / 177
Ma'rûf-ı Kerhî / 177
Dâvûd-ı Tâî / 177
Cüneyd-i Bağdâdî / 178
Hallâc-ı Mansûr / 178
Abdülkâdir Geylânî / 179
Seyyid Ahmed Bedevî / 180
Şeyh İbrâhim Desûkî / 180
Bahâüddin Nakşbend / 181
Sa'düddin Cibâvî / 181
Ömer Halvetî / 181
Muhyiddin İbnü'l-Arabî / 182
Mevlânâ Celâleddin Rûmî / 185
Hacı Bektâş-ı Velî / 186
İbrâhim Zâhid Geylânî / 186
Dede Ömer Rûşenî / 187
İbrâhim Gülşenî / 187
Azîz Mahmûd Hüdâyî / 188
Hüsâmeddin Uşşâkî / 188

SONUÇ / 189

EKLER / 193

ÖNSÖZ

Bir şehrin değeri, coğrafi konumundan başlayarak sahip olduğu taşınmaz kültür varlıkları ve hatta bazen onlardan da fazla öneme haiz bilim ve fikir adamlarıyla ön plâna çıkar.. Öyle yerler vardır ki orada doğmuş, yaşamış fikir adamları ve sanatkârlar o beldenin coğrafi isminden daha da fazla önem arz eder, yöreye damgalarını vurur ve onların ün isimleriyle anılırlar.

Edirne'mize gelince, sahip olduğu coğrafi konumdan ve tarihî geçmişinden başlayarak öylesi kültürel varlıklara sahip lenmiştir ki bu anılmanın başlangıcını tespit açısından zor, ama önemli de bir şanstır. Çoğu kez Edirne'nin kültürel kimliğinden bahsedildiğinde, Selimiye Camii ayrı bir yere konulacak olursa, söze, sahip olduğu hangi değerden bahisle başlanması gerekeceğini kestirmek güçtür. Hele bir de tarihi, taşınmaz kültür varlıkları yanında burada yaşamış, yetişmiş âlim, fikir ve sanat adamları göz önüne getirildiğinde Edirne'nin neden Der-i Saadet olarak anılmış olduğu daha kolay anlaşılır.

Fakat ne yazık ki zaman, dar bir sınır dışında, genelde Edirne'de yaşamış birçok âlimin, mütefekkirin, münevverin hatırlanmasını ve hatta bilinmesini gölgelemiş, gölgelemeye devam etmektedir. İşte onlardan biri 19 ncu yüzyılın mutasavvıf ve şairlerinden, halk nazarında Kabûlî olarak anılmış olan Mustafa-er Rifaî'dir.

Edirne Kitaplığı projemizi başlatırken temel düşüncemiz, Edirne'nin sadece taşınmaz kültürel varlıklarını değil, kültür hayatına yön vermiş ve Edirne'li vafına sahip olabilecek değerlerin bütünüydü. Bu düşünceden hareketle unutulmaması gereken değerli isimlerden biri, yaşadığı dönemde Edirne'lilerin olduğu kadar, genelde toplumun bütün kesimlerinin dikkatini çekmiş Kabûlî mahlası ile bilinen Edirne'li Mustafa er-Rifaî idi. Konuda inceleme yapmış olan Doç. Dr. Selâmi Şimşek'in konudaki

tez çalışmasını yeniden gözden geçirmekte olduğunu öğrenmekse Edirne Kitaplığımız açısından bir şanstı. Böylece Edirne Kitaplığı'na "Edirne'li Şeyh Kabûlî Mustafa er Rifai'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri" ile "Kenzû-l Estrar, Risâle-i Tasavvuf ve Divan" metinlerine havi çalışma 2 cilt olarak Edirne Kitaplığı serimizde yerini aldı.

Bu vesile ile Edirne Kitaplığımıza Edirne'nin kültür hayatı ile ilgili birçok eserin katılacağı ümidini taşıırken böyle zor bir sahada büyük emek harcamış olan değerli hocamız Doç. Dr. Selâmi Şimşek'e şükranlarımı sunar, Kitaplığımızın zenginleşmesinde fikirleri ve destekleriyle önemli rol oynayan Danışma Kurulumuzun değerli bilim adamlarına, aziz dostum ve ağabeyim Dr. Metin Eriş'e teşekkür ederim.

Edirne Valisi
Hasan Duruer

İKİNCİ BASKI İÇİN

Ebu'l-Hayr Rûmî'nin pek sevdiği, bir evleşine Cennet'te yetmiş kat yerin karşılık geldiğini söylediği, gâziler ocağı ve Balkanların kilidi olarak nitelendirdiği mübârek şehir Edirne'nin, 1361 yılında fethinden itibaren pek çok gönül insanının, derviş ve sûfinin yurdu hâline geldiğini biliyoruz.

Bu derviş ve sûfiler, sadece Edirne'ye yerleşmekle kalmamış, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi şehirde mahalleler, tekkeler, zâviyeler, imâretler kurup, insanlığın yararına hayırlı ve güzel işler yapmak sûretiyle âdetâ şehri maddî ve mânevî bakımdan bir baştan bir başa imâr ve iskân etmişlerdir. Osmanlı'nın Balkanlara ve Avrupa'ya açılan bu kapısında kurulan tekke ve zâviyelerde ise gerek şeyh, gerek mürid ve derviş, gerekse âlim düzeyinde yüzlerce şâir, hattat, mûsikîşinâs yetişmiş, bunlar hem hayatlarıyla, hem yazdıkları şiiriyle ve yazılarıyla din, kültür, san'at ve edebiyat dünyamıza oldukça önemli katkılar sağlamışlardır.

İşte böylesi ilim, irfân ve san'at erbâbından birisi de Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî'dir. Nitekim o, evini dergâh hâline getirerek içerisinde bir kütüphane kurmuş, her kesimden insana kapılarını açarak bir hoşgörü âbidesi durumuna gelmiş, fakirin, yoksulun, kimsesizlerin, gönlü kırıkların “Baba”sı olmuş, onların dert ve sıkıntılarına ortak olarak sevgi ve hürmetlerini kazanmış, bu sebeple de “Kabûlî” adıyla anılmış büyük bir şahsiyettir.

Yazdığı nutuklarında, halkın kendisini severek söylediği “Kabûlî” mahlasını kullanan Mustafa er-Rifâî, aynı zamanda hattat olup, kaynakların ifadesiyle iki yüz yetmiş üç kadar eseri kendi eliyle yazıp çoğaltmıştır. Edirne Şer'iyeye Mahkemesi Başkâtipliği görevinde de bulunan Kabûlî'nin, mürettep *Divân*'ının yanında tasavvufa dair *Kenzü'l-Esrâr*, *Mûsiletü'l-Hidâye* adlı eserleri ve Farsça'yı da iyi şekilde bildiği ipucunu veren *Müşkil-Küşâ* adlı bir lügati vardır. Onun bunların yanında kaynaklarda adı geçmeyen *Risâle-i Tasavvuf* yahut *Risâle-i Vücûd-ı İnsân-ı Kâmil* adıyla hâli hazırda kütüphanelerde kayıtlı bulunan bir eserini de belirtmek gerekir. Ancak bu eserin *Mûsiletü'l-Hidâye* yahut *Kenzü'l-Esrâr*'ın zeyli olma ihtimali de bulunduğu için onun ayrı bir eseri olarak göstermeyi şimdilik uygun bulmuyoruz.

Bu çalışmamız, 1998 yılında “Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız ve daha sonra *Kenzü'l-Esrâr* ve *Divân*'ın Latin harfli metinlerini eklemek sûretiyle yayımladığımız eserin (Buhara Yay., İstanbul 2005, 424 s.) yeniden gözden geçirilerek bazı ilâvelerle sunulmuş şeklindedir. Eserin yeniden neşri niyeti ise, Sayın Edirne Vâlisi

Hasan Duruer'in oldukça yerinde bir hareketle başlatmış olduğu her ay yayımlanması planlanan "Edirne Vâililiği Kültür Yayınları Kitap Projesi" kapsamında, pek muhterem gönül ve fikir adamı Dr. Metin Eriş Beyefendi'nin haber vermesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Zât-ı âlilerine şimdiden müteşekkirim.

Esasen böyle bir proje vesilesiyle çalışmamızı ikinci baskıya hazırlamak bizim açımızdan oldukça yararlı olmuştur. Zira aradan geçen on yıla yakın zaman içerisinde Kabûlî'nin eserlerinin yeni yazma nüshalarına ulaştık ve onunla ilgili yeni bilgi ve belgeler bulduk. Bu sebeple ilk baskıda epeyce eksik ve kusurumuzun olduğunu görmüş olduk. Ayrıca bir sel baskını sonucu zayıya uğrayan ilk baskısı da tükenmiş durumdaydı.

Bu neşrimizde ilk baskıda yer almayan bazı ilâveler olduğunu yukarıda belirtmiştik. Meselâ, Kabûlî'nin tasavvufî görüşleri kısmına "Bazı Mutasavvıflar Hakkındaki Düşünceleri"ni eklerken, *Divân ve Kenzü'l-Esrâr*'ın yanında *Risâle-i Tasavvuf* adlı eserinin yeni harfli metnine yer verdik. *Divân*'ın yeni harfli metnini verirken Süleymaniye Ktp., İzmir No: 547/2'deki kayıtlı nüshasını esas almakla birlikte daha sağlıklı bir metin sunmak amacıyla zaman zaman Millî Ktp. Yazma No: A 2450, FB No: 281'de kayıtlı bulunan nüshalarıyla da karşılaştırdık. *Kenzü'l-Esrâr*'ın yeni harfli metnini de İstanbul'da 1292 (1875) yılında basılan nüshasını esas alarak hazırlamakla beraber bazı kısımlarında İBB Ktp., Osman Ergin Yazmaları No: 1957'de kayıtlı bulunan yazma nüshasından yararlandık. Onun *Risâle-i Tasavvuf* adlı eserine gelince, bu eseri daha önce yeni harflerle Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp., Yazma No: 183/1'de kayıtlı nüshasını esas alarak "Son Dönem Rifâî Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin *Risâle-i Tasavvuf* Adlı Eseri" başlıklı makalemiz içerisinde (*Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 17, s. 244-261) yayımlamıştık. Burada eserin İBB Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları No: 1052'de *Risâle-i Vücûd-ı İnsân-ı Kâmil* adıyla kayıtlı bulunan nüshasından da yararlanmak sûretiyle sunmaya çalıştık.

Yine ilâve olarak istifadeyi kolaylaştırmak maksadıyla *Divân*'da bulunan nutukların indeksi ile şahıs, yer, kavram gibi maddeleri hâvi "Karma İndeks"i hazırladık. Ayrıca "Ekler" kısmında Kabûlî'nin mezar taşı kitâbesi ve mezarıyla ilgili fotoğrafların yanında eserlerinden örnekler, Cîsr-i Ergeneli Nâibzâde Mustafa Fahrî er-Rifâî tarafından yazılan ve Kabûlî'nin şeyhleri, halîfeleri ve mührünü göstermesi bakımından oldukça önemli olan "Tercümân-ı Hilâfet" ve "Du'â-ı Şerîf'e, Ahmed Bâdî, Tosyavîzâde Dr. Rıfat Osman ve Osman Nuri Peremeci gibi Edirne tarihçilerinin eserlerinde Kabûlî'den bahsettikleri kısımların bir kopyasını da yer verdik.

Velhâsıl tüm bu gözden geçirme ve ilâvelerle rağmen çalışmamızın kusursuz olduğu iddiasında değiliz. Gözümüzden kaçan, farkında olamadığımız bir takım kusur ve eksikliklerimizin olacağı muhakkaktır. Okuyucuların engin hoşgörülerine sığınarak şimdiden af talep ediyoruz.

Son olarak başlatmış oldukları örnek ve güzel bir proje ile çalışmamızın ikinci neşrine destek verip yayımlayan Sayın Edirne Vâlisi Hasan Duruer Bey başta olmak üzere, basılmasına vesile olan Metin Eriş Beyefendi'ye, çalışmam sırasında sıkıntılara katlanıp sabır ve anlayış gösteren kıymetli eşim ve çocuklarıma teşekkür etmeyi burada ifâsı gerekli bir borç bilirim. Çalışmak bizden yardım ve inayet Cenâb-ı Hak'tandır.

Selami Şimşek

Gümüşhane

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen madde, makale.
a.mlf.	: Aynı müellif.
a.s.	: Aleyhi's-Selâm.
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
b.	: İbn.
Bkz.	: Bakınız.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.
Bsk.	: Baskı.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
DGBİT	: Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi.
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
haz.	: Hazırlayan.
H.z.	: Hazret, Hazret-i.
İA.	: İslâm Ansiklopedisi.
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
KB	: Kültür Bakanlığı,
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
KBYB	: Kültür Basın Yayın Birliği.
Ktp.	: Kütüphanesi.
m.	: Madde, maddesi.
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı.
Müz.	: Müzik.
No.	: Numara.
nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radyellâhu anhu.
s.	: Sayfa.
sad.	: Sadeleştiren.
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
SGAD	: Sahabeden Günümüze Allah Dostları.
Tas.	: Tasavvuf.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
trc.	: Tercüme eden.
ts.	: Tarihsiz.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vd.	: Ve devamı.
vr.	: Varak.
vs.	: Ve sâire.
Yay.	: Yayınları.
y.y.	: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî, XIX. asır mutasavvîf şâirlerinden ve Rifâiyye tarîkatı ileri gelenlerindedir. Onun hayatı, eserleri tasavvufî görüşleri konusuna geçmeden önce, kendisinin ve eserlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için başlangıçtan XIX. asrın ortalarına kadar tasavvuf ve tarikatların genel durumu ile yaşadığı dönemin siyâsî, içtimâî, ilmî ve edebî durumuna kısaca bir göz atmayı faydalı buluyoruz.

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RIFÂÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN HUSÛSİYETLERİ

Başlangıçtan XIX. Asrın Ortalarına Kadar Tasavvuf ve Tarikatların Kısaca Genel Durumu

Tasavvufî düşünce, tarihî seyri içerisinde birçok merhalelerden geçerek, çeşitli kıt'a ve ülkelerde yayılıp gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Hicrî I. ve II. asırlarda Hz. Peygamber'in ve Ashâb-ı Kirâm'ın zühud ve takvâ dolu hayatının ardından¹ özellikle Hicrî II. asrın ortalarından itibaren "sûfilik adı altında, Kur'ân ve Sünnet'in rûhuna, özüne, esprisine uygun, kendilerine özgün, orjinal yorumlar yapan, ihlâsa, nefis ve rûh terbiyesine ehemmiyet veren bir topluluğun oluşmaya başladığını görüyoruz."²

Hicrî II. asırda yetişen meşhûr zâhidleri de şöyle sıralayabiliriz: Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),³ Ebû Hâşim Sûfî (ö. 150/767),⁴ Râbia-ı Adeviyye (ö.

1 M. Mustafâ el-Hilmî, *el-Hayâtü'r-Rühîyyetü fi'l-İslâm*, Mısır 1970, s. 21; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, c. I, Mısır ts., s. 52-54; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' (İslâm Tasavvufu)*, trc. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay, İstanbul 1996, s. 127-142.

2 Osman Türer, "Anadolu'da Tasavvufî Hayata Genel Bir Bakış-1", *Yeni Ümit Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1993), Sayı: 21, s. 39.

3 Hasan Basrî hk. bkz. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. II, s. 131-161.

4 Ebû Hâşim Sûfî hk. bkz. Abdurrahmân Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds (Evliyâ Menkabele-ri)*, trc. ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay. İstanbul 1995, s. 153-154.

185/801),⁵ Dâvûd-ı Tâî (ö. 161/777), Fudayl b. İyâz (ö. 187/802), Şakik-i Belhî (ö. 194/809) ve Ma'rûf-ı Kerhî (ö. 200/815).⁶

Hicrî ilk iki asrın dikkatlerini celbeden yönü, zâhidlerin ibâdetlerinde ve her türlü işlerinde, Allah'ın rızâsını kazanarak cennete girmek ve cehennemden kurtulmaktır.⁷

Hicrî III. ve IV. asırlara gelindiğinde zühd hayatının yanı sıra, zâhirden-bâtına, âfâktan-enfüse, rûh terbiyesine, Allah'a kavuşma (vuslat) düşüncesine yönelmeleri ve bu hususları gaye edinen zâhidleri görüyoruz. Hâris-i Muhâsibî (ö. 243/857), Hâtem-i Asamm (ö. 237/851), Ruveym (ö. 330/941), Şiblî (ö. 334/945) ve Büşencî (ö. 348/958) bu dönemde yetişmiş zâhid ve sûfilerden birkaçıdır.⁸

Hicrî III. ve IV. asrın tasavvuf tarihi açısından ayrı bir yeri ve önemi vardır. Şöyleki bu asırlarda tasavvuf artık bir ilim olarak ortaya çıkmış, prensipleri belirlenmiş, ana konuları ele alınıp işlenmiş, klâsik tasavvufî eserler te'lif edilmiş, büyük sûfiler yetişmiş ve bu sûfiler toplumda belli bir zümreyi temsil etme konumuna gelmiştir.⁹ Ana tarikatlar da bu dönemde kurulmuştur. Söz konusu tarikatlardan bazıları şunlardır; Hâris-i Muhâsibî'ye nisbetle Muhâsibiyye, Hamdûn Kassâr (ö. 271/884)'a¹⁰ nisbetle Kassâriyye, Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 261/874)¹¹ nisbetle Tayfuriyye, Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909)¹² nisbetle Cüneydiyye ve Muhammed b. Ali Tirmizî (ö. 285/898)'ye¹³ nisbetle Hakîmiyye gibi.

Hicrî V. asırdaki tasavvuf, hicrî III. ve IV. asırlarda nazaran daha da yaygınlaşmış, benimsenmiş, şiirlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Artık şiirlerde edebî san'atların yanında, tasavvufî remz ve işaretlere de yer verilir. Özellikle İranlı şâirlerde bu duruma sıkça rastlanır.¹⁴ Yine bu asırdaki sûfilerin gerek eserleriyle gerekse yaşayışlarıyla ehl-i sünnet çizgisinde bir tasavvuf anlayışını savunduklarını ve mezhep tartışmalarına girmediklerini görüyoruz. Ebû Ali

5 Râbia-ı Adeviyye hk. bkz. Margaret Smith, "Râbia Adeviyye", *İA*, c. IX, s. 588.

6 Tâî, İyâd, Belhî, Kerhî hk. bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1991, 3. Bsk., s.115-124.

7 Ebû'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf* (İslâm'da Ma'nevî Devrim), trc. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale Yay., İstanbul 1996, s. 97-98.

8 Bu zâhid ve sûfiler hk. bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 111-143; Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1992, 2. Bsk., s. 59-60.

9 Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995, s. 82.

10 Kassâr hk. bkz. Ebû Abdurrahmân Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, Mısır 1969, s. 123-129.

11 Bistâmî hk. bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 67-74; Süleyman Uludağ, *Bâyezîd Bistâmî* (Hayatı, Menkıbeleri, Fikirleri), TDV Yay., Ankara 1994.

12 Bağdâdî hk. bkz. Helmuth Ritter, "Cüneyd", *İA*, c. III, s. 241 vd.; Süleyman Ateş, *Cüneyd Bağdâdî* (Hayatı, Eserleri ve Mektupları), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.

13 Tirmizî hk. bkz., Abdülvehhâb Şa'ranî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Mısır 1954, 2. Bsk., c. I, s. 91.

14 Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 133.

Dekkâk (ö. 405/1014), Ebû Abdurrahmân Sülemî (ö. 412/1021),¹⁵ Kuşeyrî'nin hocası Ebû Nuaym İsfêhânî (ö. 430/1038), Ebû Said Ebû-l Hayr (ö. 440/1048), Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072)¹⁶ Hicrî V. asrın önde gelen sûfilerindedir.

VI-VII/XII-XIII asırlar tarikatların kurulup-geliştiği devirlerdir. Arık tarikatlar, tekkeleriyle, dervişleriyle, mürşidleriyle tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Bu asrın en önemli şahsiyetlerinin başında hiç şüphesiz Ebû Hâmid Gazzâlî (ö. 505/1111)¹⁷ gelir. O, medrese ile tekkeyi uzlaştıran, fizik ile metafizik arasındaki dengeyi çok iyi kurabilen büyük bir sûfidir. Yine Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî (ö. 565/ 1160),¹⁸ Basra'da Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1183),¹⁹ Türkistân'da Ahmed Yesevî (ö. 562/1166),²⁰ Mâveraünnehr ve Buhara'da Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 595/1199)²¹ bu asırda yetişmiş tarikat kurucularıdır.

VII/XIII. asırda yetişen meşhûr sûfi ve tarikat kurucuları ise şunlardır: Ebu'l-Hasan Şazelî (ö. 606/1209),²² Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221),²³ Sühreverdiyye'nin kurucusu Ebû Hafs Ömer Sühveredî (ö. 539/1144),²⁴ "Şeyh-i Ekber" nâmıyla meşhûr Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240),²⁵ Bedeviyye'nin kurucusu Ahmed b. Ali Bedevî (ö. 675/1276),²⁶ *Mesnevî* ve *Fihî Mâfih*'iyle meşhûr Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273),²⁷ *Mirsâdu'l-İbâd* adlı eseriyle bilinen Necmüddin Dâye (ö. 628/1230), *Meşrebü'l-Ervâh* adlı eserin sâhibi Ruzbihân Baklî (ö. 606/1209).²⁸

VII/XIII. asrın dikkat çeken yönü, tasavvufî düşüncenin önceki asırlarda Kur'ân, Sünnet ve büyük sûfilerin görüşleri ile teyit edildiği hâlde bu asır-

15 Sülemî hk. geniş bilgi için bkz. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri* (Doktora Tezi), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, s. 32-76; a.m.f., "Sülemî'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri* (İçinde), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 1-6.

16 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 23-24.

17 Gazzâlî hk. bkz. Hasan Şahin, "Gazzâlî ve Tasavvuf", *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî*, Kayseri 1988, s. 87-100.

18 Geylânî hk. bkz. Sâdık Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Alîyye (Tarikatlar ve Silsileleri)*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 89-95.

19 Rifâî hk. bkz. *Ebû'l Hüdâ es-Sayyâdî, Kılâdetü'l-Cevâhir*, Beyrut 1301; Kenan Rifâî, *Ahmed Rifâî*, İstanbul 1340.

20 Yesevî hk. bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991, 7. Bsk., s. 163-180; Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, KB Yay., Ankara 1991, 2. Bsk., s. 6-21.

21 Gucdüvânî hk. bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 523-525; Hamid Algar, "Abdülhalik Gucdüvânî", *DİA*, c. XIV, s. 169-171

22 Şazelî hk. bkz. Margoliouth, "Şazelîyye", *IA*, c. XI, s. 366.

23 Kübrâ hk. bkz. Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat (Usûlu Aşere-Risâle ile'l-Hâim Fevâihu'l-Cemâl)*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay. İstanbul 1980, s. 9-22.

24 Sühveredî hk. bkz., Sühveredî, *Avârifu'l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, trc. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. IX-XXXII (Giriş Kısmı).

25 Arabî hk. bkz. Nihat Keklik, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî: Hayatı ve Çevresi*, Çığır Yay., İstanbul 1966.

26 Bedevî hk. bkz. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, c. I, s. 233-236.

27 Mevlânâ hk. bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 634-639; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, 4. Bsk.

28 Baklî hk. bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 400-402.

dan itibaren artık felsefî kavramlarla da izâh edilmeye başlanmıştır.²⁹ Bu tarzda eserler kaleme alanların başında İbnü'l-Arabî, Sadrüddin Konevî (ö. 673/1274),³⁰ *Lemeât* sâhibi Fahreddin Irâkî (ö. 688/1289),³¹ İbnü'l-Fârîz (ö. 632/1234)³² gibi sûfiler gelir.

XIII. asır İslâm dünyasının çalkantılı dönemlerinden birisini teşkil eder. Zira doğudan gelen Moğollar girdikleri yerlerde taş üstünde taş bırakmamışlar, yakıp yıkmışlardır. Tasavvuf ve tarikatların başta Anadolu olmak üzere diğer bölgelerde alternatif bir konuma gelmesinin en önemli sebepleri arasında bu durumun büyük bir payı vardır.

XIII. asırda bu çalkantılar yaşanırken tam aksine tasavvufî düşünce ve hayat telakkisi doruk noktasına ulaşmış, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Endülüs, Hırsan, Türkistan, Anadolu ve diğer bölgelere geniş bir şekilde yayılmış durumdaydı. O dönemde Türklerin İslâm'ı benimseyip kabul etmelerinde tasavvuf ve tarikatların varlığı ve yapısı diğer tebliğ faaliyetlerine nazaran daha etkili ve yapıcı olmuştur.³³

XII. ve XIII. asırlarda Anadolu iki büyük olaya sahne olmuştur: Birincisi, Haçlı Seferleri İkincisi, Moğol İstilâsı. Bu iki hâdise Anadolu insanını tasavvufun içine bir mîknâtis gibi çeker. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Büyük Selçukluların mutasavvıflara sahip çıkmalarının sebeplerinden birisi de bu olsa gerekir. O dönemde siyasî birliği sağlamaya çalışan Selçuklu hükümdarları sûfilerin nüfûzlarını dikkate almayı ihmal etmemişler, yakın ilgi ve alaka göstererek kısa zamanda teveccühlerine de mazhar olmuşlardır.

XIII. asrın sonları ile XIV. asrın başlarında Anadolu'da yayılan tarikatlar arasında Rifâiyye'yi görüyoruz. İzmir'de, Bergama'da, Amasya'da Rifâî tekkelelerinin bulunduğunu İbn-i Battûta'nın *Seyahatnâme*'sinden öğrenmekteyiz. Hatta İbn-i Battûta, Macar şehrinde Rifâî tekkesine rastladığından da bahsetmektedir. Yine o, Vâsit şehri yakınlarındaki Ümmü Ubeyde karyesinde kabri bulunan Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin kabrini ziyaret ettiğini, Sonisa'daki yüzlerce dervişin onun kabrini ziyarete geldiklerini söyler.³⁴

Osmanlı Devleti'nin fikrî ve mânevî temelleri bu XIII. ve XIV. asırlarda

29 Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şâiri Muhammed Nazmî*, KTB Yay., Ankara, 1988, s. 7-8.

30 Konevî hk. bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. I, s. 177; İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb* (Ma'nevî Ufuklar-II), sad. İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İstanbul ts., s. 295-298; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi: Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İstanbul 1946, c. I, s. 168-175.

31 Irâkî hk. bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 817-820.

32 İbnü'l-Fârîz hk. bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 749-756; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Kahire 1350, c. V, s. 49.

33 Türer, *a.g.m.*, s. 40; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolunun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., Ankara 1991, s. 102-116; Osman Çetin, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet Yay., İstanbul 1990, 2 Bsk., s. 185-190.

34 *İbn Battûta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 21; Ayrıca bkz. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 204, 266; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara 1959, s. 95-96; Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifin (Ariflerin Menkabeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yay., Ankara 1966, s. 132-133.

atılmıştır. Şöyleki devletin kuruluş dönemi olan XIV. asrın başlarında “Anadolu toprakları her şeyi ile üç kıtayı omuzlayabilecek bir mânevî potansiyele sahipti”. Zira Âhi reislerinin köylere yerleşerek yaptıkları tekke ve zâviyeler vasıtasıyla hem imâr-iskân hem de tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde bulduklarını görüyoruz. Fütüvvet ehli olarakta tanınan Âhiler o devinde iktisâdî, içtimâî, dinî görevlerinin yanında askerî yönden de devlete katkıda bulunuyorlardı. Abdalân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm diye dört kısma ayrılan gruplardan Gâziyân-ı Rûm Âhilerin askerî kanadını temsil etmekteydi.³⁵

Şu husûsu asla unutmamak gerekir ki, Osmanlı Devleti’nin kurulma, gelişme, duraklama ve gerileyip yıkılmasına neden olan üç ana kurum vardır: Tekke-medrese-ordu.

I. Murâd devrinde kurulan askerî birliklerin hem maddî hem de mânevî yönden ahî çizgilerini taşıması ve Sultan’ın Postinpûş Baba zâviyesini yaptırması, kurulan Yeniçeri Ocağı’nın “Ocağı-ı Bektâşiyân” olarak yâd edilmesi o günkü tasavvufî durumun devletle olan irtibat ve yakınlığını göstermesi açısından fevkalâde mühimdir. Bununla da kalmayıp Orhan Bey zamanında ilk olarak açılan medresenin başına vahdet-i vücûd düşüncesine bağlı, İbnü’l-Arabî’nin *Fusûsu’l-Hikem*’ini şerheden sûfî bir âlim olan Dâvûd-ı Kayserî’nin getirilmesi devletin tekke erbâbına bağlılığının, güveninin en büyük delili olsa gerektir. Kafa-kalp-silâh üçlüsünün birbirine kenetlendiği dönem, işte bu Osmanlı’nın kuruluş yıllarıdır.³⁶

Âhi şeyhi, Osmanlı Devleti’nin kurucusu olan Osman Bey’in kayınpederi Şeyh Edebâli (ö. 726/1326),³⁷ Âşık Paşa (ö. 733/1334),³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 1344),³⁹ Kerimuddîn Ahî Muhammed Halvetî (ö. 751/1350), Şeyh Safiyüddin Erdebilî (ö. 735/1334),⁴⁰ Yûnus Emre (ö. 721/1320-21)⁴¹ XIV. asrın meşhûr sûfileridir.

35 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 211-217; Mikâil Bayram, *Ahî Evren (Tasavvufî Düşüncenin Esasları)*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 19-34; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yay., İstanbul 1990, 3. Bsk., s. 121-132; Çetin, *a.g.e.*, s. 244.

36 Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 161-162.

37 Edebâli hk. bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 6, 13; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-A’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, c. II, s. 817.

38 Âşık Paşa hk. bkz. Elvan Çelebi, *Menâkıbu’l-Kudsîyye fî Menâsibi’l-Ünsîyye* (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi), nşr. İsmâil E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s. 137-138.

39 Hacı Bektâş-ı Velî hk. bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, nşr. Esad Coşan, Ankara ts., s. XV-XLI; Mecdî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, c. I, s. 44; Enver Behnan Şapoğlu, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Elif Kitabevi, İstanbul 2004, 2. Bsk., s. 335-385.

40 Erdebilî hk. bkz. Franz Babinger, “Safiy-ed-din Safî Al-Dîn Şayh”, *İA*, c. X, s. 64-65.

41 Yûnus Emre hk. bkz., Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1992, 2. Bsk., s. 1-203; Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divânı*, KB Yay., Ankara 1990, c. I, s. 7-34.

XIV. ve XV. asırlarda Ekberîyye, Zeynîyye, Âhîlik, Mevlevîlik, Babâîlik,⁴² Rifâîyye ve Kâdirîyye tarikatları Anadolu'da yaygın durumdaydı. Bu tarikatların yanı sıra Bayrâmîyye'nin kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429),⁴³ Zeynîyye'yi Osmanlı topraklarına sokan Abdüllatif Kudsî (ö. 856/1452),⁴⁴ "Emîr Sultân" nâmıyla meşhûr Şemseddin b. Ali Hüseyinî (ö. 833/1429),⁴⁵ Hacı Bayrâm'ın halîfelerinden olan Akşemseddin (ö. 863/1459), "Somuncu Baba" lakabıyla ün salan Hamidüddin Aksarayî (ö. 815/1412),⁴⁶ Ömer Dede Sikkînî (ö. 880/1475), Yazıcızâde Muhammed (ö. 855/1451), Ahmed Bîcân (ö. 858/1454), Kâdirîyye'yi Anadolu topraklarına intikal ettiren Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469), Cemâl Halvetî (ö. 903/1493) ve Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) gibi sûfiler de XV. asırda Anadolu'dan yetişmiş olan sûfilerden birkaçıdır.⁴⁷

Bu XV. asrın tasavvuf tarihi açısından çok mühim bir yeri vardır. Zîrâ tasavvuf ve tarikatlarla ilgili ana müesseseler, tekkeler, zâviyeler çoğalmış ve bu sistemin temel eserleri te'lif edilmiş veya daha önce kaleme alınan Arapça ve Farsça klâsikler Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Yine Selçuklular döneminde Anadolu'da kurulmaya başlanan tarikatlar bu asırlarda iyice sistemini yerleştirmiş, kendilerine özgü yorumlar getirmiş, âdâb ve erkân prensipleri düzenlenmiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti, XVI. asırda yükselmenin zirvesine ulaşmıştı. Bu asra kadar kuruluş yıllarında olduğu gibi tekke-medrese-ordu üçlüsünün son derece uyumlu çalıştığını görüyoruz. Ancak XVI. asrın sonlarına doğru bu âhenk yavaş yavaş bozulmuş, devletin yapısında bir takım çatlaklıklar görülmeye başlanmıştı.

Devlette görülen gerileme, yavaş yavaş diğer alanlarda da su yüzüne çıkmaya başlar. Bundan tasavvufî muhitlerde nasibini alır. Ancak bu gerileme döneminin arifesinde de büyük mutasavvıflar yetişmiştir; Halvetîyye'den Ümmî Sinân (ö. 958/1551),⁴⁹ Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî (ö. 910/1505),⁵⁰ İbrâhim

42 Babâîlik hk. bkz. Ahmed Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyantı*, Dergâh Yay., İstanbul 1980, s. 141-149.

43 Hacı Bayrâm-ı Velî ve Bayrâmîyye hk. bkz. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî* (Yaşamı, Soyu, Vakfı), TTK Yay., Ankara 1989, c. I, s. 11-82.

44 Kudsî ve Zeynîyye hk. bkz. Âşıkpaşâde, Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Gökkubbe Yay., İstanbul 2007, s. 255, 485; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Ulu-dağ Yay., Bursa 1990, c. I, s. 85-110; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

45 Emîr Sultân hk. bkz. Ethem Cebecioglu, "Emîr Sultân", *SGAD*, c. VII, s. 345-351.

46 Somuncu Baba hk. bkz. Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba (Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Alisi)*, Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 11-57.

47 Yılmaz, *Anahtarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 143-145; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul ts., s. 14-38; Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 43-46; Mustafa Kara, Eşrefoğlu Rûmî, TDV Yay., Ankara 1995, s. 2-24.

48 Kara, *a.g.e.*, s. 1-2.

49 Ümmî Sinân hk. bkz. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 238; Mustafa Tatcı, *Ümmî Sinan*, Akçağ Yay. Ankara 1988; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divânı* (İnceleme-Metin), MEB Yay., İstanbul 2000.

50 Marmaravî hk. bkz. Bursalı Mehmed Tahîr, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, c. I, s. 295; Ahmed Ögke, *Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001.

Gülşenî (ö. 940/1533),⁵¹ Sofyalı Bâli Efendi (ö. 960/1555),⁵² Kastamonulu Şeyh Şa'bân-ı Velî (ö. 976/1568),⁵³ Ahmed Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1579)⁵⁴ gibi.

XVI. asırda etkili olan tasavvufî cereyanların başında Melâmîlik gelir. Müessesisi, Horasan bölgesi sûfilerinden Hamdûn Kassâr (ö. 271/884)'dır. Zâhire değil bâtına, kalp güzelliğine önem veren bir düşünce tarzı olan Melâmîlik sonraki asırlarda bu çizgisinden uzaklaşmış, iyilikleri gizleyip kötülükleri dışarı vurmak, halkın kınamasına vesile olacak davranışlarda bulunmak gibi düşünceleri gaye edinen meşrep haline gelmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Ömer Sikkînî tarafından geliştirilen Bayrâmiyye Melâmîliği bu asırda oldukça revâc bulmuş, bazı taşkınlıkları ve düşüncelerinden dolayı mümessilleri ağır cezalara, idamlara mahkûm edilmiştir.⁵⁵

XVII. asra gelindiğinde, tarikatların toplum üzerindeki te'sir ve nüfuzunun arttığını, çeşitli kol ve şubeleriyle müridlerinin çoğaldığını görüyoruz. Ayrıca Kadızâde-Sivâsî tartışmaları olarak tarihe geçen tekke-medrese arasındaki tartışmalar⁵⁶ bu asırda oldukça harâretlenmiştir. Diğer yandan şiir ve mûsikî başta olmak üzere genel san'at alanlarında sûfiler birçok eser te'lif etmiş, bunları tekkelerinde ele alıp işlemişlerdir.

XVII. asrın ileri gelen sûfilere ise şunlardır: *Mektûbât*'ıyla meşhûr İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624),⁵⁷ Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628),⁵⁸ Kâdiriyye'yi İstanbul'a sokup, bu tarikatı geliştiren İsmâil-i Rûmî (ö. 1041/1631),⁵⁹ *Mesnevî*'yi şerheden İsmâil Ankaravî (ö. 1041/1630),⁶⁰ Bayrâmiyye Melâmîliğinin temsilcilerinden Bosnalı Abdullah Efendi (ö. 1054/1644), Halvetiyye'nin Şa'bâniyye kolundan Karabâş-ı Velî (ö. 1097/1679)⁶¹ gibi.

51 Gülşenî hk. bkz. Nev'izâde Atâî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakaik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, II, 67-68; Vicedânî, *a.g.e.*, s. 198; Himmet Konur, *İbrâhim Gülşenî Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*, İnsan yay., İstanbul 2000.

52 Bâli Efendi hk. bkz. A. Haydar Bostancı, "Bâli Efendi", *SGAD*, c. VIII, s. 79-87.

53 Şeyh Şa'bân-ı Velî hk. bkz., Vicedânî, *a.g.e.*, s. 210-211; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *Halvetiliğin Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Külliyesi*, Kastamonu Şeyh Şa'bân-ı Velî Derneği Yay., Ankara 1991.

54 Ahmed Sivâsî hk. bkz. Vicedânî, *a.g.e.*, s. 250-251; Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidî* (Tenkitli Basım), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1983; a.mlf., "Şemseddin Sivâsî", *SGAD*, c. VIII, s. 175-182..

55 Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 205.

56 Tekke-medrese tartışmaları için bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak Fi İhtiyâri'l-Ehak*, haz. O. Şaik Gökyay, MEB Yay., İstanbul 1993, 2. Bsk., s. 107-109.

57 İmâm-ı Rabbânî hk. bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçipek, Merve Yay., İstanbul 1996, c. I, s. 11-34; İ. Edhem Bilgin, *Devrimci Süfî Hareketleri ve İmâm-ı Rabbânî*, KBYB İstanbul 1989, s. 56-85.

58 Hüdâyî hk. bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî (Hayatı-Eserleri-Tarikatı)*, Erkam Yay., İstanbul 1990, s. 37-83.

59 İsmâil Rûmî hk. bkz. Vicedânî, *a.g.e.*, s. 130-133; Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 111-112.

60 Ankaravî hk. bkz. Yetik, *a.g.e.*, s. 51-57.

61 Karabâş Velî hk. bkz. Vicedânî, *a.g.e.*, s. 212-214; Kerim Kara, *Karabâş Velî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2003; a.mlf., "Karabâş Velî", *DİA*, c. XIV, s. 369-370.

XVIII. asırda Osmanlı Devletinde görülen gerileme devletin bütün kurumlarında birer birer su yüzüne çıkmaya başlar. Ancak bu atmosfer içerisinde tasavvuf ve tarikatlar diğer kurumlara nazaran eskisi kadar olmasa bile hayatîyetini, te'sirini göstermiştir. Başta İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) olmak üzere, Halvetiyye'den Mehmed Nasûhî Efendi (ö. 1131/1718), Nûreddin Cerrâhî (ö. 1135/1721), Gülşeniyye'nin Sezâiyye kolunun kurucusu Hasan Sezâyî (ö. 1151/1738), Niyâzî-i Mısırî (ö. 1150/1737), hem Nakşî hem de Melâmî olan La'lizâde Abdûlbâki (ö. 1159/1746), meşhûr *Mârifetnâme* sâhibi Erzurum İbrâhim Hakkı (ö. 1186/1772), birçok tarîkattan icâzet almış olan Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1196/1782), Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (ö. 1202/1787) bu asrın güçlü ve dirâyetli sûflileridir.⁶²

XIX. asırda tasavvuf ve tarikatların önceki asırlara nazaran etkisi ve konumu değişti. Devletin diğer kurumlarda olduğu gibi bir gerileme ve çöküş dönemine girdi. Şöyleki tekkelerdeki nicelik artışına rağmen nitelik düşmeye başlar. Dirâyetli ve güçlü sûfler artık nadir olarak karşımıza çıkar. Şeyhlik müessesesi ehliyetsiz kişilerin eline geçer. Dış ve iç mihrâkların etkisiyle tarikatlar arasında bazı anlaşmazlıklar, tatsızlıklar yaşanır. Saydığımız bu sebeplerin yanında eskiden beri mevcûd olan tekke-medrese mücâdelesini de tarikatlardaki çöküşün âmilleri arasında yer alır.

Yine XIX. asrın tasavvuf tarihi açısından üzerinde durulması gereken mühim bir yönü hiç şüphesiz Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1241/1826) hâdisesidir. Hacı Bektâş-ı Velî gibi büyük bir Anadolu velisinin duâsı, teveccühleri, "ridâ"sından keserek verdiği kumaşla teberrükleriyle, taltifleriyle kurulan Yeniçeri Ocağı, daha sonra bu aslî çizgisinden uzaklaşmış, devlet de bir takım tedbirlere başvurmak zorunda kalmış bilâhare II. Mahmûd tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁶³

II. Mahmûd, Yeniçeri Ocağı'nı kaydırıldığı gibi bu ocakla irtibatlı bulunan Bektâşiyye tekkelerini de kapatmış ve bu tekkelerin yönetimini Nakşîlerin kontrolüne vermiştir.⁶⁴

62 Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısırî*, TDV Yay., Ankara 1994, s. 8-15; Mustafa Özdamar, *Gönül Cerrâhi, Nûreddin Cerrâhi ve Cerrâhiler*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1997, s. 34-35; Abdullah Uçman, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (DGBİT), c. XIV, s. 546-547, Şakir Diclehan, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Er-Tu Mat., İstanbul 1980, s. 22-23; Hayrani Altıntaş, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 24-25; Yaşar Nuri Öztürk, *Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Teyfik Halvetî*, Yeni Boyut, İstanbul 1991, 2. Bsk., s. 11.

63 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 133-147; John Robert Barnes, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatlar" (çev. Celal Türer), *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 45 (Mart-Nisan 1997), s. 115-116; Belkis Temren, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, KB Yay., Ankara 1994, s. 99-100, A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1956, 2 Bsk., s. 27.

64 Gündüz, *a.g.e.*, s. 236-255; Hamid Algar, "Nakşibendi Tarikatının Tarihine Kısa Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 45 (Mart-Nisan 1997), s. 141; A.g.mlf., "Nakşibendi Tarikatının Siyasî Boyutları-II", (çev. Kemal Kahraman), *İlim ve San'at Dergisi*, Sayı: 34 (Ocak 1993), s. 25-27; Mustafa Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi* (OA), İstanbul ts., c. I, s. 241.

Yine II. Mahmûd zamanında tasavvuf ve tarikatlarla ilgili bazı düzenleyici tedbirler alındı; sûfilerin, şehir ve sınır, gümrük gelirleri ile mahallî idârelerden aldıkları geleneksel gelirlerin oranları azaltıldı. Dervişlere dağıtılan tayınlar yasaklanmış ancak şahsî ve zaman zaman olarak verilmiştir. Hükûmetin dervişlere en çok zarar veren icraatı onlardan ticarî vergi alınması kararıydı. Bu saydığımız düzenlemelerin yanında 1283/1866 yılında Meşihat makâmına bağlı olarak *Meclis-i Meşâyih* müessesesi kuruldu. Bu kurum, tekkelerin tarikat usûllerine göre idârelerini te'min ve tekke şeyhliklerine, selâhiyetli, bilgili, faziletli kişileri seçip, ta'yin etmekle yetkiliydi.⁶⁵

XIX. asrın tasavvufî manzarasını özetlemeden önce bu asra mührünü vurmuş sûfilere belirtelim. Nakşbendiyye'ye yeni boyutlar kazandıran, güçlü ve dirâyetli bir âlim olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1826), İstanbul'da Veliyuddinzâde Hıfzî Efendi (ö. 1253/1837), Bursa'da Hoca Hüsâmeddin Efendi (ö. 1280/1863), Karabağlı Hamza Nigârî (ö. 1304/1887), Gümüşhanevî Ahmed Ziyâuddin (ö. 1313/1893), Şeyh Tâhâ-ı Hakkârî (ö. 1269/1853), devrin saygın, ileri görüşlü, dikkatleri üzerine çeken Halvetî-Şa'bânî şeyhlerinden Kuşadalı İbrâhim Efendi (ö. 1262/1853) ve bir tarikatlar ansiklopedisi niteliğindeki *Tibyânü'l-Vesâilî'l-Hakâik* adlı eseriyle meşhur Harirîzâde Muhammed Kemâleddin Efendi (ö. 1299/1882) gibi.

Şimdi ise bu asrın tasavvufî manzarasını kısaca özetlemeye çalışalım.

* Devlet, asırlardan beri saygı ve hürmet gösterdiği, desteklediği bir kurum olan tekkelerle ciddi olarak ilk defa Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında karşı karşıya gelmiştir. Bektâşiyye'nin askerî kolu olarak nitelendirilen Yeniçeri Ocağı bu mezkûr tarikatla birlikte ortadan kaldırılmıştır. Kapatılan tekkelere ise şeyhliklerine ise Nakşî, Kâdirî, Mevlevî halîfeler tayin edilmiştir. Bu asırda özellikle Nakşbendiyye ve Mevleviyye etkinliğini artırmış, Bektâşiyye ise faaliyetlerin gizli olarak yürütmeye başlamıştır.⁶⁶

* Sultan II. Mahmûd zamanında tekke ve tarikatların iç yapısı ve işleyiş tarzına ilk defa müdahale edilmiş, o güne kadar var olan idâri ve iktisâdî özerklik kontrol altına alınmıştır. 1227/1811 tarihli bir fermân ile tekkelerin yönetimini "merkez tekke"ye bağlanmış, tekke şeyhliklerine atama yapılırken Şeyhülislâm'ın görüşünün alınmasını emretmiştir.⁶⁷

* Bu asrın sonlarına doğru *Ceride-i Sûfiyye*, *Beyânü'l-Hak* ve *Tasavvuf* gibi tekke mensuplarınca neşredilen dergiler yayımlanmaya başlanmıştır. Yine bu yıllarda Mısır'da tekkelerle ilgili bazı düzenleyici tedbirlerin alınması gündeme gelmiştir.

65 Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 298-303; Gündüz, *a.g.e.*, s. 190-191; Mehmet Demirci, "Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 45, (Mart-Nisan 1997), s. 16, Yılmaz, *a.g.e.*, 158.

66 Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî (Hayatı, Düşünceleri, Mektupları)*, Fatih Yay. Matbaası, İstanbul 1982, s. 3-4; Demirci, *a.g.m.*, s. 17.

67 Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", s. 239; Gündüz, *a.g.e.*, s. 191-203.

* Sûfiler geçmiş asırlarda olduğu gibi tasavvufî düşünceye fikrî planda yeni unsurlar katamamışlarsa da bu anlayış, şiir, mûsikî, güzel san'atlar alanında işlemler, san'at erbâbına kucak açarak, his ve duygu dünyasını kendi atmosferlerine doğru çekmişlerdir.⁶⁸

* Tarikatların kol ve şubeleri artarak yaygınlaşmış, âdâb ve erkânla ilgili birçok eser te'lif edilmiştir.

* XVIII. asrın sonlarına doğru (1283/1866) kurulan *Meclis-i Meşâyih* XIX. asrın sonu çeyreğinde fiilen yürürlüğe girmiştir.

* Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bektâşîliliğin yasaklanması üzerine Nakşbendiyye ve Mevleviyye tarikatları etkinliğini artırmıştır. İşte bu faaliyetlerin bir semeresi olarak 1260/1844'te *Dâru'l-Mesnevî* açılmış ve bir "Mesnevî Enstitüsü" konumunda olan bu kurum, Mevlevî kültürünü daha geniş halk kitlelerine duyurarak ve aynı zamanda Farsça'yı öğretmek için yeni bir lisanın öğrenilmesine vesile olmuştur.

* XIX. asrın sonlarına doğru tahta çıkan sultân II. Abdülhamid kendi politikası gereği sûfilerle yakın temaslarda bulunmuştur. Şâzeliyye tarikatı şeyhlerinden Muhammed Zâfir Efendi, Rifâiyye'den Muhammed Ebu'l-Hüdâ Efendi, Nakşbendiyye'den Gümüshanevî Ahmed Ziyâüddin bunların başında gelir. Kuzey Afrika'da kurulan Senûsiyye tarikatı II. Abdülhamid'i maddî ve mânevî yönden desteklemiş, sömürgeci güçlere karşı beraber mücâdele için yardım etmelerini istemiştir.⁶⁹

* Tekkelerin sayıca artışına rağmen tam aksine kalite düşmüş, önceki asırlardaki fonksiyonlarını icrâ edemez hale gelmiştir. Bu durumun sebepleri arasında devletin gerileme ve dağılmasının yanı sıra güçlü ve dirâyetli şeyhlerin yetişmeyişi, medrese-tekke tartışmaları, şeyhliğin babadan oğula tevârüs etmesi vb. hususları sıralayabiliriz. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen tasavvuf ve tarikatlar XIX. asırda toplumu etkileyen ve sürükleyen bir konum olma özelliğini yitirmemiş, parmakla gösterilecek kadar da olsa güçlü ve dirâyetli sûfiler çıkarabilmiştir.⁷⁰

XV-XIX. Asırlar Arasında Edirne'de Mevcut Tarikat, Tekke ve Zâviyelere Kısa Bir Bakış

Konuya geçmeden önce Edirne'nin tarihi hakkında kısaca bilgi verelim. Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki ilk başkenti olan, iktisâdî, içtimâî,

68 Mustafa İsen, "Dîvân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Millî Eğitim Derg.*, Sayı: 84 (Nisan 1989), s. 21-27; Abdullah Uçman, "Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı", *DGBİT*, c. XIV, s. 547-548; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 27; Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 227-249.

69 Gündüz, *a.g.e.*, s. 218-234; Kara, *a.g.m.*, s. 241; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 157-158; John Robert, *a.g.m.*, s.121.

70 Kara, *a.g.m.*, s. 211; İsen, *a.g.m.*, s. 21-22.

stratejik öneme sâhip Edirne şehri, ilk kez II. asırda Roma İmparatoru Hadrianus tarafından kurulmuştur ve “Hadriana-polis” adı verilmiştir. Daha sonra “Edrane, Edrinus, Endriye, Edriana bolu” gibi değişik isimlerle anılan şehir bugünkü adını I. Murad’ın burayı fethetmesiyle (763/1361) alır.⁷¹

Edirne fethedildiği zaman Osmanlı Devleti’nin başkenti Bursa’dan Edirne’ye taşınır. Başkent olduktan sonra hızla gelişen şehir, görkemli camiler, medreseler, tekkeler, kervansaraylar, hamamlar, köprülerle bir baştan bir başa süslenir. Fâtih Sultân Mehmed’in 1453’te İstanbul’u fethetmesiyle başkent değişmiş, İstanbul’a taşınmıştır. Bu tarihten sonra da önceki kadar olmasa bile kültürel, sosyal ve siyasî önemini korumuştur.

XVIII. asırda Edirne gerileme dönemine girer. Bu gerilemenin başlıca sebepleri, Osmanlı Devleti’nin dağılmaya başlaması, meydana gelen yangınlar (1157/1745), zelzeleler (1164/1751), bazı isyân hareketlerine zemin olması -1115/1703’te vuku bulan Edirne Vak’ası-, savaşlar (1243-44/1828-1829, 1295-96/1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşı, 1330-31/1912-1913 yılları arasında yapılan Balkan Savaşı ile çeşitli işgallere mâruz kalması (1338/1920’deki Yunan İşgali) gibi birçok nedenlerdir.⁷²

1923’te Lozan Antlaşması ile Türkiye sınırlarına dâhil olan Edirne, II. Dünya Savaşı esnasında bazı sıkıntılar yaşamışsa da bu tarihlerden sonra hızla büyümeye başlamıştır. 1700-1800’lü yıllarda 300.000-350.000 arasında olan nüfusu 1900’lü yıllarda 100.000’ne, 1920’lerde 20.000’ne düşmüştür.⁷³ Bugün Edirne’nin merkez nüfusu, 2012 istatistik rakamlarına göre 148.474 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁴

Edirne’nin 763/1361 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin yönetimi altına girdiğini yukarıda belirtmiştik. Bu fetih öncesinde ve sonrasında birçok sûfi buraya gelerek yerleşmiş her biri kendi adıyla anılan mahalleler kurarak yeni bir şehrin temellerini atmış oldular. **Kıyak Baba, Şeyh Şuca, Müeyyedzâde, Sefer Şah, Hoca Sinan, Şeyh Sâlih, Baba Haydar** bunlardan ilk akla gelenleridir.⁷⁵

Şimdi, XV. ve XIX. asırlar arasında Edirne’de faaliyet gösteren tarikatlarla,

71 M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne”, *DİA*, c. X, s. 425-426; Aysun Eyüboğlu, “Edirne’nin Tarihçesi ve Kaleiçi Yerleşimi, Adı ve Kuruluşu”, *Yedi İklim Dergisi*, Sayı: 47 (Şubat 1994), s. 61; Halil İnalçık, “Edirne’nin Fethi (1361)”, *Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-140.

72 Gökbilgin, a.g.m., s. 426-427; Eyüboğlu, a.g.m., s. 61; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, s. 316-319; Bekir Sıtkı Baykal, “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilâlar”, *Edirne: Edirne 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, s.178-198.

73 Gökbilgin, a.g.m., s. 427-428, Peremeci, a.g.e., s. 37-38.

74 http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_belediye10sonrasi.RDF&p_il1=22&p_ilce1=1295&p_kod=2&p_yil=2012&p_dil=1&desformat=html (Erişim tarihi: 30.03.2013)

75 Edirne’nin fethi ve sonrasında durum hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Hıbrî (ö. 1676), *Enîsu’l-Musâmirîn (Edirne Tarihi, 1360-1650)*, haz. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999, s. 12 vd.; Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 77-110.

bunlara mensup meşhûr sûfiler ve tekkeleri hakkında kısaca bilgi verelim...

Edirne'de faaliyet göstermiş olan tarikatların başında Kâdiriyye gelir. Bu tarikat Edirne'deki ilk temsilcisi olarak İsmâil-i Rûmî'nin halifelerinden Bezirgân Şeyh Mehmed Rûmî Efendi (ö. 1052/1646) karşımıza çıkar. Bir diğer zât ise manzûmelerinde Abdülkâdir Geylanî hakkında kullandığı hürmetkâr ifadelerinden dolayı Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu ileri sürülen Börekçizâde Fâiz (ö. 1130/1718)'dir.⁷⁶

Yine kaynaklarda hayatları hakkında fazla ma'lûmât bulamadığımız bazı Kâdirî şeyhlerinin ancak isimlerini vermekle yetiniyoruz. Topçu Baba, Kaplan Baba, Güzelce Baba, Ömer Baba gibi. Bu zâtların her-birinin kendi adıyla anılan tekkesi vardı. Bunlardan başka Gülbahar Hatun mahallesinde adı zikredilmeyen bir Kâdirî tekkesinden de sözedilir.⁷⁷

Rifâiyye tarikatına gelince, bu tarikat, 1150/1737'de Basra'dan Edirne'ye gelen Şeyh Ali Şeybâ tarafından getirilmiştir. Şeybâ'dan hilâfet alan Şeyh İbrâhim Ecel, Hasan Sezâyî'nin sohbetlerine de iştirak etmiş, Yazıcı Murâdiye Mahallesi Tekye Sokağı'nda 2 numarada bulunan Rifâî Dergâhı'nı yaptırmış, kırk bir sene postnişinlik yapmış, 1193/1778'de vefât ederek dergâh bahçesine defnedilmiştir.⁷⁸ Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kabûlî (ö. 1244/1829), Şeyh İbrâhim Ecel'in halifelerindedir. Bu iki zâtında kendilerine ait tekkeleri vardı. Yine kaynaklarda mezkûr bu iki tekkeden başka Noktacî Câmîi yanında bulunan bir Rifâî tekkesinin olduğu da kaydedilir.⁷⁹

Edirne'de yaygın olan tarikatlardan bir diğeri de Halvetiyye'dir. Özellikle bu tarikatın İbrahim Gülşenî'ye (ö. 940/1533) nisbet edilen Gülşeniyye, Hasan Sezâyî (ö. 1151/1738)'ye nisbet edilen Sezâiyye kolları Edirne'de oldukça etkili olmuştur. Gülşeniyye'nin Edirne'deki ilk temsilcisi, hayatı hakkında fazla bir bilgi bulamadığımız Velî Dede'dir. Velî Dede'nin kendisine ait bir tekkesi de vardı. Bu tekke günümüze kitâbeli giriş kapısı ile bir minare ulaşmıştır. Söz konusu tekkeye Velî Dede'den sonra 1049/1637 yılında oğlu Mehmed Efendi (ö. 1070/1659) postnişin olmuştur. Mehmed Efendi'den sonra ise Gülşeniyye'nin "ikinci piri" olarak kabul edilen, dîvân ve tasavvuf edebiyatının inceliklerine vâkıf, Osmanlı'nın "Hâfız-ı Şîrâzî'si" olarak nitelendirilen Hasan Sezâyî şeyhlik makâmına geçmiştir.⁸⁰

76 İ. Hüseyin Yıldız, *Turistik Edirne*, Ertem Matbaası, Bursa 1987, s. 166-167; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ul-Fuzalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, c. IV/II, s. 407-408.

77 Yıldız, *a.g.e.*, s. 168; *Edirne İl Yıllığı* (1973), Dizerkonca Matbaası, İstanbul ts., s. 130-131.

78 Bâdî, *Rivâz-ı Belde-i Edirne*, c. II, s. 308-309.

79 Yıldız, *a.g.e.*, s. 168; Yusuf Karabiyikli, *Edirne Tarihi ve Selimiye Câmîi Evsâfi*, İstanbul ts., s. 12.

80 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İstanbul 1994, s. 394-395; Necâti Seçkin, *Edirne Evliyâları*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1971, s. 72-79; Rıdvan Canım, *Edirne Şâirleri*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 383-384; Yıldız, *a.g.e.*, s. 169; Muallim Nâci, *Osmanlı Şâirleri*, haz. Cemal Kurnaz, MEB Yay., İstanbul 1995, s. 322.

Diğer bir Gülşenî dergâhı Şeyh Âşık Mûsâ tekkesidir. Bu tekke de sırasıyla Mehmed, Seyyid Ali, Mehmed Sırrî, La'î Muhammed Fenâyî efendiler şeyhlik yapmışlardır.⁸¹

Halvetiyye'nin Ahmedîyye kolunun şübelerinden biri olan Uşşâkıyye de Edirne'de faaliyetlerini gördüğümüz bir tarîkattır. Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593) tarafından kurulan bu tarîkatın Edirne'deki ilk temsilcisi Şeyh İbrâhim Efendi (ö. 1024/1615)'dir. İbrâhim Efendi'den sonra Muslihiddin Efendi (ö. 1046/1637) şeyhlik yapmış olup, dergâhı Kıyık caddesinde idi. Zamanla tahrib olan tekke günümüze ulaşmamıştır. Ancak Muslihiddin Efendi'nin türbesi hâlen mevcuttur.⁸²

Uşşâkıyye'nin "İkinci Pîri» olarak da bilinen Şeyh Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1164/1751) Edirneli'dir. Hasan Sezâyî'nin de sohbetlerinde bulunan ve Salahaddin Uşşâkî gibi bir büyük velinin de yetişmesine vesile olan Cemâleddin Uşşâkî, 1158/1745 yılında İstanbul'a gelmiş, Eğrikapı dışında Savaklar'da Mehmed Efendi'den boşalan Hirâmî Ahmed Paşa Zâviyesi'nde şeyh olmuştur. *Dîvân*'ı da bulunan Cemâleddin Uşşâkî, mezkûr tekke de altı yıl şeyhlik yaptıktan sonra altmış yaşlarında vefât etmiş ve bu tekkeye defnedilmiştir.⁸³

Kıyık mahallesinde Yeniçeri meydanında Çoban Ali Dergâhı -1308/1890 yılında II. Abdülhamid zamanında Vali İzzet Paşa tâmir ettirmiştir- günümüzde mevcûd olmayan Askerî İdâdî Mektebi denilen binanın yanında Ömer Baba Dergâhı, Germe Kapı'da Sâdık Baba Dergâhı, Gül Mahallesi'nde bulunan Abdülbâki Dergâhı ve Beylerbeyi Medresesi karşısında Mestçizâde Ali Efendi Dergâhı Edirne'de faaliyet göstermiş diğer Halvetiyye tekkeleridir.⁸⁴

Nakşendiyye tarîkatı ise Osmanlı ülkesine geç girmesi sebebiyle Edirne'de varlığını XV. asırdan sonra hissettirmeye başlar. Edirne'de pek çok Nakşî şeyhinin faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Bunların başında Üsküdarlı Şeyh Muhammed Efendi'nin halifelerinden, tasavvufî şiirleri de bulunan, "Arapzâde" lakabıyla meşhûr İlmî Muhammed Efendi (ö. 1130/1718) gelir. Bu zâttan başka tekkesi vezirlerle, kazaskerlerle ve diğer idâri erkân mensuplarıyla dolup-taşan, halvet ve uzleti, tercih eden Zindânî Mehmed Efendi (ö. 1040/1630)'dir.⁸⁵

Edirne'deki Nakşî tekkeleri de şunlardır: Sevindik Fâkih Mahallesi'nde Dâvûd Efendi Dergâhı, Bayırbaşı'nda Pehlivân Cemâleddin Dergâhı (Adalı Halil Pehlivân'ın kabri de buradadır. Her yıl geleneksel olarak düzenle-

81 Canım, a.g.e., s. 383; Yıldız, a.g.e., s. 170.

82 Yıldız, a.g.e., s. 167.

83 M.Erol Kılıç, "Cemâleddin Uşşâkî", *DİA*, c. X, s. 314-315.

84 Yıldız, a.g.e., s. 169-172; Semâvi Eyice, "Edirne: Tekke ve Dergâhlar", *DİA*, c. X, s. 437.

85 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 127; Gökbilgin, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisü'l-Musâmirin", *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 110; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme (Rumeli, Solkol ve Edirne)*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, KTB Yay., Ankara 1984, s. 270; Eyice, a.g.m., s. 437.

nen Kırkpınar yağlı güreşleri yapıldığında güreşçiler bu kabirleri teberrüken ziyaret etmektedirler). Tahtalı Hamam civarında halk arasında Kanber Baba Dergâhı olarak bilinen İshakpaşa Dergâhı ve Sitti Sultân Câmii'nde bulunan bir Nakşî Dergâhı.⁸⁶

Edirne'de Gülşeniyye'den sonra belki de en etkili olan tarikat, Mevleviyye'dir. Zira Edirne'de yetişen şâirlerin yirmi üçü bu tarikata mensuptur. Bu sûfi-şâirlerin başında, 1081/1669 yılında Şeyh Osman Efendi'den boşalan Murâdiye Mevlevihânesi şeyhliğine getirilen Neşâtî Ahmed Dede (ö. 1085/1674) gelir. Neşâtî'nin halifelerinde Enîs Receb Dede (ö. 1146/1733), Enîs Mustafa Dede (ö. 1159/1746), Mûnis Dede (ö. 1145/1732), Nakşî Mustafa Dede (ö. 1271/1854), Şifâî (ö. 1075/1665), Revânî (ö. 930/1524), Şehîdî (ö. 1082/1671-72) Edirne'de yetişmiş meşhûr Mevlevî sûfi ve şâirlerdir.⁸⁷

Yine Edirne'de edebiyat alanında kendini gösteren bir diğer tarikat Bektâşiyye'dir. Çünkü Edirne'de yetişmiş olan dîvân şâirlerinin çoğu bu tarikata mensuptur. Kavli (ö. 1032/1622), Tevfik Bey (ö. 1315/1898), Hulki Baba (ö. 1316/1899), Hakkı Bey (ö. 1320/1904) bu şâirlerden bir kaçıdır.⁸⁸

Bugün Edirne başta olmak üzere, Uzunköprü, Keşan, Enez, Kırklareli, Ba-baeski, Pınarhisar, Tekirdağ'da Bektâşi tarikatına mensup tekkelerin ve kimse-lerin olduğunu biliyoruz.⁸⁹

Celvetiyye de Edirne'de faaliyetler göstermiş olan bir diğer tarikattır. Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından kurulan tarikatın Edirne'deki ilk yayıcısı Şeyh Hasan Efendi (ö. 1014/1606)'dir. Bu zâttan başka Edirne'de irşâd faaliyetlerinde bulunan ve Dizdârzâde Tekkesi'ni kuran ve bir süre şeyhlik yapan, Hüdâyî'nin halifelerinden Dizdârzâde Ahmed Efendi (ö. 1032/1623) ve Hüdâyî'nin halifelerinden Saçlı İbrâhim Efendi (ö. 1071/1661) ile bu zâttın oğlu, Edirne Selimiye Câmii vâizi ve tekkesi şeyhlerinden Abdülhay Celvetî (ö. 1118/1706) adlı iki sûfi de Celvetiyye'yi Edirne'de yaymış olan zâtlardır.⁹⁰

Yukarıda belirttiğimiz bu tarikatlardan başka Zeyniyye ve Kazerûniyye tarikatları da Edirne'de faaliyette bulunmuşlardır. Zeynüddin Hâfi (ö. 838/1434) tarafından kurulmuş ve Anadolu'da Abdullatif Kudsi (ö. 856/1452) ve Abdurrahim Merzifonî (ö. 865/1461'den sonra) tarafından temsil edilmiş olan Zeyniyye tarikatının Edirne'deki bilinen temsilcilerinden birisi, iyi bir kâtip ve tarihçi Yakîni Çelebi (ö. 976/1569)'dir.⁹¹

86 Yıldız, *a.g.e.*, s. 171-172.

87 Mevlevî tekkeleri için bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 269-270. Mevlevî şâirleri için bkz. Canım, *a.g.e.*, s. 20.

88 Canım, *a.g.e.*, s. 261, 449, 450, 452-453; Bektâşi tekkeleri için bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 267; Yıldız, *a.g.e.*, s. 172.

89 Belkis Temren, *a.g.e.*, s. 256.

90 Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, s. 128-282; Ayrıca bkz. Ziver Tezeren, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, KTB Yay., Ankara 1987 s. 13-14.

91 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, c. I, s. 112 vd.

Kazerûniyye tarikatına gelince, Ebû İshak Kazerûnî'ye (ö. 426/1035) nisbet edilen tarikatın Edirne Üç Şerefeli Câmii'nin kible tarafında ve yolun karşısında bir tekkesinin olduğunu biliyoruz.⁹²

Kısaca özetlemek gerekirse, Edirne hem fethedilmeden hem de fethedildikten sonra birçok tarıkata ev sahipliği yapmış önemli bir serhad şehrimizdir. Ancak bu şehrimizde kurulan tekkeler ya tahrip ya da yangın, savaş vb. sebeplerden dolayı yıkılmış, çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu sebeplerle günümüze ulaşmamış tekkelerin sayısı tam altmış üç tekkedir.⁹³

Bu tekke ve zâviyeler her ne kadar günümüze kadar ulaşmamışsa da, geçmişte icrâ etmiş oldukları hizmetlerle hem halkı hem de idârî erkânı aydınlatmışlar, kültürümüze ayrı ve hoş bir renk katmayı en güzel şekilde yerine getirmişlerdir.

Siyâsî Sosyal, İlmî ve Edebî Durum

Kabûlî'nin yaşadığı XVIII. asrın sonları ile XIX. asrın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu, gerileme ve dağılma dönemindedir.

XVII. asrın sonlarına kadar oldukça güçlü bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, XVIII. asrın başlarında yavaş yavaş bu nizâm ve intizâmını kaybetmeye başlamıştır. Avrupa ise Rönesans'ı, coğrafi keşifleri gerçekleştirmiş, kültür birliğini idrâk etmiş, ekonomik, siyâsî ve askerî bakımdan fevkalâde ileri bir duruma gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın bu gelişmesi karşısında ilmî, iktisâdî, askerî ve birçok alanda istikrârı bozulmaya başlamıştı. Devlet, ardarda gelen harpler, iç isyânlar, aleyhine imzaladığı antlaşmalarla dağılmanın eşiğine gelmişti.⁹⁴

XVIII. asra Viyana Bozgunu (1683), Karlofça (1699), Pasorofça (1718) antlaşmaları ve büyük toprak kayıplarıyla girer. Anadolu'da sık sık Celâlî isyânları tekrar başgöstermeye başlar. İmparatorluk bu iç huzursuzlukları ortadan kaldırmaya çalışırken Patrona Halil İsyânı (1730) patlak verir.⁹⁵ Bu asrın diğer dikkat çeken hâdiseleri şunlardır: Matbaanın kurulması (1727), Fransız İhtilâli (1789), Lâle Devri Islahâtı (1718-1730), III. Selim Devri Islahâtı (1789-1807).⁹⁶

XIX. asır Osmanlı Devleti'nin âdeti çehresinin değiştiği bir zaman dilimidir. Askerî alandan hukuka, hukuktan iktisâda, eğitimden toplum hayatına

92 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 272; Eyice, *a.g.m.*, s. 437.

93 Karabiyikli, *a.g.e.*, s. 1; Canım, *a.g.e.*, s. 3.

94 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1983, 2. Bsk. c. III, s. 350-353; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Faîsal Finans Kurumu Yay., İstanbul 1986, c. I, s. 388; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 8.

95 Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *DGBİT*, c. II, s. 179-203.

96 Komisyon, *DGBİT*, c. II, s. 176-203; Veli Şirin, *Tarih*, Gendaş Yay., İstanbul 1987, s. 164-165.

kadar birçok alanda devlet yenileşme içerisindedir. Bu yenilik hareketleri içerisinde askerî olanları diğerlerine nazaran birçok sosyal ve ekonomik problemlere yol açmıştır. Yeniçeri Ocağı'na karşı Nizâm-ı Cedîd'in kurulması (1807) ve kısa bir süre sonra islâh kabul etmediği düşüncesiyle Ocağın kaldırılması (1826) bu durumun en bâriz örneğini teşkil etmektedir. Bu yenilik hareketleri içerisinde II. Mahmûd'un ayrı bir yeri ve önemi vardır. O, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki saltanat yıllarında içinde bulunduğu onca müşkülâta rağmen, yenilik hareketlerine yavaş ancak emin bir şekilde devam eder. Devrin dikkat çeken yönü burasıdır. 1826-1839 yılları arasında yapılan birçok hareket devleti Avrupalılaştırmaya yönelik gayretlerdir.⁹⁷

Asrın diğer başlıca siyâsî ve sosyal olayları sırasıyla şunlardır: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1831'de Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa İsyânı, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın kabul edilmesi ve meşhûr "Şark Meselesi"dir.⁹⁸

Kısaca özetleyecek olursak Osmanlı Devleti'nde XVII. ve XVIII. asırlarda başlayan islâhat hareketlerine, III. Selim zamanında meydana gelen ayaklanmalarla bir süre ara verilmiş gibi görünse de, XIX. asırda bir önceki islâhatlara nazaran daha etkili ve düzenli olmuş, saraydan halk kitlelerine doğru bir ivme kazanarak devam etmiştir.

Şimdi de Kabûlî'nin yaşadığı dönemin ilmi ve edebî özelliklerinden, şahsiyetlerinden ve onların eserlerinden kısaca bahsedelim. Zira o, devrinin ilim, kültür ve edebiyat atmosferinden etkilenmiş ve bunu yansıtmıştır.

XVIII. asır fen bilimleri açısından olması bile, edebiyat ve kültür sahasında oldukça değerli eserler kaleme alınmıştır. Bu asrın başlarında meşhûr şâir Nedim'in de aralarında bulunduğu yirmi beş kişiden oluşan bir "ilim heyeti" Damad İbrâhim Paşa tarafından kurulmuştur. Bu heyet, Bedrüddin Aynî'nin *Ikdu'l-Cümân* isimli büyük tarih eserini ve Hand-mir'in *Habibu's-Siyer*'ini tercüme etmiştir. Heyet bu iki eserden başka birçok çalışmayı da tercüme etmiştir.⁹⁹

Bu asırda medreselerimizde eğitim-öğretimin ana hatlarıyla Arap Dili ile Fıkıh ilimlerinin yoğun bir şekilde tedris edildiğini görüyoruz. "Şerh" ve "hâşiye" yazarlar bile azalmıştı. Hatta kötü bir gelenek başlamış, küçük yaşta bazı devlet adamlarının çocuklarına müderrislik unvânı ve makâmı verilmekteydi. I. Mahmûd devrinde ve sonraki dönemlerde bazı islâhatlar yapılmış, Avrupa sistemine benzer birkaç yeni okul açılmıştı. Batıda gelişen fen bilgileri bu

97 Tanpınar, *a.g.e.*, s. 35; Komisyon, *DGBİT*, c. XI, s.355-389; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul 1987, 2. Bsk., s. 106-118.

98 Cevdet Küçük, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Anadolu", *DİA*, c. III, s. 119-120; Komisyon, *a.g.e.*, c. XI, s. 208-209.

99 Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", *Türkiye Tarihi* (İçinde), Cem Yayınevi, İstanbul 1992, c. III, s. 302-306; Şirin, *a.g.e.*, s. 183.

okullarda öğretiliyordu.¹⁰⁰

XVII. ve XVIII. asırda yaşamış olan ve gerek dinî gerekse müspet ilim dallarında eser vermiş bulunan âlimlerden bazıları şunlardır: Hıbrî Ali Efendi, Yanyalı Hoca Es'ad Efendi, Mehmed Akkirmânî, Gelenbevi İsmâil Efendi ve tıp alanında Ömer Şifâî, Abbâs Vesim Efendi devrin önde gelen hekim ve bilimleridir. Tarih ve siyâset bilimlerinde Nâimâ, Mehmed Reşid Efendi, Âsım Efendi, Vâsif Efendi birçok eser kaleme almıştır.¹⁰¹

Devlet, XVIII. asırda siyâsî nüfûzunu kaybetmeye başlamış ve ekonomik sıkıntılarla yüzyüze gelmişken, edebiyat ve kültür alanında durum fazla değişmemiş, önceki asrın gelişmeleri devam etmiştir. “Lâle Devri” ile kültürel ortama ayrı bir renk düşmüştür. Dîvân şiirinin usta şâiri Nedim (ö. 1143/1730), şiire zevk, çöşku, sevinci sokarak farklı bir üslûb geliştirmiştir. Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799) ise apayrı bir çığır açmıştır. Nitekim o, tasavvufтан aldığı soluklarla gönüllere sevgi ve aşk meltemi estirmiştir. Asrın diğer önemli sanatçıları, Enderunlu Fâzıl (ö. 1225/1810), Koca Ragıb Paşa (ö. 1176/1763) ve Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/1809)'dir.¹⁰²

Bu asrın edebî yönden dikkate değer başka bir yönü, XVI. asırda başlayan ve Şeyh Gâlib'de farklı bir yansımasını gördüğümüz, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere bir direniş olarak ortaya çıkan ve sadece Türkçe kelimelerle şiir yazma iddiasında olan “Türkî-i Basît” hareketidir. Bu hareketin en önde gelen temsilcileri, Tatavlı Mahremî (ö. 942/1535), Edirneli Nazmî (ö. 967/1559) ve Aydınlı Visâlî (ö. ?)'dir.¹⁰³

XIX. asra gelince diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat sahasında da bir eski-yeni mücadelesine şahit oluyoruz. Eski, bu mücadelede son söz söyleyerek noktayı koymasına rağmen çekip gitmemiştir. Bilhassa şiirde içerik hariç, şekil yönünden eskinin özelliklerini taşımaktaydı. Bu dönem şâirleri her ne kadar nicelik yönünden çok olsa da orjinallik açısından sayıları oldukça azdır.¹⁰⁴

XIX. asırda edebiyat sahasında görülen bir başka özellik, “mahallîleşme” hareketidir. Bu hareketin amacı, Bâkî (ö. 1009/1600) ile başlayan İstanbul Türkçesi'nin, dilimizin cümle yapısına uygun olarak, şiirin ahenk ve zerâfeti içerisinde eritilerek yerlileştirmektir. Neticede “mahallîleşme” hareketiyle şiir dili oldukça sadeleşmiş, yerli unsurların şiire girişiyle bu hareket daha da hızlanmıştır. Dolayısıyla şâirler artık sosyo-kültürel olaylarla ilgilenmeye başlamış ve bunları şiirlerine konu edinmişlerdir.¹⁰⁵

100 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, 4. Bsk. s. 176 vd.

101 Yurdaydın, *a.g.e.*, s. 309; Şirin, *a.g.e.*, s. 184-185.

102 Geniş bilgi için bkz. Muallim Nâci, *a.g.e.*, s. 90, 123, 226, 240; Naci Okçu, *Türk-İslâm Edebiyatı* (Ders Notları), Erzurum 1987, s. 15-16.

103 İsen, “Dîvân Edebiyatı”, *DGBİT*, c. XIV, s. 553.

104 İsen, *a.g.e.*, s. 553.

105 İsen, *a.g.e.*, s. 554.

Ayrıca XIX. asırda dikkate değer bir akım da “Sebk-i Hindî”dir. “Fars Edebiyatından doğan, Müslüman Hindistan’da gelişen, bilhassa XVI.-XVIII. asırlar arasında İran ve Türk şâirlerinin geliştirdiği çok ince, grift hayaller esasına dayanan zihnî bir şiir tarzı olan” bu akımın en önemli özelliği, mânânın söze göre daha hâkim unsur teşkil etmesidir. Tasavvufun etkisiyle daha da derinleşen bir mânâ yapısına kavuşmuş olan *Sebk-i Hindî*, böylece şâirlerin mübalağa sanatını çokça kullanmalarına sebep olmuştur.¹⁰⁶

Gülşen-i Aşk adlı tasavvufî mesnevîsi bulunan ve *Mihnet-Keşan* adlı eseriyle tanınan Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829), divân sâhibi Mevlevî şeyhi Nazif Hasan Dede (ö. 1277/1861), tekke çevrelerinde oldukça meşhûr *Divân’ı* ile Kuddûsî (ö. 1265/1848), Erzincan yöresinde daha çok tanınan “Terzi Baba” lakaplı Hayyât Vehbî (ö. 1264/1847), onun müridlerinden Leblebici Baba (ö. 1294/1877) ve İstanbul Merdivenköy’deki Bektâşî Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Ali Hilmi Dede Baba (ö. 1325/1907) XIX. asrın meşhûr sûfî şâirleridir.

XVIII. asrın başlarından XIX. asrın ortalarına kadar Edirne’de yetişmiş olan şâirlere gelince, başta Hasan Sezâyî (ö. 1151/1738)¹⁰⁷ olmak üzere, onun müridlerinden Nazîr İbrâhim Efendi (ö. 1188/1774),¹⁰⁸ Mevlevî dervişlerinden Tâib Efendi (ö. 1192/1778)¹⁰⁹, Celvetiyye tarikatından Ali Senâî Efendi (ö. 1200/1786)¹¹⁰, yine Mevleviyye’den Hâfız Dede (ö. 1212/1797)¹¹¹, Hasan Sezâyî’nin torunlarından Şeyh Muhammed Vefâ (ö. 1212/1797), Mevlevî ve *Divân* sâhibi, Şeyh Gâlib’e “Es’âd” mahlasını veren Süleymân Neş’et Efendi (ö. 1222/1807)¹¹² ve Gülşeniyye’den Seyfî (ö. 1233/1818)¹¹³ gibi sûfî şâirleri sıralamak mümkündür.

Bu sûfî şâirlerden, Kabûlî üzerinde en çok etkili olanları Hasan Sezâyî ve Ali Senâî Efendi’dir. Zira Kabûlî, *Divân’ında* Sezâyî’nin bir Senâî’nin iki gazeline tahmîs¹¹⁴ yazmış, onların üslûplarından, düşünce ve hislerinden etkilenildiğini bâriz bir şekilde ortaya koymuştur. Sezâyî’nin gazeline¹¹⁵ yazdığı tahmîs şöyledir:

106 İsen, *a.g.e.*, aynı yer; Ömer Faruk Akün, “Divân Edebiyatı”, *DİA*, c. VI, s. 400-401.

107 Sezâyî hk. bkz. Fâtin Dâvûd, *Hâtimetü’l-Eş’âr*, İstanbul 1271, s. 192; Muallim Nâci, *a.g.e.*, s. 322; Komisyon, *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1988, s. 442-443.

108 Nazîr İbrâhim Efendi hk. bkz. Peremeci, *a.g.e.*, s. 274; Canım, *a.g.e.*, s. 409.

109 Tâib Efendi hk. bkz. Peremeci, *a.g.e.*, s. 275.

110 Ali Senâî Efendi hk. bkz., Peremeci *a.g.e.*, s. 276-277.

111 Hâfız Dede hk. bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311, c. II, s. 99.

112 Neş’et Efendi hk. bkz. Fâtin Dâvûd, *a.g.e.*, s. 406-407; Muallim Nâci, *a.g.e.*, s. 80-83; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-A’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1316, c. VI, s. 4576.

113 Seyfî hk. bkz. Peremeci, *a.g.e.*, s. 279.

114 Tahmîs, bir gazelin her beytinin baş tarafına aynı vezin ve kafiyede üçer mısra ilave ederek şiiri muhammes (beşli) hale getirmeye tahmîs etme ve ortaya çıkan muhammese de tahmîs denir. Bkz. Naci Okçu, *a.g.e.*, s. 28.

115 Hasan Sezâyî’nin bu gazeli için bkz. Sezâyî-i Gülşenî, *Divân*, haz. Şahver Çelikoğlu, Yazı Yay., İstanbul 1985, s. 210-211.

*Ey gönül eyler ganî Allâh bir yüzden dahi
Halk eder merd-i sehî Allâh bir yüzden dahi
Edîp ikrâm-ı vefî Allâh bir yüzden dahi
Şâd eder gamgîn dili Allâh bir yüzden dahi
Fetheder her müşkili Allâh bir yüzden dahi*

*Nefs-i bed-hû korkarım gayy ettirir bir gün bize
Uymayalım ona hûn kayy ettirir bir gün bize
Terk arzusun Hudâ keyy ettirir bir gün bize
Vâdî-i hicrânını tayy ettirir bir gün bize
Gösterir sırr-ı menzili Allâh bir yüzden dahi*

*Fikr-i dünyâ eyledi mir'ât-ı kalbim kara mîğ
Kalmayıp akl-ı me'âşım fakr ile oldum dirîğ
Devr-i ebvâb eyleyip ettim nice sa'y-ı belîğ
Her kime kim arz-ı matlab eyledim etti dirîğ
Verdi maksûdum velî Allâh bir yüzden dahi*

*Matlabım Hazret dile ey dil hemân şâm u seher
Gayr-ı Hakk'a âb-ı rüyün dökmeden eyler hazer
Çeşm-i irfân ile dâim kil tecelliye nazar
Çekme gam zulmet görünse sana bir yüzden eğer
Arz eder nûr-ı celî Allâh bir yüzden dahi*

*Dîde-i dilden Kabûlî hark u ref'-i sırra bak
Bahr-ı ummânı dolan çek kendini bir sidre bak
Dest-i kudretle yazılmış levh-i dilde sifre bak
Nev-be-nev der-kârdır âlem Sezâyî sırra bak
Her işin işler belî Allâh bir yüzden dahi¹¹⁶*

Yukarıda Kabûlî'nin Ali Senâî'nin iki gazeline tahmîs yazdığını belirtmiş-tik. Şimdi de bu tahmîslerden birer örnek sunalım.

*Nûş eden câm-ı elestin bâde-i hamrâsını
Fehm u iz'ân eyleyen imrûz ile ferdâsını
Kûh-ı kâf geşt edip sayd eyleyen Ankâ'sını
Mekteb-i irfân içinde okuyan esmâsını
Mazhar-ı zâhir bilir ol lâ ile illâsını*

116 Kabûlî, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp, İzmir, 547/2, vr. 68a-69b.

*Bu Kabûlî-veş ve-evheyânâ¹¹⁷ hitâbın dinleyen
Nutkunu intâk-ı Hak'dan vahy-ı mutlak söyleyen
Lî-ma'âllâh âlemin gâhî-be-gâhî boylayan
Ey Senâî ma'nî-i Peygamber'i fehm eyleyen
Zât-ı Hak'ın mazharıdır eylesin da'vâsını¹¹⁸*

Kabûlî'nin Senâî'ye yazdığı diğer tahmîsin bir bölümü şöyledir:

*Kütüb devr eyleyip etme bilenlerle cidâl u ceng
Nice âlim geçinenler bu vâdide kalıptır leng
Kul ol kâmil kapısında der isen remz fehm etmek
Muhakkak bildi kâmilleri onu keşfile çün bî-şek
Dahi remzile fehm etti kimin var ise irfânı*

*Kabûlî duymasın ağıyar kelâmı remz edip söyle
Çekerler sığaya zîrâ deyip şu şevkle bu böyle
Bilirsin kim rızâ yoktur bunları halka tafsîle
Senâî keşf-i râz etme tahammül kıl edeb ile
Katî müşkül durur bilmek cihânda sırr-ı Sübhân'¹¹⁹*

Kabûlî, Osmanlı'nın Hâfız-ı Şîrâzî'si olarak tezkirelere geçen, dîvân şiirinin hemen hemen bütün mazmûnlarını büyük bir ustalıkla kullanan Hasan Sezâyî ve güzel şiirleriyle ün salan, bir de *Dîvân*'ı olan Ali Senâî Efendi ile boy ölçüşecek kadar şiirlerini, incelikle, titizlikle, özveriyle ve başarılı bir şekilde ortaya koyar. Dili, yalın, anlaşılır, sağlamdır. Tasavvufun vermiş olduğu ilâhî zevk ve neş'e ile de şiiri, daha da ayrı bir renk kazanır, tad alır. Netice olarak diyebiliriz ki o, Sezâyî ve Senâî'nin çapında, onlar kadar şiirini ustalıkla ve başarıyla ortaya koyan, mazmunları, san'atları ve dîvân şiiriyle ilgili diğer unsurları *Dîvân*'ında güzellikle, incelikle, aşıkâne bir şekilde sergileyen gönül ehli, Hak dostu bir şâir ve sûfidir.

Dikkatleri celbeden diğer bir husûs da Kabûlî'nin yaşadığı dönemde Edirne'de yetişen şâirlerin hem sûfî hem de birer dîvânlarının olmasıdır. Kabûlî'nin de bu ortamda onlardan etkilenmesi pek tabiidir. Ancak bu sûfî ve şâirlerden onun üzerinde en etkili olanlarının Sezâyî ve Senâî olduğunu yukarıda belirtmiştik. Kabûlî'nin şiirleri değerlendirilirken bu husûsun gözardı edilmemesi gerekir.

117 "Biz vahyettik" (Nisâ 4/163) âyetine işaret edilmektedir.

118 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 68b-69a.

119 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 69b-70a.

Kabûlî üzerinde Sezâyî ve Senâî gibi iki mutasavvıf şâirin dışında meşhur İran şâirlerinden Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390)'nin, klâsik şâirlerimizden Bağdatlı Rûhî (ö. 1014/1605-06) ve Canikli âilesinden gelen Tayyâr Mahmûd Paşa (ö. 1223/1808)'nin etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Kabûlî, bazı klâsik şâirlerimizin yaptığı gibi Hâfız'ın *Dîvân*'ının ilk gazelinin ilk beytini tanzir ederek buna iki gazel yazmıştır ki matla' beyitleri şöyledir:

*Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ*¹²⁰
Kişi mu'tâdını terk eylemek gâyetle müşkil hâ
...
Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ
*Su nider âteş-i aşkı tutuştu sînedi dil hâ*¹²¹

Kabûlî, Bağdatlı Rûhî'nin meşhur "Terkib-i Bend"ine¹²² nazîre olarak bir "Terkib-i Bend" yazmıştır ki hem vezin (Mef'ûlü/Mefâ'îlü/ Mefâ'îlü/Fe'ûlün) hem de bend (on yedi) bakımından aynıdır. Her iki Terkib-i Bendin matla' beyitleri şu şekildedir:

Bağdatlı Rûhî'nin:

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz
*Biz ehl-i harâbâtınız mest-i elestiz*¹²³

Kabûlî'nin:

Sanman bizi zâhid gibi beyhûde makâliz
*Biz kâşif-i esrâr-ı ma'ânî vü me'âliz*¹²⁴

Kabûlî, *Dîvân*'ı da bulunan Tayyâr Mahmûd Paşa'nın bir gazelini de tahmis etmiştir. Söz konusu tahmisin son kısmı şöyledir:

Kabûlî dil gibi bir tîz-revişi sayd için ol yâr
Kopardı başıma hayfâ tükenmez bir aceb bî-kâr

120 Bu misra, "Ey sâkî, kadehi dolaştır ve bana da sun" anlamında olup, Hâfız-ı Şîrâzî'nin ilk gazelinin ilk beytindedir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân*, Bulak 1281, s. 1.

121 Bkz. Kabûlî, *Dîvân*, vr. 77b.

122 Rûhî'nin bu *terkib-i bendi* için bkz. Rûhî Osmân Bağdâdî, *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, Mühendisöğlü Matbaası, İstanbul 1287/1871, s. 74-82.

123 Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 74.

124 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 72b.

*Mesihâ-veş karargâhım bilirsiz eyledi gaddâr
Hemân geşt u güzâr et mülket-i hicrâm sen Tayyâr
Me'âl-i terk-i rahat münfehim olmaz vezâretten¹²⁵*

Son olarak Kabûlî'nin yaşadığı dönemde İstanbul'da yetişen Rifâî şeyhlerini belirtelim. Başta XVIII. asırda Rifâiyye'yi İstanbul'un günlük hayatına sokan Şeyh Yâsin Şâmî (ö. 1100/1689'dan sonra) olmak üzere, onun halifelerinden Şeyh Osmân Himâyetî (ö. 1210/1796), Şeyh Sâdık Efendi (ö. 1227/1812), Muhammed Tâhir Efendi (ö. 1226/1811), Himâyetî'den hilâfet alan Karasarıklı İbrâhim Sabri Efendi (ö. 1242/1827) ve Edirne'den İstanbul'a gelerek buraya yerleşen Şeyh Büyük Hasıb Efendi (ö. 1249/1834)'nin de mürşidi olan Şeyh Muhammed Derrâsî (ö. 1213/1798) bu şeyhlerden birkaçıdır.¹²⁶

Kabûlî'nin yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal durumu, ilmî ve edebî ortamını ve bu ortamda yetişen sûfilere, şâirleri, âlimleri belirttikten sonra şimdi de onun hayatı, eserleri ve tarikatı bölümüne geçelim.

125 Tayyâr Mahmûd Paşa'nın bu gazeli için bkz. Tayyâr Paşa, *Dîvân*, Millî Ktp., Yazmaları, Fahri Bilge No: 280, vr. 34a-b.

126 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, s. 216-232; Ekrem Işın, "Rifâiyye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (DBİA), İstanbul 1994, c. VI, s. 326-327.

I. BÖLÜM

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİKATI

Hayatı

Doğumu, İsmi ve Künyesi, Âilesi ve Tahsili

XIX. asır Rifâî şeyh ve şâirlerinden olan Kabûlî, Edirne'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Mürşidi Şeyh İbrâhim Ecel'in 1192/1778 senesinde vefât ettiğini dikkate alındığında XVIII. asrın sonlarına doğru dünyaya gelmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Kabûlî'nin asıl adı Mustafa'dır. Halk arasında "Kutup Mustafa Kabûlî" diye meşhûr olmuştur. Kendisini sevenler, toplumdaki kötülükleri düzeltip, herkese nasihat etmesi ve herkesi her hâliyle kabul edip, hoş karşılaması dolayısıyla "Kabûlî Hazretleri" demiştir. Zaten kendisi de *Dîvân*'ında "Kabûlî" mahlasını kullanmıştır. Bazı kaynaklarda doğum yerine nisbetle "Edirnevî" olarak da geçer.¹²⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa ise *Hediyetü'l-Ârifin*'de onun künyesini "Kabûlî eş-Şeyh Mustafa el-Edirnevî er-Rûmî el-Hanefî" şeklinde vererek Rifâî şeyhlerinden olduğunu ve "Kabûlî" diye mahlaslandığını kaydetmektedir.¹²⁸

Onun âilesi ve tahsili hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Tabibzâde, *Mecmûa*'da Kabûlî Tekkesi'nin postnişinlerini sıralarken Kabûlî'den sonra posta Şeyh Ahmed Efendi b. Şeyh Kabûlî Mustafa (ö. 1267/1850)'nin oturduğunu belirtmektedir ki¹²⁹ buradan Kabûlî'nin Ahmed Efendi adında bir oğlu-

127 Mehmet Ali Kırboğa, *Kâmûsü'l-Kütüb ve Mevzuâtı'l-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974, c. I, s. 226, Canım, *a.g.e.*, s. 423.

128 Bkz. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, nşr. İbnülemin M. Kemal-Avni Aktuç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1955, c. II, s. 455.

129 Tabibzâde, *Mecmû'a-ı Tekâyâ*, İBB Ktp., Yazmaları No: K. 75, (Ek), vr. 39b.

nun olduğunu anlamak mümkündür. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*'nde yer alan kayıtlara göre Ahmed Efendi, aynı zamanda müderris olup, "Keleş" lakabı da vardır. 1241/1826 yılında ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı taraftarlığını yapmaya devam etmesi dolayısıyla ihbar olunmuş ve bu sebeple 1241/1826 yılında Bursa'ya sürgün edilmiş¹³⁰ 1248/1833 yılında ise affolunarak serbest bırakılmıştır.¹³¹

Ayrıca Hüseyin Vassâf, *Mürâselât* adlı eserinde Kabûlî'nin künyesini verirken "Kabûlî ibn el-Ma'nevî Muhammed" ifadesini kullanmaktadır ki,¹³² buradan da onun mânevî babasının yani mürşidinin Muhammed Sa'düddin Efendi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kabûlî, Edirne'de okuyup yetişmiş ve mahkeme başkâtibi olmuştur.¹³³ Bazı kaynaklarda çobanlıkla uğraştığı¹³⁴ belirtiliyorsa da genel kanaat Kabûlî'nin başkâtiplik görevinde bulunduğu yönündedir. Ayrıca telif ettiği Fars lügatine dâir *Müşkil-Küşâ* adlı eseri Farsça'ya vâkıf olduğunu ve iyi bir öğrenim gördüğünü ortaya koymaktadır.¹³⁵

Memûriyeti

Kabûlî'nin memûriyeti ile ilgili kaynaklarda geniş bilgi yoktur. Sadece onun Edirne Şer'iyeye Mahkemesi Başkâtipliği görevini bırakarak tasavvuf yoluna girdiği kaydedilmektedir.¹³⁶

Esasen Kabûlî, *Dîvân*'ında kâtip olduğuna işaret ederek Seyyid Mustafa Safâyî'nin kâtibi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kendisi de kâtiplik görevinde bulunduğu kaydetmiştir:

*Nâzımu'l-beyt Şeyh Kabûlî Mustafâ
Kâtib-i Seyyid Safâyî Mustafâ*¹³⁷

Burada Seyyid Mustafa Safâyî hakkından kısaca bilgi verelim. Ahmed Bâdî'nin verdiği bilgiye Safâyî, nakibü'l-eşrâf olup, Edirne Şer'iyeye mahkemesi kâtibidir. Aynı zamanda hattat olup, hüsn-i hattı Murâdiye İmâmı Hacı Hâfız

130 Bkz. *BOA, C.ADL, Dosya No: 28, Gömlek No: 1668, 29 Z 1241*. Bu konuda ayrıca bkz. Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Emin Yay., Bursa 2009, s. 136; Ahmet Cihan, *Reform Çağında İlimiye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul 2004, s. 115.

131 Bkz. *BOA, HAT, Dosya No: 502, Gömlek No: 24632, 29 Z 1248*.

132 Hüseyin Vassâf, *Mürâselât*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, No: 2310, s. 118.

133 Tosyavîzâde, *Edirne Rehnümâsi*, s. 61; Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 226; Komisyon, "Kabûlî", *TDEA*, c. V, s. 66; Canım, *a.g.e.*, s. 423.

134 Seçkin, *a.g.e.*, s. 18-19.

135 Vassâf, *a.g.e.*, s. 227; Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 62; Komisyon, *a.g.m.*, s. 66.

136 Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61; Vassâf, *a.g.e.*, s. 227; Kırboğa, *a.g.e.*, s. 338; Canım, *a.g.e.*, s. 423.

137 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 63a.

Mehmed Efendi'den meşk edip icâzet almıştır. 1229/1813 yılında bekâ yurdu-
na göç etmiş, Murâdiye Câmii hazîresine defnolunmuştur. Mezar taşında ça-
lışmamızın konusunu teşkil eden Rifâî şeyhi Kabûlî'nin söylemiş olduğu şu ta-
rih yazılıdır:

*Nakîb-i seyyidü's-sâdât Safâyî Mustafâ Efendi
Azîzü'l-vakt idi zâtî sehâvetle cihân içre
Kitâbet hidmetiyle geçdi ömrü şer'-i garrâda
Kirâmen kâtibin olsun refîki küll-i ân içre
Nidâ-yı ırcı'î Hak'dan erince gûşuna ol dem
Per açıp eyledi pervâne hü mâ-veş âsmân içre
Ecel câmun içip çekti fenâdan destini çünküm
Bıraktı âl ü evlâdın gam u âh u figân içre
Gelip seyyâre¹³⁸ tebşîre Kabûlî dedi târihin
Adn'dır lâne-i rûhu Safâyî'nin cinân içre¹³⁹*

Tasavvuf Yoluna Girişi

Hemen hemen kaynakların hepsinde Kabûlî'nin mahkeme başkâtipliğini bırakarak, Rifâî tarikatına intisâb ettiği ve kendi evini dergâh haline getire-
rek bir de kütüphâne kurduğu kaydedilir.¹⁴⁰ Tosyavîzâde, kendi evini değil de
Hazine-dâr Sinan Mahallesi'ndeki dergâhı yapıp faaliyete geçirdiğini belirtir.¹⁴¹

Kabûlî'nin kâtipliği bırakarak tasavvuf yoluna girişine şu hâdisenin se-
bep olduğunu öğreniyoruz. Kabûlî genellikle namazlarını Eski Câmii'de kı-
lardı. Her vakit duâlarında, “Yarabbi! Beni evliyâdan eyle, senin velî kulların-
dan olayım” derdi. Bir gün öğle namazı için abdest alır ve câmiye girer. An-
cak câmii tıklım tıklım doludur. Kürsüden halkın şimdiye kadar hiç görmedi-
ği bir velî vaaz etmektedir. Kabûlî câmiye girince, velî birden konuyu değiştir-
tir ve şöyle hitâb eder:

“Bazı insanlar da vardır ki Allah'ın velî kulu olmayı isterler. Ben onla-
ra derim ki, her hâl ve hareketini Allah'a ibâdet kaydettiren insan, Allah'ın
velîlerinden olur.”

Bu sözleri işiten Kabûlî, “Hah... Benim küp doldu!” der. Ve bunun kendisi
için bir işâret olduğunu anlar.¹⁴²

138 “seyyâre”den maksat “seb'a-i seyyâre”dir ki yedi adettir. Bu şekilde hesap edildiği zaman tarih tamam
olmaktadır. Bâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 393.

139 Bâdî, *a.g.e.*, aynı yer.

140 Tosyavîzâde, *a.g.e.*, aynı yer; Vassâf, *a.g.e.*, aynı yer; Kırboğa, *a.g.e.*, aynı yer; Canım, *a.g.e.*, aynı yer.

141 Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61.

142 Fehmi Kuyumcu, *Evlîyânın Dilinden*, Nur Yay., Ankara 1978, s. 461; Seçkin, *a.g.e.*, s. 18-19.

Kabûlî, bu hâdiseden sonra terk-i sivâ ederek inzivâya çekilir. Tasavvuf yolunun çileli ve baş döndürücü yoluna o da adım atar. Bu yolda Rifâîliği tercih eder ve bu yolun müridi olduğunu şu mısralarıyla dile getirir:

*Mürîd oldum irâdetten geçip şeyhe teslim-i oldum
Cemâl-ı zâtını asla diriğ etmem hayâlimden*

...

*İtâat eyleyip şeyhe eğer kavlen eğer fi'len
Yüzüm döndürmedim kat'en cefâyı ihtiyârımdan¹⁴³*

Şeyhleri, Seyr u Sülûku, Eriştiği Makâmı ve Hilâfeti

Yukarıda Ahmed Bâdî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserini kaynak göstererek¹⁴⁴ Edirne'ye Rifâiyye'nin 1150/1737'de Basra'dan Edirne'ye gelen Şeyh Ali Şeybâ tarafından getirildiğini ve Şeyh İbrâhim Ecel'in bu zâtın hilâfet aldığını, kırk bir sene postnişinlik yaptığını, Kabûlî'nin de Şeyh İbrâhim Ecel'e intisâb ettiğini ve 1193/1778'de Şeyh Ecel'in vefât etmesi üzerine dergâh bahçesine defnolunduğunu belirtmiştik.

Ahmed Bâdî, mezkûr eserinde Kabûlî'nin şeyhleri ile ilgili olarak bize şu bilgileri de verir: Şeyh İbrâhim Ecel'in yanında yetişen meşhûr *Dîvan* sâhibi Kabûlî Mustafa ise, şeyhinin vefâtından sonra en ekmel halîfesi olan ve Cisir-i Ergene'de (Uzunköprü) medfûn bulunan Müftizâde Sa'düddin Efendi'den hilâfet almıştır.¹⁴⁵ Bâdî'nin verdiği bu bilgileri, Kabûlî'nin kendi eserlerinde verdiği bilgiler arasında biraz sonra örnekleriyle de açıklayacağımız gibi herhangi bir terslik ya da uyuşmazlık sözkonusu değildir. Bilakis tam bir uyum mevcuttur.

Daha önce Edirne'de Rifâiyye tarikatının durumuyla ilgili bahiste belirttiğimiz gibi burada kurulan Rifâî tekkesinin kitâbesinde Şeyh İbrâhim Ecel (ö. 1193/1778)'in irtihâl-i bekâsıyla ilgili manzûm bilgi verilmektedir.¹⁴⁶ Şimdi de Kabûlî'nin kendisine intisâb ettiği bu zâtlâ ilgili olarak *Dîvân*'ında yer verdiği bilgilere bir göz atalım. Kabûlî, bu eserinde, büyük tarikat pîrlerini sırasıyla övdükten sonra Şeyh İbrâhim Ecel'den bahseder ve onun Hak yolunda Ahmed er-Rifâî'ye bedel bir zât olduğunu belirtir:

143 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 49b.

144 Ahmed Bâdî, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., Genel No: 10392, c. II, 308, 532.

145 Bâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 532.

146 Bu kitâbe hâlen Edirne Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde mevcuttur ve kitâbede şunlar yazılıdır: "*Kutb-ı âlem Şeyh İbrâhim Rifâî'î-meşrebin/Murg-ı rûhu lâne-i me'vâyı etti âşiyân/Sâha-ı nâsut menzilgâh olur mu zâtına/Tâir-i lâhût iken ol muktedâ-yı ârifân/İrcî'î emri eriştikde meşâm-ı cânına/Mak'ad-ı sıdka hirâm etti bilâ-reyb u gümân/Tengnâ-yı âlem-i dünyâdan etti çün sefer/Tekye-i ukbâda olsun hem-nişin-i kudsîyân/Söyledi bir bende-i sâdık nuklatâ târihin/Şeyh İbrâhim Efendi eyledi Adn'î mekân 1193/1778.*"

*Râh-ı Hak'ta Seyyid Ahmed bin Rifâ'î'ye bedel
Kişver-i Rûm'da Cenâb-ı Şeyh İbrâhîm Ecel¹⁴⁷*

O, bir başka gazelinde de şeyhinin ilm-i Hakk'ın engin denizi, feyz-i Hakk'ın menbainin nehiri, Hz. Peygamber'in mânevî ilminin vârisi, Hz. Ali'nin neslinin zübdesi, asrının evliyâlarının serdârı, aşk yolunun baş komutanı, gönül bahçesinin buğusu ve gayb ve şehâdet âlemlerinin mi'mârı olduğunu söyler:

*İlm-i Hakk'ın lücce-i ebhâridir şeyhim benim
Feyz-i Hakk'ın menba-ı enhârıdır şeyhim benim*

*Vâris-i ilm-i Muhammed zübde-i nesl-i Ali
Evliyâ-ı asrının serdârıdır şeyhim benim*

*Seyr-i subhânellezî esrâ'yı¹⁴⁸ seyrân eyleyen
Şâh-ı erbâb-ı risâlet yârıdır şeyhim benim*

*Ey hakikat gülşenî ne yol soran bülbül işit
Râh-ı aşkın kâfile-sâlâridir şeyhim benim*

*Bağban-ı gülşen-i aşkın hakikat perveri
Ravza-i dil-i gülbün-i bî-hârıdır şeyhim benim*

*Âlem-i gayb-ı şehâdet sâye-i hıfzındadır
Ya'nî iki âlemin mi'mârıdır şeyhim benim*

*Bu Kabûlî bendesin ihyâ-ı bahş-ı feyz eder
Küntü kenz'in¹⁴⁹ hâzin-i esrârıdır şeyhim benim¹⁵⁰*

Kabûlî, *Dîvân*'ında Yeniçeri ağalarından Selim Ağa'nın Şeyh İbrâhîm Ecel'nin kabrini yenilediğini belirterek, Ecel'in Ahmed Rifâî gibi bir mükemmel şeyhten feyz aldığı ve bununla Rûmelî'yi ruşen ettiğini sonra kabrini yenilemek için açtıklarında aradan onca yıl geçmesine rağmen teninin asla bo-

147 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 63a.

148 "Subhânellezi esrâ bi-abdihî leylen mine'l-mescidi'l-harâmi ile'l-mescidi'l-aksallezi bâreknâ havlehu li-nuriyehu min-âyâtînâ, innehu huve's-semîu'l-basîr" (Bir gece, kulunu -Muhammed'i- Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan beridir ve o, gerçekten işitendir, görendir. İsrâ, 17/1) âyetine işaret edilmektedir.

149 "Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtu en u'refe fe halaktü halkan" (Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve insanı yarattım) kutsî hadisine işaret edilmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 132, H. No: 2116.

150 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 94b.

zulmadığını, sanki bugün koyulmuş gibi ter u taze bir halde durduğunu kaybeder ve yenileme tarihini düşer:

*Hazret-i Selim Ağa ağâ-yı yeniçeriyân
Ya'ni dergâh-ı mu'allâ ocağının bir gülü*

*Hasbeten-lillâh edip sarf mâl-ı tayyibden¹⁵¹ o zât
Eyledi tecdid binâ-yı kabr-i Şeyh İbrâhîm'i*

*Öyle bir şeyh-i mükemmel kim yüzünden feyz alıp
Nûr-ı Seyyid Ahmed ile rûşen oldu Rûmeli*

*Bist u nüh sâl geçmiş iken kabrin açıp gördüler
Münfesh olmamış asla ter u tazedir teni*

*Düştü yekpâre Kabûlî târih-i bünyâdının
Melce-i müstemedindir in dergâh-ı velî (1222/1807)¹⁵²*

Kabûlî, yine *Dîvân*'ında diğer bir şeyhinden de bahseder. O da İbrâhim Ecel'in vefâtından sonra onun en kâmil halifelerinden biri olan Müftüzâde Şeyh Sa'düddîn Efendi'dir:

*Mürşid-i râh-ı hakikat şâh-ı kutbu'l-ârifin
Şeyh Sa'düddîn Efendi kümmel-i ehl-i vusûl*

*Güşuna erip nidâ-ı ırci'¹⁵³ ez-savb-ı Hak
Azam edip dergâh-ı Hakk'a etti uşşâkı melûl*

*Rûhun istikbâl edip âsmân ehli heves
Fevc fevc destûr-ı Hak'la ber-zemîn etti nüzûl*

*Cümle ebvâb-ı semâvât feth olup bâ-emr-i şîr
Rûhu pervâz eyleyip tâ etti firdevse nüzûl*

*Nüh felekten ahz idûb dedi Kabûlî târihin
Rûh-ı Sa'düddîn Efendi kâne cirân-ı Rasûl¹⁵⁴*

151 Bu kelime bütün nüshalarda "tayyibinden" şeklindedir. Vezin gereği "tayyibden" olarak okuduk.

152 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 106a-106b.

153 "İrci'î ile rabbiki râdiyeten mardıyyeh" (Dön Rabbine, sen O'ndan râzı O da senden râzı olarak. Fecr 89/28) âyetine işâret edilmektedir.

154 "kâne cirân-ı Rasûl" (Hz. Peygamber'e komşu oldu) anlamında Arapça ibaredir. Şiir için bkz. Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 106b.

Kabûlî, şeyhi İbrâhim Ecel'in terbiyesi altında bir seyr u sülûk yapmıştır.¹⁵⁵ Bu seyr u sülûk esnâsında bir takım makâmlara ve ilâhî tecellilere lütuflara ulaşır. Şöyle ki o, rûhuyla göklere yükselerek¹⁵⁶ lâhûtî ve rûhânî ne varsa seyrettiğini, meleklerin saf saf gelerek kendisini tebrik ettiğini, peygamberlerin bile bu hâlini görerek sevindiklerini, “kurb-u ednâ”nın müyesser olduğunu ve böylece vuslata erdiğini, bu esnâda ölümle hayattan habersiz olduğunu, imâmın (on iki imâm), erenlerin etrafını sardığını, Hz. Ali'nin kendisine kadehlerle “kevser” sunduğunu ve kevseri içine bütün hicâbların, perdelerin gönlünden kalktığını belirtir. Bu hicâbların kalkmasıyla da Cenâb-ı Hak'ın cemâlini müşâhedeye nâil olduğunu ancak buna mecâli, tâkati kalmadığını, cisminin eriyip yok olduğunu söyler:

*Revân oldum reh-i yâre şu denli iftihâr ile
Ki cismim ra'se-dâr oldu benim şevk u mesârrımdan*

*Varıncak Sidre Cebrâil delâlet eyleyip ondan
Gelip cezbe yeli tekrâr beni aldı durâğımdan*

*Güzâr ettim semâvâtı nihâyet arş-ı a'lâ'ya
Haberdâr olmadı kimse urûc u irtifâ'ımdan*

*Semâvâtı bütün gûş-be-gûş seyr edip gezdim
Dahi gördüm kalem-i levhe ne kim yazmış levâzımdan*

*Sekiz uçmağı bi'l-cümle gezip seyr eyledim bir bir
Nebîlerden velîlerden cevâb aldım suâlimden*

*Dedim bunca makâmâta neden lâyük olup siz
Beşersiz siz dahi cümle husûsa nesl-i âdemden*

*Dediler kim suâl birdir cevâb birdir hemân dinle
Ki birlik erleri yüz birlik ile geldik âlemden*

*Dahi tahte'l-arâzini gezip gördüm cehennemde
Yanar od içre müşrikler u münkirler cerâimden*

155 Kabûlî, a.g.e., vr. 45b.

156 Tasavvuf tarihinde ilk defa Mi'râc edip, göklere yükseldiğini, Allah'ı gördü onunla konuştuğunu söyleyen Bâyezid-i Bistâmî'dir. O, daha evvel mevcûd olan Hak' a doğru yapılan yolculuğu bir Mi'râc hadisesi gibi tasvir etmiş ve Hz. Peygamber'in Mi'râcını örnek almıştı. Beyâzid'den sonra da tasavvufî ma'nâdaki Mi'râc devam etmiş ve büyük sûfilerin gerçekleştirmeyi başardıkları en yüksek seviyede rûhun Hak' a yücelmesi şeklinde anlaşılmıştır. Uludağ, *Beyâzid-i Bistâmî*, T. D. V. Yay. Ankara 1994, s.156 vd. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Arabî, *el-İsrâ İlä Makâmi'l-Esrâ* (Kitâbu'l-Mi'râc), Neş. Suad el-Hâkim, Beyrut 1988.

Kabûlî, a.g.e., vr. 106 b.

*Bulup Kârun'u ben ona sual ettim günahından
Dedi kim ikilik etti beni merdûd Dâim'den*

*Dahi lâhûtî vü rûhânî ne kim var ise seyrettim
Hülâsa kalmadı bir şey nihân ola ayânımdan*

*Melâikeler dahi saf saf gelip bana eder tebrîk
Nice peygamberân anda görüp şâd oldu hâlimden*

*Müeyesser oldu çün vuslat kurb-ı ednâ'ya¹⁵⁷
Bu demde bî-haber oldum memâtımla hayâtımdan*

*İmâmân cümlesi hâzır olup etrafımı aldı
Erenler çektiler gülbang yeminimden yesârımdan*

*Kadehler doldurup sundu Ali Haydar bana Kevser
Açınca cümle ref' oldu hicâblar didegânımdan*

*Cemâlin arz edip hazret bana ben bî-mecâl oldum
Eriyip kalmadı cismim sanırsın kim hicâbımdan*

*Dedi ehlen ve sehlen¹⁵⁸ merhabâ ey âşık-ı şeydâ
Ebed dûr eylemem asla seni hüsnü'l-meâbımdan¹⁵⁹*

Kabûlî, bu vuslatın sarhoşluğu ve heyecanı içerisindeyken Hz. Peygamber'in yanında durduğunu ve ona tazarru ettiğini, Hz. Peygamberin de kendisine niyâzından dolayı şefkat ederek çeşitli tesellilerle gönlünü aldığını belirtir. Sonra Hz. Peygamber'in kendisinin elini tutarak Cenab-ı Hakk'ın kendisine "mânevî hilâfet" vermesini müjdelediğini ve bîat âyetini okutturarak bîat verip, gizli sırları, ilimleri öğrettiğini böylece bütün müşkillerinin çözüldüğünü söyler:

*Bu hâl içre Muhammed Hazreti yanımda dururdu
Tazarru' eyledim ben ona rahm etti niyâzımdan*

*Sığayıp arkamı türlü teselli eyledi ol şâh
Sana müjde kılam dide tutuben desti kârımdan*

157 "ednâ" kelimesi, "kâbe kavseyini ev-ednâ" (Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar, hattâ daha az kaldı, Necm, 53/9) âyetine işârettir.

158 "ehlen ve sehlen", Arapça'da "merhaba, hoş geldiniz" anlamında bir ibaredir.

159 Kabûlî, a.g.e., vr. 50 b.

*Halife eyledi Hak bil hilâfet-i ma'nevi verdi
Zihî dost sa'âdettir sana bu Zü'l-Celâl'imden*

*Kıraat eyle bâat âyetin benden sahih sâlim
Ki feyz ilkâ edem dedi sana Birrü's-Selâm'imdan*

*Yedullâh¹⁶⁰ âyetin bu dem kıraât eyledim çünkü
Rumûzâtı ayân edip geçirdi müşkilâtımdan¹⁶¹*

Şeyhimiz, yine Hz. Peygamber'in kendisine Hz. Ali'nin sırrını beyan ederek bir noktada remzettiğini, bununla da "aref"¹⁶² sırrını iyice öğrendiğini ve cehaletten arındığını belirtir:

*Ali sırrın beyan edip bana bir nokta remzetti
Alim oldum aref sırrın öğrendim cehlu dâlımdan¹⁶³*

Hz. Peygamber'in kendisine gizli olan bütün sırları açıklamasıyla da fenâ bulan vücûdunun gerçek hayata kavuştuğunu ve bekâ bulduğunu kaydeder:

*Bana gizli olan esrârı bi'l-cümle beyân etti
Bekâ buldu vücûdum hem hayat buldum memâtımdan¹⁶⁴*

Sonra Kabûlî, o anda bütün eşyanın ilmini tâlim ettiğini, Hz. Peygamber'in de gönlüne ilim, irfan aktırdığını ve ağzından nefesini vererek "ümme-tim" dediğini, kendisine bâat edenlerin Hz. Peygamber'e bâat etmiş olacağını ve onun seçkin ümmetinden sayılacağını ifade eder:

*Dahi ta'lim edip ol an tamâmet ilm-i eşyâyı
Akıtıp ilm-i irfânı hurûc ettirdi bâlımdan*

*Nefes verip dehânımdan dedi var ümmetim o yâr
Mülâkî olalar Hakk'a gelip eser¹⁶⁵ zehâbımdan¹⁶⁶*

160 "Yedullâhi fevka eydihim" (Allah'ın eli onların elleri üzerindedir, Fetih, 48/10) âyetine işaret edilmektedir. Bu âyet tarifatlarda özellikle bâat esnasında okunur.

161 Kabûlî, a.g.e., vr. 50b-51a.

162 "Aref" sırrı "Nefsini bilen Rabbini bilir" hadisidir. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 622, Hadis No: 2532.

163 Kabûlî, a.g.e., vr. 51a.

164 Kabûlî, a.g.e., aynı yer.

165 Bu kelime orjinal metinde "eseri" şeklinde geçmektedir. Vezin gereği "i" kaldırılmıştır.

166 Kabûlî, a.g.e., aynı yer.

Kabûlî, sonunda Hz. Peygamber'in kendisine takvâya sarılmasını öğütlediğini, bunu can ve başla kabul ettiğini, akabinde onun ellerini açarak yine kendisine duâ buyurduğunu ve "kemâl u kudret ıssı ol inâyet-i zü'l-kemâlîmdan" ifadesini söyleyerek gözünden kaybolduğunu belirtir:

*Dahi bir nush pend etti dedi ûsî bi-takvallâh¹⁶⁷
Onu cândan kabûl ettim geçip yâvûz fi'âlîmdan*

*Açıp destin duâ edip bana dedi Nebiyullâh
Kemâl u kudret ıssı ol inâyet-i zü'l-kemâlîmdan*

*Bu nutku ediben Ahmed gözümden çün nihân oldu
Melâikeler dahi gâîp olup gitti civârımdan¹⁶⁸*

Kabûlî, bu mânâ âlemindeki lutûf ve kerâmetlere mazhar olduktan sonra kendine gelerek "ben benim" dediğini ve gönlünden şu sesin yüksekliğini söyler: "Hak sende, sen Hak'ta". Böylece şeyhimiz "fenâfillâh" makâmına ulaşmış olur:

*Özüm tenhâ kılıp ondan dedim ki ben benim ancak
Tefekkür eyleyip gördüm cemî'an kendi zâtımdan*

*Nidâ gelip özümden der ki Hak sende vü sen Hak'da
Özümden Hak haber verdi bana kurb-ı visâlimden¹⁶⁹*

Kabûlî, *Dîvân*'ının başka bir beytinde, hilâfet tâcını giydiğini ve melâmet hırkasına¹⁷⁰ büründüğü, mâsivâdan da soyulduğunu kaydeder;

*Hilâfet tâcını giydim bi-hamdillâh musaffâyım
Melâmet¹⁷¹ hırkasın bür(ün)düm sivallâhdan muarrâyım¹⁷²*

167 Bu ibare genellikle Cuma günleri hatipler tarafından hutbede okunmakta olup, "Size Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim" anlamına gelir.

168 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 51a.

169 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 51a.

170 Melâmet, lügatte, kınamak, kötölemek, ayıplamak, karalamak anlamlarına gelir. İstilahta ihlâsa, samimiyete önem vererek, riyâdan şiddetle kaçınmak ve bu gaye ile iyi işleri halktan gizleyerek, kötülükleri açığa vurmak dolayısıyla iyiliklerin sadece Allah tarafından bilinmesiyle yetinmek. Melâmet hırkası da bu tür davranışları kendisine huy edinmek demektir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Türer, "Melâmilîğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 35 (Aralık 1995), s. 25-51.

171 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 54a.

172 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

O, hilâfet tâcını giymekle kalmaz, hem eşyânın tilsımının elinde olduğunu, hem de Hz. Peygamber'in vekili ve "illâ" sırrının halifesi olduğunu ilân eder:

*Kabûlî'yim benim destimdedir çün tilsım-ı eşyâ
Vekîl-i enbiyâyım hem halife sırr-ı illâ'yım¹⁷³*

Kabûlî, eriştiği makâmları bir başka gazelinde şöyle dile getirir:

*Bana gayb-ı hüvviyetten hitâb-ı ırci'¹⁷⁴ geldi
Sivâdan keff-i yed ettim makâmım oldu kurbullâh*

*Yazıp bu nüsha-i dilde tevekkeltü alellâh¹⁷⁵
Giyindim eĝnime şâlı refikim oldu cezbullâh*

*Rameyte¹⁷⁶ sırrını fehm eyledim küllün minellâh'tan¹⁷⁷
Özüm mahveyledim Hak'tan erişti bana nasrullâh*

*Okudum mekteb-i irfânda dersim nahnû nerzukunâ¹⁷⁸
Kasemnâ'dan¹⁷⁹ gelir bildim bana elbette rızkullâh*

*Tecelli bahrine daldım Muhammed nûrunu gördüm
Hilâfet tâcını giydım şefî'imdir Habibullâh*

*Kabûlî gerçi sûrette velî bir katredir ammâ
Ona mevcin urur her dem hezârân kerre bahrullâh¹⁸⁰*

Kabûlî, nihayet Hz. Peygamber'den hilâfet tâcını giydikten sonra şeyhinin de kendisinin Cenâb-ı Hakk'ın ayânıyla görmüş olduğu bu âlâmetlerden dolayı sevindiğini, işâretlerini tasdik ve kabûl ettiğini ve kendi yerine halef kılarak halife ta'yin ettiğini söyler:

173 Kabûlî, a.g.e., vr. 54b.

174 "Irci'î ile rabbiki râdiyeten mardıyyeh" (Dön Rabbine, sen O'ndan râzî O da senden râzî olarak) âyetine işâret edilmektedir. Bkz. Fecr, 89/28.

175 "Tevekkeltü alellâh" (Allah'a dayandım. Hûd, 11/56) âyetine işâret edilmektedir.

176 "Vemâ rameyte iz rameyte velâkinnellâhe ramâ" (Attığın zaman sen atmadın, Allah attı. Enfal, 8/17) âyetine işâret edilmektedir.

177 "Kul küllün min indillâh" (De ki her şey Allah'tandır. Nisâ, 4/78) âyetine telmih vardır.

178 "Nahnu nerzukuküm" (Sizi biz rızıklandırırız. En'am, 6/151) âyetine telmih vardır.

179 "ahnu kasemnâ beynehum maîsetehum fil hayâtid dunyâ" (Dünya hayatında onların maîsetlerini aralarında biz paylaştırdık. Zuhruf, 43/32) âyetine işâret edilmektedir.

180 Kabûlî, a.g.e., vr. 102a.

*Dile gelmek değil hâcet bana Hak'tan ayân oldu
Dedi mesrûr olup şeyhim bu gördüğüm alâyimden*

*Edip tasdik işârâtım dedi kim ol velîyullâh
Halef kıldım halîfemsin sen var yürü işbu câhımdan¹⁸¹*

Şeyhimiz, pîrinin de -Ahmed er-Rifâî dir- kendisini karşısına alarak feyz verdiğini ve bu feyz ilim ve kemâlât karşısında bütün allâmelerin âciz kalacağını belirtir:

*Alıp karşısına pîrim bana feyzin revân etti
Olur allâmeler âciz benim ilim ü kemâlımdan¹⁸²*

Sonra kendisine bir uğurdan zâhir ve bâtin ilminin keşfolunduğunu söyleyerek yani pîrinin kendisine tarîkatta olan bütün sırları, emânetleri, telkinleri verdiğini hatta o anda Hz. Peygamber'den gelen telkin ve sırları dahi kulağına telkin edip verdiğini ve neticede uhrevî sırlardan haberdâr ve Hakk'a teslim olarak, irâdesiyle, ilmiyle, şeyhinin kontrolü altında sülûkunu tamamladığını ifade eder:

*Bir uğrudan bana keşf oldu ilm-i zâhir u bâtin
Okurlar âşikân bu (dil)¹⁸³ kitâb-ı müstetâbımdan*

*Edip teslim emânâtı ne var ise tarîkinde
Livâ sofra vü fakr ıssı vü tabl u zebh sücâdımdan*

*Dahi bi'l-cümle esrâr-ı emânetden ü telkinden
Kusursuz küllüsün verdi ziyâd edip merâmımdan*

*Muhammed'den dahi ol dem olan telkîn u esrârı
Tutup pîrim yed'im verdi bana telkîn kulağımdan
Bi-hamdillâh habîr oldum muhakkak sırr-ı ukbâya
Bu sırdan âşinâ zâtlar fehim eyler kelâmımdan*

*Beni teslim-i Hak kıldı irâdemle vü ilmimle
Ferâgat eyledi şeyhim çekip el insilâkimden¹⁸⁴*

181 Kabûlî, a.g.e., vr. 51b.

182 Kabûlî, a.g.e., vr. 51b.

183 “dil” kelimesi orjinal metinde yoktur ve bu kelime olmadığında vezin bozulmaktadır. Milli Ktp. Yazma No: A 2450, vr. 10) nüshasında ise bulunmaktadır. Bu sebeple alınmıştır.

184 Kabûlî, a.g.e., vr. 51b.

KabŪlî, yukarıda beyân ettiğimiz bütün beyitlerinden anlaşılacağı üzere, pîrinin himmet ve şeyhinin kontrolü altında bir seyr u sülûka girmiş, bu seyr esnâsında birçok fuyûzâtâ, lütuflara, sırlara vâkîf ve mazhar olmuş, vuslata, kurbiyete ulaşmış, hem Cenâb-ı Hakk'ın halifesi hem de Hz. Peygamber'in mânevî vekili olarak pîrinin ve şeyhinin icâzetini alarak irşâda me'mûr ve me'zûn olmuş kâmil bir mürşiddir.

H. Peygamber'e Bağlılığı ve Ona Karşı Olan Sevgisi

KabŪlî de her Allah dostu gibi Hz. Peygamber'i sevmiş ve O'na bağlanmıştı. Zira tasavvufun bir anlamı da Kur'an'ın ifadesiyle "usve-i hasene"¹⁸⁵ olan Hz. Peygamber'i örnek almak ve O'na her türlü söz, fiil ve davranış yönünden benzemeye çalışmaktır. O, Hz. Peygamber'e olan bağlılığını şu mısralarıyla dile getirir:

*Zâhid bize der tâlib-i dünyâ-yı denîyiz
Çün gördü bizi hâdim-i şer'-i Nebevîyiz
Hüşyâr oluruz gâh-be-gâh şer'-i kavîmle
Peygamber'e teb'iyet eder Mustafavîyiz¹⁸⁶*

KabŪlî, Hz. Peygamber'i şeksiz-şüphesiz cân u gönülden sevmeyenleri Allah'ın da sevmeyeceği belirterek, onu sevmeyenlere şöyle bir ikazda bulunur:

*Kimâkim sevmez Muhammedi bî-gümân
Sevmez Allâh sende sevme ey civân¹⁸⁷*

Yine KabŪlî, Hz. Peygamber'i nasıl seviyorsak, O'nun sevdiklerini de öylece hemen sevmemiz gerektiğini ve bizlere lâîk olanın da bu olduğunu belirtir:

*Bizlere lâîk olan ey ârifân
Sevdiğini Ahmed'in sevmek hemân¹⁸⁸*

KabŪlî, Hz. Peygamber'in, Cenâb-ı Hakk'ın "levlâke levlâke"¹⁸⁹ (Habîbim, sen olmasaydın sen olmasaydın) hitaplarına mazhar, şefaât ve hidâyet, şefkat

185 "Lekad kâne lekum fî resûlillâhi usvetun hasenetun" (Muhakkak Allah'ın Rasûl'ünde sizin için güzel bir örnek vardır. Ahzab, 33/21) âyetidir.

186 KabŪlî, *Divân*, vr. 72b, 76a.

187 KabŪlî, *a.g.e.*, vr. 44a.

188 KabŪlî, *a.g.e.*, vr. 45a.

189 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 164, H. No: 2123.

ve merhamet kaynağı bir peygamber olduğunu kaydederek onun eline vâsıl olmayan elin ebediyyen dalâlet içre bağı kalacağını, onun kapısına varanların reddolunmayacağını söyler:

*Salavât ile selâm olsun Rasûl'e
Kim oldur reh-nümâ olan bu yola*

*Dedi levlâke levlâke¹⁹⁰ Hakk Teâlâ
Dü-âlemde edip kadrin a'lâ*

*Şefâ'at ma'denidir şâfi'inin
Hidâyet ma'denidir ins ü cinnin*

*Onun destine vâsıl olmayan dest
Kalır lâ-büd dalâlet içre pâ-y-best*

*Şu kim zencîr-i aşkındadır unki¹⁹¹
Yedip çekti ona buldurup Hakk'ı*

*Şefâ'at eyler elbet geçmez ondan
Ayırıp atmaz eşrâfın içinden*

*Habîbim dedi çünkü ona Allâh
Huyuyla huylanır dostunun ol şâh*

*Nitekim merhamet kânıdır Hak
Habîbi de eder şefâ'at muhakkak*

*Kapısına varan reddolunmaz elbet
Mürüvvet kânıdır eyler mürüvvet¹⁹²*

Ancak Kabûlî, Hz. Peygamber'e kavuşmak ve özlemine dindirmek istediğini ancak günahkâr olduğunu dolayısıyla onun huzûruna varıp ilticâ etmeye yüzünün olmadığını belirtir:

*Hemîşe dil eder arzû visâlin bezmini rûhum
Velâkin nefs-i emmârem tağâdır yâ Rasûlallâh*

190 "Levlâke levlâke mâ halaktü'l-eflâk" (Sen olmasaydın sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım) hadisine işâret edilmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 164, H. No: 2123.

191 Unki: Boyun eğmek.

192 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 42a-42b.

*Günehkârım huzûrunda yüzüm yok ilticâ edem
Ne denli eylesem zâri revâdır yâ Rasûlallâh*

*Bana melce' fakat lutfun penâhıdır dü-âlemde
Hemân bir nîm-nigâh etsen kifâdır yâ Rasûlallâh*

*Kabûlî bize ki dûr etme bâbından kabûl eyle
Makarr-ı cürm ü isyân bir gedâdır yâ Rasûlallâh¹⁹³*

O, bu beyitleri sıraladıktan sonra, Hz. Peygamber'in bu âleme gelişinin bir lütuf, zuhûrunun bir nûr ve iki cihanda eşi bulunmaz sultân, cehâleti ve zulmeti ilmiyle, irfânıyla aydınlatan bir ışık, gönülleri hasta olanlara sözlerinin şifâ kaynağı olduğunu kaydederek, onu sevenlerin Hakk'a kurbiyet hâsıl edeceğini, sevmeyenlerin ise şüphesiz Hak'tan cüdâ düşeceğini ve Râsûlullah aşkıyla sersemce dolaşan Kabûlî'yi köleliğine kabul etmesini ricâ eder:

*Kudûmün âleme lutf-i Hudâ'dır yâ Rasûlallâh
Zuhûrun hil'at-ı nûr-ı ziyâdır yâ Rasûlallâh*

*Sen ol sultân-ı kevneyn bulunmaz sana bir hemtâ
Cemâlin şu'le-i nûr-ı likâdır yâ Rasûlallâh*

*Gâmâm-ı zulmet cehle küm etti ilm u irfânın
Dil-i bîmâre hem nutkun şifâdır yâ Rasûlallâh*

*Seni her kim sever elbet erişir kurb-ı Yezdân'a
Bilâ-şek sevmeyen Hak'tan cüdâdır yâ Rasûlallâh*

*Kabûlî râh-ı aşkında katî sersemce kemterdir
Kabûl et bendeliğine ricâdır yâ Rasûlallâh¹⁹⁴*

Seyahatleri ve İrşâd Faaliyetleri

Kabûlî'nin hilâfet alarak irşâd ile me'mûr olmasından sonra elbette diğer sûfîler gibi onun da bir takım yerlere giderek orada bulunan büyük zâtlarla görüşmesi yahut vefat etmişlere türbelerini ziyâret etmesi ve halkı irşâd etmesi pek tabiidir. *Dîvân*'ından gezip-dolaştığı yerlerden birisinin Rûmeli olduğunu öğreniyoruz:

193 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 101b.

194 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 101b.

*Gezdim yürüdüm Rûmeli'ni ben yorulunca
Ey ruhları gül-gûn
Seyretti gözüm bin güzeli tâ ki doyunca
Dil olmadı meftûn*¹⁹⁵

Şimdi de Kabûlî'nin Edirne'de gezip dolaştığı yerlerde nasıl bir irşâd faaliyeti yürüttüğüne bir göz atalım. O, nerede bir yoksul görse maddî ve mânevî yardımlarda bulunurdu. Yabanî ağaçları aşlar, yolda gördüğü çalıları ve taşları kaldırır, sakat ve yaralı hayvanlara bakar, işleri yarım kalan insanların işlerini tamamlardı. Onun bu güzel davranışlarına halk hayran kalırdı. Kendisine gıpta edenlere ise şu cevabı verirdi: “*Hayrât et kendini, Hakk'a makbûl ol.*”¹⁹⁶ Kendisine biat etmek isteyenlere de şu beyitleriyle mukâbelede bulunurdu:

*Bana bî'at edip elim tutanlar
Vücûdun nâr-ı aşk içre yakanlar*

*Dalâlette kalıp hor olmasınlar
Visâlınden ebed dûr olmasınlar*

*Dahi hizmet kılıp olan iyâlim
Müselsel sulb u evlâdım u âl'im*¹⁹⁷

*Destimi ki kimler tutup eyledi
Bî'atı bendinde ol seni diledi*

*Ya'nî bana eylediler iktidâ
Hazretini bulmak için ey Hudâ*

*Râh-ı dalâlette koma onları
Etme teng başlarına mahşeri*

*Cûdun ile müstehâk et afvına
Tâ bulalar vuslata yol zâtına*¹⁹⁸

Kabûlî'nin faaliyetlerini yürütmek için kendi evini dergâha çevirip, bir de kütüphane kurduğunu biliyoruz. Dergâhı, Selimiye Caâmiî'nin kuzey doğusundaydı. O, kötülükleri ortadan kaldırmak ve sevgiyi, saygıyı artırmak için her şeyini fedâ eden vefâkâr bir zâtı. Herkesi her haliyle kabul ederdi. Zen-

195 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 102b.

196 Seçkin, *a.g.e.*, s. 19; Camm, *a.g.e.*, s. 423; Kuyumcu, *a.g.e.*, s. 461.

197 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 46a.

198 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 53b.

ginlerle görüşür, insanların herbirine uygun iş yeri açılmasını sağlardı. Hasbe'l-kader kötü yola düşmüş olanlara çok acır, bu yoldan kurtarmak için hoşgörü ve sevgi prensibinden taviz vermezdi. Kabûlî, bu metolla birçok insanı günah bataklarından kurtarmış, tasavvufun ıtır kokan râyihâsından onların da koklamasına vesile olmuştur.¹⁹⁹

Şâirliği ve Hattathğı

Hüseyn Vassâf, *Sefine-i Evliyâ* adlı eserinde Kabûlî'yi tanıtırken şu ifadeleri kullanır: “*Tabiat-ı şâirânesi vardır. Hüsn-i hatta mâlik, ârif, âşik bir zât-ı âli kadrdir.*”²⁰⁰

Kabûlî'den bahseden bütün kaynaklar onun mürettep bir *Dîvân*'ı olduğunu belirtir.²⁰¹ Ayrıca *Terkib-i Bend* ve *Mersiyye*'si *Dîvân*'ından ayrı da istinsah edilmiştir.²⁰² Bu iki manzûmenin muhtevâları hakkında ileride “Kabûlî'nin Eserleri” kısmında bilgi verilecektir.

O, *Dîvân*'ında yazdığı şiirlerin tümünde “Kabûlî” mahlasını kullanmıştır. Bu mahlası ondan başka altı dîvân şâiri de kullanmıştır.²⁰³ *Dîvân* edebiyatının konularına ve aruz veznine de vâkîf olan şâirimizin dili yalındır. Arapça ve Farsça terkipleri pek fazla kullanmamıştır. Duygu ve düşüncelerini ifade etmekte zorluk çekmez. Aksine gönlünden geldiği şekilde aşkla, muhabbetle, sevgiyle şiirini söyler. Tasavvufun ummânlarına dalarak orjinal, yepyeni imajlar bulup çıkarır. Mensûr olarak te'lif ettiği *Kenzül-Esrâr* adlı eserinde de durum aynıdır. Dili yalın, anlaşılır va akıcı olup, terkiplere fazlaca yer vermez.

Yine kaynaklardan Kabûlî'nin aynı zamanda hat san'atına da mâlik iyi bir hattat olduğunu ve meşhûr Celvetî şeyhi İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'ye olan büyük sevgi ve muhabbetinden dolayı genellikle onun *Rûhu'l-Beyân*²⁰⁴ adlı tefsirini istinsâh ettiğini öğreniyoruz. Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* adlı eserinde, Kabûlî'nin kendi eli ile küçüklü büyüklü 273 parça eser istinsâh ettiğini ve *Rûhu'l-Beyân* tefsiriyle beraber kendi tekkesine vakfettiğini belirterek ancak bu eserlerin 1877-78 senesinde Rusların Edirne'yi işgâli sırasında

199 Seçkin, *a.g.e.*, s. 20; Kuyumcu, *a.g.e.*, s. 461.

200 Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 226.

201 Tosyavizâde, *a.g.e.*, s. 61; Canım, *a.g.e.*, s. 423; Abdullah Devellioğlu, *Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslâm Müellifi)*, İstanbul ts., s. 3000; Peremeci, *a.g.e.*, s. 280; Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 139.

202 Bkz. Kabûlî, *Terkib-i Bend*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi No: 3902. Kabûlî, *Mersiyye*, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnü'l-Emin No: 2630/2.

203 Mustafa Isen, “Dîvân Edebiyatında Mahlasdaş Şâirler”, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 82 (Şubat 1989), s. 25. Edebiyatımızda Kabûlî mahlasıyla şiir yazan şâirler şunlardır: İranlı şâirlerden olan Kabûlî (ö. 1478?), XVI. asırda yaşamış mutasavvıf şâir Kabûlî, âşıklardan Hızri'nin *Şâirnâme* adlı eserinde geçen Kabûlî, Serezli Kabûlî Çelebi (XVI. asır), Kütahya Gedizli Kabûlî İbrâhim Çelebi (ö. 1591), dîvân şâirlerinden Kabûlî Mehmed Efendi (ö. 1877. Bkz. Komisyon, “Kabûlî”, *TDEA.*, c. V, s. 66.

204 İsmâil Hakkı Bursevî ve *Rûhu'l-Beyân* tefsiri hk. geniş bilgi için bkz. Sakıp Yıldız, *Türk Müfessiri İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, Orjinali Fransızca Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1976; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, c. II, Uludağ Yay., Bursa 1993, s. 141-161.

yağma edildiğini kaydeder.²⁰⁵

Şimdi de Kabûlî'nin *Dîvân*'ında dikkatimizi çeken şiir ve beyitlerden bir demet sunalım:

*Sanman bizi zâhid gibi beyhûde mekâliz
Biz kâşif-i esrâr-ı me'ânî vü me'âliz
Ta'lîm ederiz subh u mesâ ilm-i ledünnî
Kim Hızır ile hemhâl geçirir sâhib-i bâliz
Biz mekteb-i irfânda edip kesb-i kemâli
Hallâl-ı rumûzât-ı velî²⁰⁶ vâkıf-ı hâliz
Çok fen biliriz ilm-i hakâyıkta velâkin
Zâhir ile âlim geçinen câhile lâliz
Âlem bizedir mest-i mey-i aşk-ı mecâzî
Biz bâde-i vuslat içeriz mest-i cemâliz
Zühhâd bizi bu hâlde peykâne sınırlar
Biz mahrem-i sır hemdem-i erbâb-ı visâliz
Sûrette harâbâtî görür bizleri zâhid
Biz âlem-i tahkîkde efrâd-ı ricâliz*

*Mecnûn sıfâtız gerçi harâbât-ı fenâdâ
Pervâz ederiz aşkile tâ üç alâda*

*Zâhid bize der tâlib-i dünyâ-yı deniyiz
Çün gördü bizi hâdim-i şer'-i Nebevîyiz
Hüşyâr oluruz gâh-be-gâh şer'i kavîmle
Peygamber'e tebe'iyet eder Mustafavîyiz²⁰⁷*

*İfnâ-yı vücûd eyleyiben ölmeden öldük
Sûrette diri şiretimiz ehl-i kubûruz*

*Âlem bize seng atmadadır subh ü mesâda
Biz sadrımızı senge siperkerde sabûruz²⁰⁸*

205 Peremeci, *a.g.e.*, s. 280. Ayrıca bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 168; Canım, *a.g.e.*, s. 423.

206 "velî" kelimesi orjinal metinde yoktur. Bu şekilde anlam ve vezin bozukluğu meydana gelmektedir. Millî Ktp., Yazma No: A 2450 (vr. 31b) nüshasında ise bu kelime yer almaktadır, dolayısıyla anlam ve vezin doğru olmaktadır.

207 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 72b.

208 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 73a.

Bildim ki değil ilm-i fünûn vuslatına âlet
İş bitmeyecek demek ile kâle-yekûlü²⁰⁹

Bî-harf okumuş keşf ile bildim ki bilenler
Bilmezler imiş ilimle da'vâlar edenler²¹⁰

Tuttum eteğin ez-dil u cân ârif-i Hakk'ın
Gûş eylemedim eylediği ta'nını halkın²¹¹

Gör zâhid kim vâsıl-ı Yezdân olayım der
Zâhirde dahi sâhib-i unvân olayım der

Mektep yolunu bilmez iken cehl-i mürekkeb
Her bezme varıp ârife evân olayım der

Şol mürşide mevkûf olan esrâr-ı kemâli
Akhyla bulup sâhib-i irfân olayım der

Arzû-yi nefsten elini çekmeyip asla
Hem nefesine kul hem yine sultân olayım der²¹²

Sûfî beri gel ârı ko gir râh-ı reşâda
Yoktur sorulan bu kuru da'vâya hamâda

Tut dâmenini ârif-i esrâr-ı Îlâh'ın
Ver kendini al gönlinü er sırr-ı me'âda²¹³

Sermâye-i ömrünü telef eyleme hiçe
Ârifle görüş fark edesin lâ'li hasâdan²¹⁴

Sûrette olan sîret-i insânı ne bilsin
Zulmette kalan şu'le-i envârı ne bilsin

209 Kabûlî, a.g.e., vr. 73b.

210 Kabûlî, a.g.e., vr. 74a.

211 Kabûlî, a.g.e., vr. 74a.

212 Kabûlî, a.g.e., vr. 74a-74b

213 Kabûlî, a.g.e., vr. 74b-75a.

214 Kabûlî, a.g.e., vr. 77a.

*Esrâr-ı Hakk'ı sorma sakın dîv u perîye
Rahmânı bilir bu sıvı şeytânı ne bilsin*

*Nâdân sözünü dinleme dâna dahi olsa
Tebihci sûfî la'l-i Bedehşânı ne bilsin*

*Ebhâr-i hakîkatta şu kim olmadı gavvâs
Deryâda çıkan dür ile mercânı ne bilsin*

*Aşk zevkini aşk ehline sor zâhîde sorma
İblîs-i la'în ma'nî-i Kur'ân'ı ne bilsin*

*Her postnişin olana sorma nedir erkân
Dihkânî olan hizmet-i sultân-ı ne bilsin*

*Âlemde Kabûlî gibi ma'nâ-yı hafîye
Yol bulmayan esrâr-ı İlâhî'yi ne bilsin²¹⁵*

*Gel ey münkir bizi zanmetme sen mâil-i dünyâyız
Ne dünya zevkini sâil ne râgıb ecr-i ukbâyız*

*Alâyıktan olup tecrîd teveccüh eyledik Hakk'a
Yanarız aşk ile dâim söyünmez şem'-i Mevlâ'yız*

*Bilir cevher-furûş olan bizim kadrimizi ammâ
Hakikat bahrine dalmış bulunmaz dürr-i yektâyız*

*Düşüp mazhar-ı tecellimiz Kabûlî sad-hezâr esmâ
Olup bi-reng bu âlemde bilinmez bir mu'ammâyız²¹⁶*

*Devrim içre zâhidâ bir tâne gelmişlerdenim
Cân u başımdan geçip bu meydâne gelmişlerdenim*

*Bir sadeftir bahr-ı âlemde tarîk-i Ahmedî
O sadeft içre nüühüft dürdâne gelmişlerdenim*

215 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 100a.

216 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 89a-89b.

*Gerçi mestim pây-ı humda meskenim meyhânedir
Sâkî-i aşkım velî rüşdâne gelmişlerdenim*

*Sûretim gerçi kabâdır kimse bilmez sîretim
Vâris-i Haydar benim merdâne gelmişlerdenim*

*Bâ-tecellî tılsım-ı kübrâ-yı aşkım der-cihân
Ben Kabûlî'yim bu dem ferdâne gelmişlerdenim²¹⁷*

Menkıbeleri

Lügatte, “bâis-i iftihâr olacak fazilet, hüner ve meziyet” anlamına gelen menkıbe, ıstılahta peygamberler, mezhep imâmları, velîler, tarihi şahsiyetlerin örnek hâl, hareket ve yaşayış biçimlerini, övülmeye değer yönlerini, meziyetlerini anlatan rivâyetler demektir. Tasavvuf ıstılahında velâyetnâme olarak da adlandırılan menkıbenin çoğul şekli “menâkıb”tır. Büyük velîlerin hayatlarına dair kaleme alınan eserlere “menâkıb kitapları” denir.²¹⁸

Bu menâkıb türü eserler bazı aşırı abartmalar istisna olmak üzere güvenilir bilgiler elde etmemize yardım eder. Abartmaların sebebi ise genelde o zâta karşı duyulan muhabbet ve bağlılık olsa gerektir. Evliyânın kerâmetleriyle tezyîn edilen menâkıb kitapları, insanların örnek alması gereken, akıcı bir üslûpla yazılmış, düşündürücü, ibret verici ve rûhen rahatlatıcı, olgunlaştırmacı küçük hikâyelerdir.

Biz de burada Kabûlî'nin intisâbına ve intisâb sonrasına dair menkıbelerine yer vereceğiz.

İntisâbına Dâir Menkıbesi

Kabûlî, mahkeme başkâtibi iken bu mesleğini terk ederek tasavvuf yoluna doğru yürümeye başlar ve şeyhi İbrâhim Ecel'e intisâb ederek Rifâiyye tarikatına girer. Onun mesleğini bırakarak tasavvufa yönelik hâdisesini kaynaklar şu şekilde anlatır:

“Edirnevî umûmiyetle namazlarını Eski Camii'de edâ ederdi. Allah sevgisi,

217 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 94a.

218 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1304-1305, c. I, s. 273; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995, 2 Bsk., s. 358; Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî*, s. 75; Geniş bilgi için bkz., Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Menkıbeleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

aşkı ile yanan bu zât gece-gündüz, devamlı şu duâyı söylerdi:

“-Yarabbi! beni evliyâdan eyle, senin velî kullarından olayım...”

Birgün yine öğle namazını kılmak için Eski Camii'ye gelir. Ne görsün: Cami tıklım tıklım dolu. Halk, o güne kadar hiç karşılaşmadığı bir velî zâtı hayretler içerisinde dinlemektedir. Kabûlî camiye girip tam kendine yer bulduğu esnâda, vâiz konuyu birden değiştirir ve “Allah'ın velî bir kulu olmayı isteyen bazı insanlar vardır. Böylesi her hâl ve hareketlerinde Cenab-ı Hakk'ı râzı ederlerse velîlerden olurlar” diyerek konusuna devam eder.

Kabûlî'de daha önceki duâlarını hatırlayarak: “Hah...Benim küp doldu!” der. Bu zâtın kendisine bir işâreti olduğunu anlar. Artık işaret verilmiştir. İş durmak zamanı değildir. O yola baş koymak ve yolun hakkını vermektir. “Namazdan sonra çarıklarını kavrar, camiden koşarcasına insanlığın iyiliğine, hizmetine, doğruluğa, ilme ve tüm sevgiye doğru çalışmaya başlar.”²¹⁹

İntisâbından Sonraki Menkabeleri

Kabûlî, Rifâiyye'ye intisâbından sonra evini dergâha çevirerek bir de kütüphane kurar. İnsanları diliyle, gönlüyle, kalemiyle Hakk'a çağırır. Gönül fâtihidir. Etrafındaki sevgi, saygı halkası gün geçtikçe çoğalır. Kendisini, hor görülünlerin, gariplerin ve yolda kalmışların hizmetine adanmıştır.

“Geceleri tedbîl-i kıyâfet ederek, içki içilen bazı yerleri dolaşır, kurtarılp arınması gerekenleri bulur, onlarla halleşip, dertleşirken karşısındakine:

-Seni bu kötü durumdan, işsizlikten, gariplikten, yanlış yollardan ancak Kabûlî Hazretleri kurtarır, der.

O kişi de:

-Böyle benim gibi bir insan, öyle adamın yanına varabilir mi? diye sorduğunda,

-”Evet... gayet tabii. Onun adı Kabûlî'dir, herkesi her haliyle hoş görüp kabul edendir” diye ve mutlaka Kabûlî dergâhına gitmeye râzı eder. Ertesi gün sarhoş batakcı adam, türlü düşünceler içinde huzûra girerken, ismiyle kendisine hitâb eden bu velînin tesirli sözleriyle kendisinden geçer, her türlü kötülüğün bitip yeni bir hayatın başladığına inanarak, tövbe ederek, gözyaşı döker ve o yaşlar yıllardır gönlünde biriken kirleri, acıları yıkar, eritir, temizler.”²²⁰

Zenginlerle görüşerek, işsizlere kabiliyetlerine göre uygun işyeri açılma-

219 Komisyon, “Kabûlî”, *Türkiye Gazetesi Evliyâlar Ansiklopedisi*, c. VII, s. 360-361; Kuyumcu, a.g.e., s. 461, Canım, a.g.e., s. 422, Seçkin, a.g.e., s. 18-20.

220 Seçkin, a.g.e., s. 20-21.

sını sağlardı.

Yine bir defasında kötü yola düşmüş bir kadını haber alır. Bu kadınla en uygun şekilde görüşerek, tevbe istiğfar ettirir. Münâsib birini bularak onunla evlendirir. Böylelikle aile yuvalarının yıkılmasını önleyen Kabûlî toplumda âdeta çimento görevini yerine getirerek insanları huzûra ve mutluluğa erdirirdi.

Zaten Allah dostları tarihî seyir içerisinde Hz. Peygamber'in yolunda, insanları sevgi ile, hoşgörü ile kucaklamışlar, binlerce insanın hidâyete ermesine, îmânın tadını almasına, kötü durumlardan, felâketlerden, üzüntülerden, ümitsizliklerden kurtulmalarına vesile olmuşlardır. Tıpkı Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bayrâm-ı Velî'ler gibi.

Kabûlî, nerede bir yoksul görse maddî-mânevî yardımda bulunurdu. Yabanî ağaçları aşilar, yolda rastladığı çeri-çöpü, taşı kaldırır, insanlara zarar vermesini istemezdi. Yaralı ve sakat hayvanların yaralarını sarıp, bakardı.

İşleri yarım kalanların işine ücretsiz, karşılık beklemeden koşardı. O her ânını Hak nâmına hayr ile geçiren bir gönül eriydi. Kendisine bu işlerinden dolayı hayran olanlara:

“-Hayrât et kendini, Hakk'a makbûl ol...” derdi.²²¹

Hikmetli Sözleri

Kabûlî, kendisine gelenlere yerine ve zamanına, kabiliyet ve anlayışına, seviyesine göre nasihat ederdi. O, Hakk'a giden yolları ve bu çileli yolun güllerini, dikenlerini halka bir bir anlatır, yaşantısıyla da göstermeye çalışırdı. Okyanuslardan katreler sunardı yanan yüreklere. Umutlarını kaybedenlere teselli çiçeği uzatırdı demet demet. İşte bu çiçek demetinden bir buket hikmetlerle dolu sözler:

“Ey dostlar, her şey Rabbin sevgisinden var oldu. O var'a hizmet, O büyük Yâr'e hizmettir.”

“Kim olursa olsun, eliniz, ayağınız tutarken, gücünüzle hayra hizmet edin, gücünüz yoksa, güler yüz tatlı dille gönül alıcı olun. Onu da yapamazsanız, kalbinizden iyilikleri dileyin... Rabbin sevdiklerine hizmet, Allah'a ibâdetdir...”

“Nefsinizin arzularını terk edin, üzüntünüz, derdiniz dağılsın.”

“Her kişi kendini görüp bilmeye gelmiştir, görene bilene ne mutlu.”

“Edepli yürü, hayâli konuş, sendeki şeref, seni yaratanındır.”

221 Seçkin, a.g.e., s. 21.

“En büyük bahtiyârlık, insanlığın kıymetini bilmektir.”

“Gördüğün kişi, şâyet onu görür görmez sana Allahu Teâlâ’yı hatırlatıyor-
sa, bilesin ki o, Allah’ın velîsidir.”

“Sen, sana verildiğin gibi ol... Bir can, bin can için, bin can bir can içindir.”

“Bir kişiyi çamurdan kurtarmak, bir âileyi kurtarmak gibidir.”²²²

Vefâtı, Tekkesi, Türbesi ve Halîfeleri

Kabûlî, 1244/1829 yılında Edirne’de bekâ yurduna göç etmiştir. Osman Nuri Peremeci, onun 1829’da Ruslar’ın Edirne’yi işgâlindeki karışıklıklar esnasında vefât ettiğini belirtir.²²³ Bazı kaynaklarda da Kabûlî’nin vefât tarihi ile ilgili olarak değişik tarihler verilmektedir. Hüseyin Vassâf, 1240/1825 olduğunu kaydederken,²²⁴ Fehmi Kuyumcu 877/1473,²²⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde 1123/1712²²⁶ olarak belirtilir. Umûmî kanaat ise onun 1244/1829’da vefât ettiğidir.²²⁷

Kaynakların ifade ettiğine göre Kabûlî, kendi ismiyle anılan dergâha defnedilmiştir. Tosyavîzâde’nin gördüğü²²⁸ ve Hüseyin Vassâf’ın ziyâret edip “rûhaniyetli” olduğunu söylediği²²⁹ mezarı ise bugün Meydan Mahallesi, Kabûlî Baba Sokak, No: 13’teki (Ada: 710, Parsel: 10, Pafta: 120) evin bahçesinde bulunmaktadır.²³⁰

Mezar taşında Sıdkî Efendi’nin söylediği şu târih yazıdır:

*Hazret-i kutbu’z-zamânî Şeyh Kabûlî Mustafâ
Âlem-i ukbâ’ya ‘azm etdi bulup kurb-ı Hudâ*

*Hakka irşâd eyledi asrında nice münkiri
Çünkü şimdi ma’nevî irşâd eder subh u mesâ*

*Nüh felek imdâd edip Sıdkî dedi târih-i tâm
Ârifânın Kâ’besidir bu makâm-ı bî-riyâ²³¹*

222 Seçkin, *a.g.e.*, s. 22; *Türkiye Gazetesi*, (Bizim Sayfa), 21 Nisan 1997.

223 Peremeci, *a.g.e.*, s. 279.

224 Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 226.

225 Kuyumcu, *a.g.e.*, s. 461.

226 Komisyon, “Kabûlî”, *TDEA*, c. V, s. 66.

227 Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 455; Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 150; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 3000; Kırboğa, *a.g.e.*, s. 338; Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61; Canım, *a.g.e.*, 423.

228 Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61.

229 Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 226.

230 Selma Özkan, *Edirne Türbeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1995, s. 94. Ayrıca bkz. N. Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 104-105.

231 Bâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 532. Kitâbenin fotoğrafları için için bkz. Ekler kısmı, Ek-1-2.

Kabûlî'nin tekkesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak 1973 *Edirne İl Yıllığı*'nda yaklaşık kır iki velinin türbesi ve bulunduğu mahal belirtildikten sonra şehirde daha pek çok yatır bulunduğu, bunlardan birisinin de Kabûlî olduğu ifade edilmektedir.²³²

Kabûlî'nin halifelerine gelince, onun Ahmed Sırrî Efendi (ö. 1267/1850) isminde bir hem oğlu hem de halifesi olup, ondan da Muhammed Ferhâd Efendi (ö. 1294/1877) hilâfet almıştır.²³³

Eserleri

Kabûlî, hattat olması hasebiyle pek çok eser de istinsah etmiştir. İstinsah ettiği bu eserler, *Edirne Tarihi* adlı eserde küçüklü-büyükü 273 parça,²³⁴ *Edirne Rehnümâsı*'nda 200'ü aşkın eser olarak²³⁵ aydedilmektedir. Yine *Edirne Tarihi* adlı eserde Kabûlî'nin bu eserleri İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsiriyle beraber tekkesine vakfettiğini ancak bunların 1877-1878 senesinde Ruslar'ın Edirne'yi işgâl ettikleri sırada hepsinin yağmalandığı ifade edilmektedir.²³⁶

Kabûlî'nin te'lif ettiği eserler onunla ilgili tüm kaynaklarda dört olarak zikredilmektedir ki şunlardır: Tasavvufa dâir iki risâlesi matbu *Kenzü'l-Esrâr* ile *Mûsiletü'l-Hidâye*, 20 cüzden mürekkep Farsça lûgat *Müşkil-Küşâ* ve mürettep *Dîvân*'dır.²³⁷ Ancak yaptığımız araştırmalarda onun *Risâle-i Tasavvuf* yahut *Risâle-i Vücûd-ı İnsân-ı Kâmil* adlarıyla kaydedilen bir eserin daha olduğunu da tespit ettik.

Bu bilgilerden sonra şimdi söz konusu eserlerin muhtevâsı ve nüshaları hakkında malumat verelim.

Kenzü'l-Esrâr

Muhtevâsı

Kabûlî'nin tasavvufa dâir en önemli eseri *Kenzü'l-Esrâr*'dır. Zira bu eserde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili birçok konu sade ve anlaşılır bir dille Kur'ân ve

232 1973 *Edirne İl Yıllığı*, s. 130-131.

233 Bkz. Vassâf, *Mürâselât.*, s. 118; Tabibzâde, *Mecmûa* (Ek), vr. 39b.

234 Peremeci, *a.g.e.*, s. 279-280.

235 Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61.

236 Peremeci, *a.g.e.*, s. 279.

237 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifin*, c. II, s. 455; Peremeci, *a.g.e.*, s. 279-280; Tosyavîzâde, *a.g.e.*, s. 61; Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 139; Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 227; Yıldız, *a.g.e.*, s. 168; Kırboğa, *a.g.e.*, s. 388; Develli-oğlu, *a.g.e.*, s. 3000; Komisyon, "Kabûlî", *TDEA*, c. V, s. 66.

Sünnet çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir.

Kenzü'l-Esrâr'da sırasıyla şu konulardan bahsedilmektedir: İnsanın hakikati²³⁸ mürşid-i kâmilin vasıfları (s. 10-11), sülûk hâlleri ve nefis mertebeleri (s. 21-41), râbîta (s. 45-50), bâiat (s. 53), âdâb-ı tarikat (s. 54), dört kapı-kırk makâm (s. 58-61), Ehl-i beyt sevgisi (s. 60-62), tarikat-ı Muhammediye (s. 62-63), tâc, hırka (s. 63-64).

Kabûlî, eserinin te'lif sebebini ise şöyle anlatmaktadır:

“Bazı arkadaşlar, ihsanlı sâlikler, ahhâblar hâl sülûkunu, tarikat-ı Muhammediyeyi ve mürşid-i kâmilin esrârlarını sordular. Ben de bu feyizli risâleyi, Allah'tan istiâne ederek, Kur'an'a i'tisâm, Rasûlullah'ın Sünnet'ine uyarak ve Cenâb-ı Hakk'ın “Rabbin yoluna hikmetle, güzel sözle çağır. Onlarla en güzel şekilde cedel yap”²³⁹ âyet-i kerîmesini ve Hz. Peygamber'in “ilim ehlinde her kim bildiğini gizlerse, kıyâmet gününde ağzına ateşten gem vurulacaktır”²⁴⁰ hadisini, Hz. Ali'nin “Allah kıyâmet gününde âlimlerin bildikleri ve işittikleriyle ne yaptıklarını sormadıkça, ehl-i cehli hesâba çekmeyecektir” sözünü örnek olarak tahrîr etmeyi murâd ettim.”²⁴¹

Kabûlî, eserinde konuları anlatırken yer yer “Ey Sâlik” şeklinde hitâb eder. Böylelikle de konuları nasihat tarzında, fazla detaylara inmeden özlü bir şekilde anlatmaya çalışır. Bu anlatımlarına âyet ve hadislerden, evliyânın gönül pınarından süzülen hikmet damlalarından da deliller getirmeyi ihmâl etmez.

O yine bu eserinde, Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Tâlib Mekkî, Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî, Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şeyh Ebû'l Hasan Harakanî (ö. 425/1034) gibi meşhûr sûfilerin sözlerine de yer verir.²⁴²

Kabûlî, eserinde yukarıda belirttiğimiz konuların dışında, şu tasavvufî konulardan da bahsetmektedir: Rûh-ı Muhammedî (s. 12-13), ilm-i ledün (s. 43), zikir (s. 44-45), vuslat (s. 45-47), tecellî (s. 47), mürid-mürşid münasebetleri (s. 50), postnişinlik ve şartları, ahkâmı, erkânı, ma'nâsı (s. 65-66).

Eserin başı:

“Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Elhamdüli'llâhillezi hedânâ vemâ künnen linehtediye levlâ enhe-dânallah²⁴³, ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ hayra halkihî Muhammedin ellezî yehtedi ile'l-Hakki bi-hidâyetillahi ve 'alâ âlihî ve ashâbihi'l-hâdîni'l-mühtedîn”

238 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, İstanbul 1292, s. 7-22.

239 Nahl 16/125.

240 Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, İlim 3658; Tirmizî, *Sünen*, İlim 2787; Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Hadis No: 1388.

241 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 7.

242 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 38.

243 A'raf, 7/43.

Eserin sonu:

“Elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn, ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecma'in. Ammâ ba'd ezintü li-sâhibi hâzihi'l-virdi's-şerîfeti bi-kırâetihî a'ni'd-dervîş.”

Kenzü'l-Esrâr üzerinde M. Fazıl Aydeniz tarafından 2001 yılında bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır.²⁴⁴

Nüshaları

Kenzü'l-Esrâr'ın tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi; H. Reşid Bey, No: 107/1, 1-47 varak, 15 satır, ta'lik, istinsah tarihi: 1271, nesih cilt.

2. Süleymaniye Kütüphanesi; İzmir No: 803/1. 31 varak, 17 satır, ta'lik, müstensih: Ramazan, istinsah tarihi: 1317, mukavva cilt.

3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları No: 56/1, 17 varak.

4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları No: 290, 40 varak, 21 satır, sonunda yedi yaprakta bir şekil, rubâi, ilaç örnekleri ve dualar vardır.

5. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları No: 384, 65 varak, 11 satır, istinsah eden: Mustafa, istinsah tarihi: 1286.

6. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları No: 905, 26 varak, 19 satır, sonda iki boş yapraktan sonra bir yaprakta dua vardır.

7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları, No: 1957, 25 varak, nesih.

8. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Yazmaları, Teberrükât Kitapları, Eski No: 2530, Yazma-ta'lik, istinsâh tarihi: 1309, İstinsah eden: Seyyid Ahmed Şemseddin el-Kâdirî, 34 varak, 17 satır, bez cilt.

9. Amasya İl Halk Kütüphanesi, Yazma No: Gü 90/1, 56 varak, 15 satır, rik'a.

244 M. Fazıl Aydeniz, *Kabûlî ve Kenzü'l-Esrâr Adlı Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, XII+135+4 s.

*Risâle-i Tasavvuf*²⁴⁵

Aşağıda geleceği üzere İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı kayıtlarında *Vücûd-ı İnsân-ı Kâmilin Hakikat-ı Esrârına Dair Risâle* olarak da geçen *Risâle-i Tasavvuf* ile ilgili daha önce yapmış olduğumuz makale çalışmasında eserin *Mûsiletü'l-Hidâye* olabileceği ihtimali üzerinde durmuştuk²⁴⁶. Tekrar ifade edelim ki bu eserin Kabûlî'nin *Mûsiletü'l-Hidâye* adlı eseri mi yoksa başka bir eseri mi olduğu henüz kesinlik kazanmış değildir, bunu zaman gösterecektir.

Muhtevâsı

Kabûlî, bu eserinde de gerek ameli tasavuf gerekse tasavvufî düşünce ile ilgili birçok konudan bahsetmiştir. Eserin üslûp ve muhtevâsı *Kenzü'l-Esrâr*'a çok benzemektedir. Fakat *Kenzü'l-Esrâr*'da konular bir sohbet, nasihat havasında sunulurken *Risâle-i Tasavvuf*'ta daha ilmî bir üslûpla anlatılmaktadır.

Eserde şu konular ele alınıp incelenmiştir: İlm-i zâhir ve ilm-i bâtın (vr. 1b-3a), âlem-i kebîr ve âlem-i sağîr (vr. 3a-3b), ilim ve cehâlet (vr. 3b-5a), mürşidin gerekliliği ve kâmil mürşidin özellikleri (vr. 5a-7b), nefsin yedi menzili ve kalbin yedi tavrı (vr. 8a-11a), kabz-bast, akl-ı kül, akl-ı ma'âş (vr. 9b-10a), fark-ı farkullah (vr. 11a), seyr-i fillah (vr. 11b), ilm-i ledün, ma'rifet (vr. 12a) ve tayy-i mekân (vr. 13b).

Nüshaları

1. *Risâle-i Tasavvuf* adıyla, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, Yazma No: 183/1'de olup, 15 varak, 19 satırdır. Sırtı kırmızı meşin kaplı, miklepli, yeşil ciltli, Avrupa krem rengi kağıt üzerine nesih kırmızı ile söz başları kırmızı renkte olmak üzere siyah mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi XIX. asırdır. Çalışmamızda bu nüshanın yeni harfli metni yer almaktadır.

2. *Vücûd-ı İnsân-ı Kâmilin Hakikat-ı Esrârına Dair Risâle*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları No: 1551/01, 1b-4b varak, 19 satır, sonu eksiktir.

3. *Vücûd-ı İnsân-ı Kâmilin Hakikat-ı Esrârına Dair Risâle*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları No: 1784, 6 varak, 25 satır, istinsah eden: Mustafa Nûreddin, istinsah tarihi: 1306/1888.

245 *Risâle-i Tasavvuf* la ilgili verdiğimiz bu bilgiler, daha önce yayımlanmış olduğumuz, "Son Dönem Rifâi Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî'nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri" (*Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*), Yıl: 7, Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2006, s. 237-266) adlı makale çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

246 Şimşek, "Son Dönem Rifâi Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî'nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri", s. 242-243.

4. *Vücûd-ı İnsân-ı Kâmilin Hakikat-ı Esrârına Dair Risâle*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları No: 1264/04, 88b-96b varak, 19 satır, istinsah tarihi: 1306/1888, sonda 99 varacağı boştur.

5. *Vücûd-ı İnsân-ı Kâmilin Hakikat-ı Esrârına Dair Risâle*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları No: 1052, 14 varak, 19 satır, istinsah tarihi: 1208/1793, sonda bir insân-ı kâmil şekli vardır.

Dîvân

Muhtevâst

Kabûlî'nin şâirlik yönünün olduğunu ve bir mürettep *Dîvân*'ının da bulunduğunu yukarıda belirtmiştik.

Kabûlî, XIX. asırda bir cereyan halinde mevcûd olan “Türkî-i Basît” hareketinden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Zira *Dîvân*'ında kullandığı dil, sade, gösterişten uzak, anlaşılır ve İstanbul Türkçesine yakındır. Arapça ve Farsça terkipleri gerekmedikçe kullanmamıştır.

O, *Dîvân*'ında diğer klâsik dîvân şâirlerinin takip ettiği usûl ve tasnifâta uygun bir şekilde beyitlerini sıralar: Besmele²⁴⁷ hamdiyye (vr. 42b-43a), tasliyye (vr. 43a-43b), dört halifenin medhi (vr. 43b-44a), Ehl-i beyt'in medhiyesi (vr. 44b-45a), münâcât (vr. 45b-46a), bahr-i hezec, recez, münserih, remel (vr. 48b-57a), kasideler (vr. 57a-63b), mersiyye-i düvâzdeh imâmân (12 imâm)²⁴⁸ na't-ı Nebî (vr. 66b-67a), na't-ı velâyet-i Ali el-Murtezâ (vr. 67b-68a), takriz-i Şeyh Muhyiddîn el-Arabî (vr. 68a-68b), güfte-i Senâî tahmîs-i Kabûlî (vr. 68b-69a), güfte-i Sezâyî tahmîs-i Kabûlî (vr. 69a-69b), güfte-i Tayyâr Paşa tahmîs-i Kabûlî (vr. 70a-70b), ilâhi (vr. 70b-71a), münâcât-ı müseddes (Ahmed er-Rifâî hakkında) (vr. 71b-72a), muhammesler (vr. 72a), terci-i bend (terkib-i bend),²⁴⁹ gazeller (22 harften müteşekkil olup, ta, ayn, gayn, fa" harflerine ait gazeller boş bırakılmıştır) (vr. 77b-106a), tarihler (vr. 106a-107a).

Kabûlî, bu manzûm eserinde çok değişik ve orjinal görüşler ortaya koymuştur. Bahsettiği konular ana hatlarıyla şöyledir: Allah aşkı (vr. 53b), Hz. Peygamber sevgisi ve onun Sünnet'ine ittiba (vr. 66b-67a), hulefâ-yı râşidin'in kutlu yolundan gitmek (vr. 45a-62a-63a), mürşid (vr. 52b-91a), hilâfet tâcı, melâmet (vr. 54a), mescid, ibâdet (vr. 54b), fırka-i dâlle-fırka-ı nâciye (vr. 54b), nakîb, necib, rakib, ebdâl, evtâd-ı imâmân, kutb-ı, âlem (vr. 57a), dil-i dâna (vr. 57b-58a), şeriat-tarikat-hakikat-mârifet (vr. 58a), cem'-fark ve cezbe-sahv

247 Kabûlî, *Dîvân*, Süleymâniye Kütüphanesi, İzmir, No: 547/2, vr. 42a.

248 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 63a-66b. a.mlf., *Mersiyye*, İstanbul Üniveritesi Kütüphanesi, İbnu'l Emin No: 2630/2, vr. 32a-34b.

249 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 72b-76b, a.mlf., *Terkib-i Bend*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 3902, vr. 1b-8b.

kavramları (vr. 59b-61b), zikre müdâvemet (vr. 61b), anâsır-ı erbaa (vr. 88b), namaz-oruç-velî (vr. 88b), aşk-mâsivâ, pervâne (vr. 89b), def-raks (vr. 89b), sevgi-muhabbet (vr. 90a-90b), vuslat (vr. 94a), vahdet-i vücûd (vr. 98a-98b), postnişinlik (vr. 100a), semâ' (vr. 101a).

Kabûlî, *Dîvân*'ını Türkçe yazmasının sebebini ise şu şekilde açıklar:

*İşit gel gûş-ı cânınla rumûz âşikâr ettim
Getirdim nazma esrârı yazıp elfâz-ı Türkiyyât*

*Eğerci kasd edip yazdım ise Türki lafızlarla
Kati dikkat gerektir kim fehm olunsun bu teshîlât²⁵⁰*

Yine Kabûlî, *Dîvân*'ında birçok velinin adından da bahseder. Başta kendisinin mensup olduğu Rifâiyye tarikatının pîri Ahmed er-Rifâî²⁵¹ olmak üzere, Muhyiddin İbnü'l-Arabî,²⁵² Mevlânâ Celâleddin Rûmî²⁵³ Şeyh Sadrüddin Konevî, Şeyh Sâdüddin Cibâvî, Şeyh Ömer Halvetî, Seyyid Ahmed Bedevî, Şeyh İbrâhim Desûkî, Şeyh Bahâüddin Nakşebend, Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî, İbrâhim Zâhid Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Şeyh Hüsâmeddin Uşşâkî, Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî, Şeyh Abdülkâdir Geylânî, Cüneyd-i Bağdâdî, Dâvûd-ı Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Habîb-i Acemî ve Hasan-ı Basrî²⁵⁴ gibi meşhûr sûfilerdir. Zikrettiğimiz bu mutasavvıflardan başka o, özellikle Hallâc-ı Mansûr ve "Ene'l-Hak" düşüncesine değinir.

Kabûlî *Dîvân*'ına tekke tarihi ve birkaç tarihle²⁵⁵ son verir.

Dîvân'ın başı:

*Söyle gel ey hâme-i câme-siyâh
Her ne var sırrında îdâ'-ı ilâh*

Dîvân'ın sonu:

*Değildir şânına lâyık senin bu tuhfecik ammâ
Kabûliyle olur mesrûr Kabûli mest ü divâne*

250 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 58a.

251 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 57b, 67b, 68a, 70b-71a, 71b.

252 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 68a-68b.

253 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 103b.

254 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 51b.

255 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 106a-106b.

Nüshaları

Dîvân'ın bulabildiğimiz nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, No: 547/2, 41-106 varaklar arasında, 17 satır, rik'a, istinsah eden: Ramazan, istinsâh tarihi: 1318.

2. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, Yazma No: 118, ta'lik hatla, Türkçe, 220x148 (156x96) mm. ölçüsünde, 2 sütunlu, 54 varakta, 21 satırlı, âharlı ince sarı kâğıda yazılmıştır. Toplam 55 varak olup, v. 55 boştur. Seyyid Mehmed Şevkî el-Edirnevî tarafından 1208/1793 tarihinde istinsah edilmiştir. Yeşil renkte bez ve sağ kapakta Osmanlı arması, sol kapakta okunamayan bazı basma yazıları içeren cilt içindedir.

3. Ankara Millî Kütüphane, Yazma No: A 2450, 68 varak, 17 satır, nesih, taç filigranlı Avrupa kâğıt, müstensih: Derviş Ahmed İsmâil, istinsah tarihi: 1257/1841.

4. Ankara Millî Kütüphane, Fahri Bilge (FB) Yazma No: 281, 54 varak, 21 satır, rik'a, cedit kâğıt, müstensih: Sezâî Alevî Gülşenî Halvetî, istinsah tarihi: 1257/1841.

Dîvân'ın ayrıca Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde (Yazma No: 3652) *Dîvân-ı Selâmî* adı altında kaydedilen defterde 36-44 varaklar arasında 10 mesnevî, 2 kasîde ve bir de müseddesin yer aldığı nüshası da vardır.²⁵⁶

Yine *Dîvân*'ın içerisinde yer alıp ancak ayrıca istinsah edilen *terkib-i bend* ve *mersiyyenin* olduğunu yukarıda belirtmiştik. Şimdi de bunların muhtevası ve kayıtlı olduğu kütüphaneler hakkında bilgi verelim.

Terkib-i Bend: Muhtevâsı

17 bendden oluşan bu manzûmede sırasıyla şu konular ele alınmıştır: Zâhid ile sûfî arasındaki farklar,²⁵⁷ zâhir bâtın ilişkisi, havf-hüzün (vr. 72b-73a), ilim-fen ve keşf (irfân) (vr. 73a-73b), ârif-i billâha biât etmek (vr. 74a), "ene'l-Hak" (vr. 74b), hâl ve ahvâli Rasûlullah'a uydurmak (vr. 75a), aşk ve vuslat (vr. 74a-75b), âdâb (vr. 76a), şeriat-tarikat-hakikat-mârifet (vr.76b), mâsivâ sevgisini terketmek (vr. 76b).

Başı:

Sanman bizi zâhid gibi beyhûde mekâliz

Biz kâşif-i esrâr-ı me'ânî vü me'âliz

256 Elif Bolat, *Kabûlî Mustafa Dîvânı* (Metin-İnceleme), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Ankara 2004, s. LXXXVII.

257 Kabûlî, *Dîvân*, vr.72b.

Sonu:

*İlhâm ile nazm etti Kabûlî bu peyâmı
Kim ala sebak ârif olan Hakk'a merâmı*

Nüshaları:

Terkib-i bend'in Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 3902'de kayıtlı tek bir nüshası olup, 8 varak, 13 satır, ta'lik hatla yazılmıştır. İstinsah eden Derviş Ali Şükrî ve istinsah tarihi 1239/1823'dür.

Mersiyye: Muhtevâsı:

Kabûlî bu manzûmesinde ise Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehâdeti, bundan dolayı duyduğu mâtemi ve on iki imâmın hayatı ve bazı husûsiyetlerini hüznünlü bir uslûpla dile getirmiştir.²⁵⁸

Başı:

*Cân-ı dilden dinle ey âşık bu aceb Peygamberi
Farket ashâb-ı celâl ile cemâl dilberi*

Sonu:

*Dahi âl'in ile ashâbına ezvâcına hem
Pişkeş dürr-i selâm ola rehin-i pişgâh²⁵⁹*

Nüshaları:

Mersiyye'nin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, İbnu'l-Emin No: 2630/2'de kayıtlı olup, 32-34 varaklar arasında, 16 satırdır, ta'lik yazı ile yazılmıştır. İstinsah eden ve istinsah tarihi belli değildir.

Dîvân üzerinde Elif Bolat tarafından 2004 yılında bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır.²⁶⁰

258 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 62a-66b.

259 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 62a-66b.

260 Bkz. Elif Bolat, *Kabûlî Mustafa Dîvânı* (Metin-İnceleme), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Ankara 2004, XC+255 s.

Müşkil-Küşâ

Kendisine ulaşamadığımız bu eser hakkında kaynaklarda 20 cüzden oluşan Farsça'dan Türkçe'ye bir lügat olduğundan başka bir bilgi mevcut değildir.²⁶¹

Mûsiletü'l-Hidâye

Bu eser hakkında da yine kaynaklarda tasavvufa dair bir risâle olduğu kaydıdan başka bir malumat yoktur. Gerek yüksek lisans çalışmamızı hazırladığımız sırada gerek daha sonra yaptığımız araştırmalarda bu isim altında herhangi bir kütüphane kaydına rastlayamadık. Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *He-diyyetü'l-Ârifin*'inde ise bu eserin adını "*Mûsiletü'l-Hikâye*" şeklinde yazmıştır ki²⁶² "Hidâye" kelimesi, sehven "Hikâye" şeklinde yazılmış olsa gerektir.

Tarîkatı (Rifâiyye)

Kabûlî'nin son devir Rifâiyye ricâlinden bir zât olduğunu yukarıda belirtmiştik. Şimdi onun mensubu bulunduğu Rifâiyye hakkında anahatlarıyla bilgi verelim.

Rifâiyye Tarîkatı

Ahmed er-Rifâî'nin doğum yerine nisbetle Batâihiyye, kendi adına nisbetle Ahmediyye ve daha sonra Rifâiyye olarak anılan tarikat, Kâdiriyye ve Yeseyye'den sonra ilk kurulan tarikatlardan birisidir.

Ahmed er-Rifâî, 512/1118'de Bağdat ile Basra arasında kalan Batâih bölgesinde Ümmü Abide Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Seyyid olup, nesebi babası yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Yedi yaşında Kur'ân-ı Kerim'i hıfzeden Ahmed er-Rifâî, yine bu yaşta iken babasını kaybeder. Onun maddî ve mânevî terbiyesini dayısı Şeyh Mansûr Batâihî üstlenir. Dayısı Batâihî vasıtasıyla da tasavvufa giren Ahmed er-Rifâî'nin asıl müşşidi, Ali el-Vâsiti el-Kureşî (ö. 539/1144)'dir.²⁶³

Fıkıh başta olmak üzere, hadîs, kıraat ilimlerini de tahsil eden Ahmed er-Rifâî, hem Şâfiî ulemâsından Ebû Bekr el-Vâsiti'den fıkıh ilminden hem de şeyhi Ali el-Vâsiti'den tasavvuf ilminden icâzet almıştır. Bundan sonra

261 Bkz. Bâdî, *a.g.e.*, aynı yer; Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 150; Tosyavizâde, *a.g.e.*, aynı yer; Peremeci, *a.g.e.*, s. 279.

262 Bkz. Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 455.

263 Mustafa Tahralı, "Ahmed Rifâî", *DİA*, c. II, s.127-128; D. S. Margoliouth, "Ahmed Rifâî", *İA*, c. I., s. 203; Ken'an Rifâî, *Ahmed Rifâî*, Taşbasma İstanbul 1326, s.13-14; Komisyon, "Ahmed Rifâî", *Türkiye Gazetesi Evliyalık Ansiklopedisi*, c. II, s. 302-303.

şeyhi Ali el-Vâsitî kendisine, “iki âlem, şerîat ve tarîkat sâhibi” anlamındaki “Ebu’l-Alemeyn” lakabını verir. Dayısı Batâihî’nin vefâtı üzerine (ö. 540/1145) onun yerine geçerek dergâhta postnişîn olur. Yakalandığı şiddetli bir ishal hastalığı sebebiyle 578/1182’de vefât eder. Türbesi, Bağdat’ın güneyinde bulunan Vâsit yakınlarındadır.²⁶⁴

Üç defa evlenen Ahmed er-Rifâî’nin soyu kız çocuklarıyla devam etmiştir. Oğulları ise kendisinden önce dâr-ı bekâyâ irtihal eylemiştir. Kaynaklarda, “muâşereti güzel, mâişeti kolay ve sade, gönlü zengin, ilmi çok, sözünde duran, kusurları örten, fukarâ ile düşüp kalkan, ezâyâ, cefâyâ sabır gösteren, düşmanına bile nasihat eden, kanaatkâr, asla kötü söz söylemeyen, insanların her işlerine koşan, onlara faydalı olmaya çalışan, hastaları ziyaret etmeyi, açları doyurmayı, çıplakları giydirmeyi seven” bir zât olarak tanıtılır.²⁶⁵

Ahmed er-Rifâî’nin tasavvuf ve tarîkat anlayışına gelince, Kur’ân’a ve Sünnet’e sıkı sıkıya bağlı olmak en başta gelen prensibidir. Ona göre mükemmel sûfi, her hâlinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e tâbi olan ve kulluk makâmını en yüksek makâm ittihâz eden, benimseyen kimsedir. Hz. Peygamber bu kulluk makâmının en yüce ve ideal örneğini teşkil etmektedir. Derviş demek, toplumdan uzak kalan insan demek değildir. Kerâmet, bir noksanlık işâretidir gizlenmesi gerekir. O kendi yolunun “tevâzu, zül, meskenet, fakr, inkisâr, Hz. Peygamber’in sünnetine uymak” olduğunu söyler.²⁶⁶

Kabûlî de *Dîvân*’ının birçok yerinde Ahmed er-Rifâî’ye yer vererek, onun Allah yolunun delili, kerâmet denizinin okyanusu, velâyet tahtının sultânı, iki cihânın kutbu, gönül ikliminin balığı, şecaat mülkünün şâhi, yılanları hâkir, ateşleri gül bahçesi yapan, yaralara Cenâb-ı Hakk’ın yardımını ile merhem olan ve Hz. Ali’nin sırrı, Allah’a çok yakınlık kesbetmiş büyük bir velî olduğunu belirterek insan olmak, derdine dermân bulmak isteyenlerin ona gönül vermelemini gerektiğini söyler:

*Hakikat râhına burhân Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir
Kerâmet bahrine ummân Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir*

*Ona ver gönlünü ey cân dilersen olmağa insan
Velâyet tahtına sultân Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir*

264 Tahralı, a.g.m., s.128, Margoliouth, ag.m., s. 204.

265 Tahralı, a.g.m., 128-129, Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İstanbul 1995, 5. Bsk., s. 189-190; Komisyon, a.g.m., c. II, s. 304-305; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Rûhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut, İstanbul 1992, 3.Bsk., s. 291-292; Ahmed Rifâî, *Hâletü Ehlî'l-Hakikatı Maallah* (Onların Alemi), trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1996, s. 49-54 (Giriş Bölümü).

266 Ahmed Rifâî, *el-Burhânü'l-Müeyyed* (Ma’rifet Yolu), trc. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 1995, s. 17, 23, 29, 70, 74, 87; a.mlf., *el-Mecâlisü’s-Seniyye* (Sohbet Meclisleri), trc. Ali Can Tatlı, Erkam Yay., İstanbul 1996, s. 27, 53, 64, 155; Rifâî, *Onların Alemi*, s. 166.

*Umarsan derde dermânı ona ver ahd u peymânı
Alîm-i ilm-i Lokmânî Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Ona derviş olan âdem tarîkinde olur hâtem
Muhakkak kutb-ı dü-âlem Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Tarîkinde bulan vahdet ederler halk ile ülfet
Hakîkatta yed-i kudret Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Şecâat mülkünün şâhı âsûde ettiren âhi
Gönül ikliminin mâhı Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Tutup makhûr eden mârı gülistan eyleyen nârı
Bilâ-şek sırr-ı Kerrârî Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Cerâhâta vuran merhem ağız yârı ile her dem
Kemâ-kân âşikâr bu dem Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Ali'nin sırrıdır yâ hû çeker tabl u alem dûdu
Eren imdâdına sû sû Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Kerâmâtı kati izhâr hidâyet nûruna mazhar
Cemâl-ı hazret-i rehber Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir*

*Cihânın merd-i meydânı azîmü'ş-şân u hâkânı
Hemîşe kurb-ı Yezdânî Rifâ'î Seyyid Ahmed' dir²⁶⁷*

Kabûlî, *Dîvân*'ının bir başka kısmında yine Ahmed er-Rifâî'yi bizlere tanıtmaya, methetmeye çalışarak, onun Ehlullah'ın reisi, Hakk'ın aziz velîsi, aşk şerbetini dağıtan sâkî, iki âlemin kutbu, arslanları bile emri altına alan, vefâ kaynağı, iki âlem sâhibi, efendiler efendisi, şeyhlerin şeyhi, Rasûllullah'ın torunu ve Allah'ın seçkin kulu ve dostu olduğunu ifade eder. O, sonra Rifâî'nin mukaddes rûhundan meded umarak, onun Hz. Peygamber'e ve Allah'a ulaştıran bir vesîle olması hasebiyle kendisini vuslat sırrına kavuşturmasını ister:

*Ehlullâhın reisi
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Hakk'ın aziz velîsi
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l-vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd²⁶⁸*

267 Kabûlî, a.g.e., vr. 67b-68a.

268 Bu manzûme ve bundan sonra gelecek manzûmelerin sonlarında tekrarlanan Arapça iki mısraın anlamı şöyledir: "Ey sevgi ve dostluk sahibi olan Ahmed Rifâî, Allah için bize yardım et. Sırrınla bize imdat buyur ve bizi doğru yola ulaştır".

Sâki-i şerbet-i aşk
Oldur cihânda el-hak
Kutb-ı kevneyn mutlak
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l-vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

Makhûr eden efâ'î
Meshûr eden esâdı
Ber eyleyen cerâhı
Şeyh Ahmed er-Rifâ'î
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l-vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

Menzil verip ona Hak
Etti Halil'e mülhak
Nârı gül eden ancak
Şeyh Ahmed er-Rifâ'î
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

Kâni durur vefânın
Melce-i dervîşânın
Kudret eli Hudâ'nın
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l-vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

Nice kerâmet ızhâr
Etti olunmaz inkâr
Bâki duru beher-bâr
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l-vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

Yâ mürşide'l-usûlî
Terk et gamm u melûlî
Dedi sana Kabûlî
Şeyh Ahmed er-Rifâî
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l vedâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd²⁶⁹

269 Kabûlî, a.g.e., vr. 71a.

Yâ seyyide's-sâdât yâ kutbe'l-âlemeyn
Yâ seyyide's-sâdât yâ kutbe'l-âlemeyn
Yâ şeyhe'l-meşâyih yâ sâhibe'l-âlemeyn
Ente min esbât-ı Resûlillâhi'l-Muhterem
Nercû minke'ş-şefâ'ate fi'l-âlemeyn
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ kutbe zevi'r-reşâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd

...
Nercu'l-medede min-rûhike'l-kudsi
Edriknâ yâ şeyhinâ hîn-i âsâbe'l-ye'ûsi
Ente vesiletünâ ilâ-Rasûlillâhi ve ilellâhi
Erşidnâ bi-sırrıke ilâ likâi'l-müheymini
Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ kutbe zevi'r-reşâd
Umdud lenâ bi-sırrıke v'erşid ile's-sedâd²⁷⁰

Kabûlî, pîri olan Ahmed er-Rifâî'ye olan sevgisi o kadar büyüktür ki ona, kiblem, namazım, orucum, haccım, zekâtım, îmânım, hayatım, tabibim, efendim, Hak yolunda burhânım, gönül evinde mihmânım ve cânânım der:

Tarîk-i Hakk'ta burhânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir
Gönül beytinde mihmânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Ona döndürmüşüm vechim kim olur Ka'be vü kiblem
Tavâf u seyr-i devrânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Okurum ismini dâim niyâza oluncak âzim
Şefî'-i cürm ü isyânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Lisânımda olan güyâ derûnumda duran hâlâ
Efendim pîr-i zî-şânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Gönül eylencesi yârim demi bunda kafâdarım
Tabibim derde dermânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Cihân içre kamuvarım vücûdum unsurum kanım
Hayat bahşinde cânânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

Hayatım rü'yetim fikrim dilimde dâima zikrim
Reh-i aşk içre sultânım Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir

270 Kabûlî, a.g.e., vr. 71b.

*Salât u savmım hem haccım zekâtım dilde ikrârım
Gönülden sıdk u îmânım Rifâî Seyyid Ahmed'dir*

*Veren gûşuma telkîni silen kalbimdeki reynî
Delîl-i vasl-ı cânânım Rifâî Seyyid Ahmed'dir*

*Kabûlî cümle ef'âlm gerek sûrî vü esrârım
Alan ahd ile peymânım Rifâî Seyyid Ahmed'dir²⁷¹*

Kabûlî, pîrinin Ahmed er-Rifâî olduğunu da şu şekilde dile getirir:

*Menba'-ı bahr-i kerâmet-i velî
Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâî
Mahrem-i sırr-ı Halîlullâhi
Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâî*

*Âlemin kutbu arzın evtâdı
Vasiyyetin tutmak gerek mürîdi
Ûsî bi-takvallâh²⁷² diye buyurdu
Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâî*

*Bin bir ayak bir olunca mahşerde
Mü'min müşrik tefrik olur o günde
Kabûlî'yim şefî'imdir ol demde
Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâî²⁷³*

“Tasavvuf geleneğinde Kutbu'l-Evhad (biricik kutup), Üstâdu'l-Ulemâ (âlimlerin hocası), İmâmü'l-Evliyâ (velîlerin önderi), Bahru'ş-Şeriâ (dinî bilgilerin denizi)” diye bilinen Rifâî'nin yirmiye yakın eseri vardır. Bu eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmış ve Türkçeye de tercüme edilmiştir. *El-Hikemü'r-Rifâiyye* (trc. Yaman Arıkan, Erkam Yay., İstanbul 1985, s. 39-100). *El-Burhânü'l-Müeyyed* (trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 1985). *El-Mecâlisu's-Seniyye* (trc. Ali Can Tatlı, Erkam Yay., İstanbul 1996). *Kırk Hadis* (trc. Yaman Arıkan, *Hikem*'le beraber basım, s. 9-36, Erkam Yay., İstanbul 1985). *Hâletü Ehlî'l-Hakîka Ma'allah* (trc. Abdülkadir Akçipek, İstanbul 1964). *En-Nizâmu'l-Hâs li-ehli'l-İhtisâs* (trc. Yaman Arıkan, *Hikem*'le beraber basım, Erkam Yay., İstanbul 1985, s. 103-189). *Eş'âr* (Şiirler) Kenan Rifâî bu şiirleri

271 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 82b.

272 “Sîze Allah'a saygılı davranmanızı tavsiye ederim” anlamında Arapça ibaredir. Cuma günleri hutbelerde hâtipler bu ifadeye de yer verirler.

273 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 103b.

Ahmed Rifâî adlı eserinde yayımlamıştır (İstanbul 1340). *El-Ahzâb ve'l Evrâd* yine bu *Ahzâb* da Kenan Rifâî'nin mezkûr eserinin ekinde sunulmuştur (İstanbul 1340, s. 1-103).

Prencip olarak kerâmete yer vermeyen Ahmed er-Rifâî, 1160 yılında yakınları ve müridleriyle birlikte hacca gidip, dönüşünde Medine'de Hz. Peygamber'in Ravza-i Mutahhara'sını ziyareti sırasında gösterdiği "Hz. Peygamber'in mübârek elini öpme" kerâmeti, birçok büyük zât ve topluluk tarafından görülmüş ve tevâtür derecesine ulaşmıştır.²⁷⁴

Bu hârikulâde hâdiseden sonra Ahmed er-Rifâî, daha başka iltifatlara da nâil olmuştur. Şöyle ki bu hârikulâdeyi görenler vecde gelerek, onun mazhar olduğu bu tecelliye kendilerinin de kavuşması emeliyle, Ravza-i Mutahhara'nın parmaklıkları etrafına bütün ârifler ve dervişler toplanmışsa da Hz. Peygamber'in mübârek elini öpme saâdetine nâil olamamışlardır. Bu ye's ve kederlerinden, hepsi canlarına son vermeye karar verip, her biri, eline geçen odun parçası, çadır kazığı, bıçak, demir, ateş ile vücûdlarını tahrip etmeye başlamışlardır. Ahmed er-Rifâî çadırına geri döndüğü zaman bu hali görünce hayret içerisinde kalmış ve dervişlerin birbirlerine vurdukları darbelere karşı, üzerlerinde hiçbir tesir ve alâmet, iz bırakmadığını görmüştür. Hemen ellerini kaldırarak "Yâ Rab! Tarikime sâlik olacaklara bu esrârı bahşeyle" diye duâ etmiş, Rifâiyye mensuplarının göstermiş oldukları şiş vurmak, ateş yalamak vb. hârikalar buradan kalmıştır.²⁷⁵

Margoliouth ise bu hârikulâde hâdisenin Ahmed er-Rifâî tarafından bilinmediği ve tarikata bu tür şeylerin Moğol istilâsından sonra girdiği ve "ahinsâ" adlı bir Hind doktrinine benzer bir doktrin olduğunu kaydeder.²⁷⁶ Margoliouth'un bu görüşüne yakın bir anlayış da *Türkiye Gazetesi Evliyâlar Ansiklopedisi'*nde zikredilmektedir.²⁷⁷

Ayrıca Mevlânâ'nın da Konya Karatay Medresesi'nde bir grup Rifâî dervişinin ateşe girme, kızgın demiri yalama, yılan yeme, kaynar yağla abdest alma gibi "burhân" âyinlerini görmek için izin almadan giden hanımını azarladığını,

274 Ebu'l-Hüdâ Muhammed es-Sayyâdî, *el-Kenzül-Mutalsem fi Meddi Yedi'n-Nebi li-Veledi'l-Gavs er-Rifâî*, Mısır 1313, s. 2-10 vd.; Celâleddin es-Suyûtî, *eş-Şerefu'l-Muhtem*, Kahire, 1307, s. 6; Kenan Rifâî, a.g.e., s. 13-14; Akçiçek, a.g.e., s. 57; Rifâî'nin diğer bazı menkıbeleri için bkz. Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûsî, *en-Necmü's-Sâî fi Kerâmâti Üstazi'l-Kebîr Rifâî*, Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, No: 423; Abdülvehhâb Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Erkam Yay., İstanbul 1986 c. I, s. 503-518; Yusuf Nebhâni, *Câmi'ü Kerâmâti'l-Evliyâ*, nşr. İbrahim Atve İvaz, Kahire 1962, c. I, s. 295-297; Mustafa Tahralı, "Ahmed Rifâî", *SGAD*, c. VII, s. 72-75.

275 Abdurrahmân Câmî, *Nefahâtü'l-Üns* (Evliyâ Menkıbeleri), trc. ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 742; Hüseyin Vassâf, a.g.e., c. I, s. 203; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Mektup 115, s. 238; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1972, 2. Bsk., c. III, s. 43.

276 Margoliouth, a.g.m., c. I, s. 203-204.

277 Komisyon, "Ahmed Rifâî", *Türkiye Gazetesi Evliyâlar Ansiklopedisi*, İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş. Yay., İstanbul 1992, c. II, s. 311.

onların bu hareketlerini hoş karşılamadığını biliyoruz.²⁷⁸

Ahmed er-Rifâî'nin bilinen halifeleri iki tanedir: İbrâhim el-A'zeb (ö. 609/1212), Seyyid Ahmed es-Sayyâd (ö. 643/1245).

Rifâîlik, Anadolu'da XIII. asrın ortalarında itibaren görülmeye başlar. Gerek Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı eserinde, gerekse İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sinde verdiği bilgilere göre, Amasya, İzmir, Bergama ve Konya'da Rifâî tekke ve dervişlerinin bulunduğunu öğreniyoruz.²⁷⁹

XIII-XIV. asırlarda Anadolu ve Rûmeli'de güçlü bir tekke organizasyonu ile etkili olan Rifâiyye'nin İstanbul'a girişi iki ayrı dönemde gerçekleşmiştir. Birincisi, XVI. asrın sonlarına doğru bazı Rifâî şeyhlerinin düzenlemiş oldukları faaliyetler, ikincisi, bu hazırlık dönemini müteakip XVIII. asrın başlarında Üsküdar'a Rifâî Âsitânesi'nin kurulmasıdır. XVIII. asırda Rifâiyye'nin İstanbul'daki güçlü temsilcisi, Şeyh Yâsin Şâmî (ö. 1100/1689'dan sonra) ile Şeyh Osman Himâyeti (ö. 1210), Şeyh Sâdık Efendi (ö. 1227/1812), "Hocazâde" lakabıyla anılan Muhammed Tâhir Efendi (ö. 1226/1811).²⁸⁰

Rifâiyye, Mısır, Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkelerinin yanında Balkanlar'da tarihî seyrî içerisinde teşekkül eden pek çok kollarıyla yayılmıştır. Bugün Balkan Müslümanları arasındaki te'siri hâlâ canlıdır.²⁸¹

Rifâiyye'nin pîri ve tarihçesi hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra şimdi de kolları, silsilesi, bazı âdâb ve erkân usulleri ile diğer tarikatlardan ayrılan bazı özelliklerine kısaca temas edelim.

Rifâiyye'nin Kolları

Rifâiyye'nin belli başlı kolları ve kurucusu olan zâtlar şunlardır:

Sayyâdiyye Kolu	: Şeyh Ahmed es-Sayyâd
Keyâliyye Kolu	: Şeyh İsmâil el-Keyâlî
Nûriyye Kolu	: Şeyh Nûreddin el-Hudeysi
İzziyye Kolu	: Şeyh Hüseyin el-İzzî
Fenâriyye Kolu	: Şeyh Şemseddin el-Fenârî
Burhâniyye Kolu	: Şeyh Burhâneddîn-i İbrâhim

278 Eflâkî, a.g.e., c. II, s. 218-219; Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesinde Çıkarın Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, TÜRDAV Yay., İstanbul 1976, s. 80.

279 Eflâkî, a.g.e., c. II, s. 287, İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battûta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, s. 27; Fuad Köprülü, a.g.e., s. 204.

280 Ekrem Işın, "Rifâiyye", *DBİA*, İstanbul 1996, c. VI, s. 326

281 Sevinç Çokum, "Yağmuru Gözleyen Toprak: Makedonya", *Türkiye Gazetesi*, 5 Kasım 1993, s. 4; Necdet Yılmaz, "Seyyid Ahmed Rifâî", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yay., İstanbul 1993, s. 112.

Fazliyye Kolu	: Şeyh Cemâleddin b. Fazl-ı Hindî
Cendeliyye Kolu	: Şeyh Cendel b. Muhammed er-Rifâî
Cemiliyye Kolu	: Şeyh Cemâliddîn-i Irâkî
Deyriniyye Kolu	: Şeyh İzzüddin ed-Deyrinî
Atâiyye Kolu	: Şeyh Muhammed Atıyyetü'r-Rifâî
Sebsebiyye Kolu	: Şeyh Süleyman es-Sebsebî
Katnâniyye Kolu	: Şeyh Seyyid Hasan el-Katnânî
İmâdiyye Kolu	: Şeyh İmâmeddîn el-Ekber
Ulvâniyye Kolu	: Şeyh Ahmed el-Ulvân
Ma'rûfiyye Kolu	: Şeyh Ma'rûfî

Bunlardan başka Vâsitiyye, Cebertiyye, Aclâniyye, Haririyye, Aziziyye, Zeyniyye gibi kolları da vardır.²⁸²

Rifâiyye Silsilesi

Tarîkatın Ahmed er-Rifâî'den Hz. Peygamber'e ulaşan silsilesi kaynaklarda şu şekilde kaydedilir: "Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmâm Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekr Dülef b. Cahder eş-Şibli, Ali el-Acemî, Ebû Ali Rüzbârî, Gulam b. Türkân, Ebû'l-Fadl el-Vâsitî, Ali el-Vâsitî el-Kureşî, Ahmed er-Rifâî"²⁸³

Bazı kaynaklarda ise Hz. Ali ve Hz. Hüseyin, İmâm Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık zikredilmez. Bunların yerine Hasan-ı Basrî, Habib-i Acemî, Dâvûd-ı Tâî zikredilir. Bazılarında ise İmâm-ı Ali Rızâ'nın yanına İmâm-ı Mûsâ Kâzım ilâve edilmektedir.²⁸⁴

İntisâb Merâsimi

Rifâiyye'de dervişin tarîkate kabul şekli şöyledir: Şeyh, müride Cenâb-ı Hakk'a tevbe, günahları terk ve Allah'a rucû niyetiyle bir abdest alıp, iki rekât namaz kılmasını söyler. Bundan sonra şeyh kibleye yönelerek iki dizi üstü-

282 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 211-213; Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 43, H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 260-261.

283 Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, *Ukûdi'l-Cevâhir Fi-Selâsi'l-Ekâbir*, trc. Melih Yuluğ, Uluçınar Yay., İstanbul 1979, s. 71-72; Tahralı, *Seyyid Ahmed er-Rifâî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkatı*, (Paris 1973, Basılmamış Doktora Tezi, Fransızca), s. 85-86; Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 9-11.

284 Ahmed Rif'at, *Mir'âtü'l-Mekâsîd Fi Def'il-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul 1273, s. 28-29; Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 9-10; İz, *a.g.e.*, s. 189; Öztürk, *a.g.e.*, s. 293.

ne oturur. Mürid de şeyhinin karşısına geçerek dizdize gelecek şekilde oturur. Şeyh, üç Fâtiha-yı Şerife okur ve müridin elinden tutarak Kur'ân'daki biatla ilgili âyeti (Fetih, 48/10) okur. Ardından Ubâde b. Sâmî'ten rivâyet edilen biatle ilgili hadis-i şerîfi hatırlatır: “Allah’a asla şirk koşmamak, hırsızlık ve zina etmemek, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek, ahlâk-ı hasene ile yaşamak.” Bu husûsları hatırlattıktan sonra, müride şu soruyu yöneltir: “Siz bu şartlar çerçevesinde bana biat ediyor musunuz?” Mürid “evet” deyince, ona Kur'ân'daki ahdi bozmamaya ilgili âyetleri okur.²⁸⁵ “Allah’ın emir ve yasaklarına, Hz. Peygamber’in Sünnet’ine uyacağıma, herkese gereği şekilde hizmet edeceğime, dünya âhirette şeyhimin Ahmed er-Rifâî olduğuna, Cenâb-ı Hakk’ı, melâike-i kirâmını, resûl ve enbiyâsını, halkından hâzır olanları işhâd ederim” sözlerini şeyh müridine tevbe yaptırdıktan sonra söyletir. Sonra şeyh gözlerini yumar, ellerini dizlerine koyar, üç defa “Lâilâhe illallâh” sözünü telkin eder ve dördüncüsünde “Muhammedü’r-Rasûlullâh” der. Mürid de bu şekilde tekrar eder. Elini müridin göğsüne götürerek tevfik ve ihlâsı için duâ eder. Ve ikisi beraber kalkıp kibleye yöreler Hz. Peygamber’e salât ve selâm getirirler. Fâtiha ile intisâb merâsimi sona ermiş olur.²⁸⁶

Eğer intisâb eden kadın ise, intisâb esnâsında elini tutmaz. Bir tülbindin bir ucundan şeyh tutar, diğerinden müride olan hanım. Şeyh, erkek müride telkin ettiği şeyleri bu kadına da söyletir. Duâ eder, Fâtiha ile merâsim biter.²⁸⁷

Tarîkat Zikri ve Burhân

Sesli zikir yapan tarikatlardan birisi de Rifâiyye’dir. Zikir ve âyin usûlüne “zikr-i kıyâmî” (ayakta zikir) adı verilir. Kâdiriyye, Bedeviyye ve Sa’diyye “kıyâmî zikri” benimseyen diğer tarikatlardır.²⁸⁸

Kıyâm zikri, şeyh efendinin Fâtiha’sı ile başlar. Dizüstü oturulur ve hilâl şeklinde bir zikir halkası teşkil edilir. Fâtiha’dan sonra “özel bestesi” olan “evrâd-ı şerîf” okurlar. Kısa bir duâ yapılır. Ardından ayağa kalkılır. Halka bozulmadan, vücûdun belden aşağısı fazla hareket ettirilmeden şeyh efendinin belirttiği esmâ (Allah’ın isimlerinden biridir. Genelde kelime-i tevhidle -lâilâhe illallâh- başlanır. Sonra lafza-i celâl -Allah-, Hay ve Hak isimleri) zikredilmeye başlanır. Zikir meclisini “reis” denilen bir kişi yürütmeye başlar. Zâkirler y ferdî ya da grup halinde ilâhiler, kasîdeler söylerler. Böylelikle dervişler iyice coşar ve zikir hızlanır. Yeseviyye tarikatında zikir esnâsında görülen zikr-i erre yani testere sesine benzer bir sesle zikrin ritmi değişir.

285 Bu âyetler için bkz. Bakara 2/177; Maide 5/1; Tevbe, 9/4,7; Nahl 16/91, 95; Ra’d, 13/21, 25; İsrâ, 17/34; Ahzâb, 33/15; Fetih, 48/10.

286 Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 62-70.

287 Tahralı, *a.g.e.*, s. 361-362.

288 Sesli ve ayakta zikir yapmanın câiz olup-olmadığı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ömer Ziyâuddin Dağistânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fervâlar*, çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Seha Neş., İstanbul ts., s. 91-124.

Bu coşkunculuk hâlinde aktâb-ı erbaa'dan (dört büyük kutup) birisi olarak kabul edilen Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Hz. Peygamber'in "elini öpme kerâmeti" esnasında meydana gelen hârikulâde durumların, bu durumları Rifâî'nin hayatı başlığı altında vermiştik bir tezâhürü ve devamı olarak "burhân" âyini başlar. Burhân, şüpheye yer bırakmayacak kadar kesin ve özel delil demektir.

Kılıç, şiş, topuz, teber (bir çeşit balta) gibi âletler vücûdun yanak, karın, gırtlak, göz ve değişik yerlerine saplanır. Ayrıca "â" denilen bir demir parçası ateşe sokulur, akkor hâline gelince ağıza alınıp yalanır ve soğutulur. Bu hâdiseye "gül yalamak" da denir. Bu esnada "Hayy" esmâsı zikredilir.²⁸⁹

Kabûlî, Ahmed er-Rifâî ve onun yolunda gidenlere bahş olunan burhân husûsunu *Dîvân*'ında şöyle dile getirir:

*Hakikat râhına burhân Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir
Kerâmet bahrine ummân Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir*

*Tutup makhûr eden mârı gülistân eyleyen nârı
Bilâ-şek sırr-ı Kerrârî Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir*

*Ente'r-Rifâ'îyyü raf'eakellâhu kadren ve menziletten
V'azherekellâhu fî evliyâihi burhânen ve kerâmeten*

*Menzil verip ona Hak
Etti Halîl'e mülhak
Nârı gül eden ancak
Şeyh Ahmed-i Rifâî²⁹⁰*

Keçecizâde İzzet Molla ise şu beytiyle konuya daha da açıklık getirir ve güzel bir sebep belirtir:

*Bahâne ile gül-i la'l-i dilberi yalayıp
Cenâb-ı şeyh karıştırdı halkı tevhide²⁹¹*

289 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar*, haz. Cemal Kurnaz, TDV Yay., Ankara 1993, 2. Bsk., s. 181; Cemal Kurnaz, "Gül", *DİA*, c. XIV, s. 222.

290 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 67b, 68a, 71b, 70b.

291 Onay, *a.g.e.*, s. 181.

Burhân âyini bittikten sonra “Hak” ve “Hû” ism-i şerîfleri zikredilir. Sonra oturulur. Esmâ-yı Hüsnâ’dan bazı isimler okunur. Ardından bir kişi “âşr-ı şerîf” okur. Şeyh efendi duâ eder. Fâtiha ve salavâtlar çekilir. Sağa ve sola selâm verilerek zikir âyini bitmiş olur. Ateşe yakıcılık, bıçağa kesicilik özelliğini veren Allah’tır. İsteddiği zaman geri alır, tıpkı Hz. İbrâhim’i ateşin yakıcılığından koruduğu gibi (Bkz. Kur’ân 21/69). Âlemde deterministlerin dediği bir zorunluluk hâkim değildir. Allah kânununu (âdetini) istediği zaman bozabilir. Peygamberlerine mucize, dostlarına kerâmet ihsân eder. Bunlar Allah’ın kullarına birer lütfudur, ikrâmıdır.

Burhân, Rifâiyye’nin çok tanınmış ve dikkat çekmiş bir husûsiyetidir. Burhân gerçekleştirilirken zikir bir yandan devâm eder. Şunu da belirtelim ki burhân her zikir meclisi kurulduğu zaman icrâ edilmez. Şeyh efendinin uygun gördüğü bir zamanda gösterilir.²⁹²

Sefine-i Evliyâ adlı eserin müellifi Hüseyin Vassâf, bu eserinde, Halvetiyye’nin Şa’bâniyye kolunun ileri gelen son dönem sûfilerinden Kuşadalı İbrâhim Efendi’nin bir mektûbunda şunları gördüğünü yazar:

“Ahmed er-Rifâî, Hz. Peygamber’in mübârek elini öptüğü sırada müridânî çadırlarda idi. Müridleri bu mazhariyete nâil olabilmeyi çok temenni ettiler. Ama mümkün olmadı. Çok üzüldüler. Kendilerini öldürmeye karar verip, her biri, eline geçen odun parçası, çadır kazığı, bıçak, demir, ateş ile vücûdlarını tahribe kalkıştılar.

Hz. Seyyid Ahmed er-Rifâî, çadıra geldiğinde bu hâli görünce hayrette kalır. Şu kadar ki, müridlerin birbirlerine vurdukları darbelerin hiç birisi tesir etmemişti. Bıçaklar kesmemiş, ateşler yakmamıştı. Rifâî de hemen ellerini kaldırıp; “Yâ Rab! Tarîkime sâlik olacaklara bu esrârî bahşeyle” diye buyurmalarıyla bu esrâr el’ân tarik-i Rifâî sâliklerine bâki kalmıştır.”²⁹³

Ancak şu husûsu iyi bilelim ki, burhân bir kibirlenme, övünme, gösteriş vasıtası haline gelmemelidir. Tarîkâta yeni girmiş dervişlerin kalbini “şüpheden yakîne” ulaştırmak için icrâ edilen burhânın istismâr edilmemesi gerekir. Asıl amaç, istikâmettir. Bu tür şeyler tarîkatın gâyesi değildir. Allah’a vuslat yolunda birer cilvedir diyebiliriz.

Kaynaklarda zikredilen bir iki burhân örneğini anlatarak konumuzu bitirelim. Balkan Savaşı esnâsında, Edirne kurtarıldığında (25 Kasım 1922), İstanbul’dan çeşitli tarîkatlara mensup şeyhler gelmiş ve Selimiye Câmii’nde bir zikir meclisi kurmuşlardır. Bu zikir halkasında Üsküdar Sandıkçı Ethem Efendi Tekkesi şeyhi Haydar Efendi de vardır. Bu zât zikir sırasında Selimiye’nin

292 Ömer Tuğrul İnançer, “Rifâilikte Zikir Usulü ve Mûsikî”, *DBİA*, c. VI, s. 330.

293 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 203; Bu mektubun aslı için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *İslam Düşüncesinde Bir Dönüm Noktası Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1994, 2. Bsk., Mektup No: 116, s. 317.

kubbesine fırlattığı topuzlu şişin altında durarak, vücûduna saplamıştır. Diğer bir hâdis de İstanbul'un işgâl altında olduğu günlerde meydana gelmiştir. Kasımpaşa Ayni Ali Baba Tekkesi şeyhi Muhammed Ensârî Efendi'nin zikir meclisine bir İngiliz subayı gelir. O esnada göstermiş olduğu burhânın bir göz boyama ve oyun olduğunu ileri sürer. Ensârî de İngiliz subayının kılıcını alır ve bu kılıcı vücûduna saplayıp çıkarır. Özel bir zehirle kaplı olduğunu söyleyen İngiliz subayı böylece burhânın bir göz boyama olmadığına inanır.²⁹⁴

Kabûlî'nin, Rifâilerin zikri ve gösterdikleri burhânlarla ilgili olarak *Dîvânı*'nda yukarıda verdiğimiz beyitlerden başka birçok beyti vardır. O, Rifâilerin Hak yolunda canlarını, bedenlerini fedâ ettiğini, içten gelerek samimiyetle zikrettiklerini, Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsinden dolayı Hz. İbrâhim'e ikrâm ettiği²⁹⁵ nimete Rifâilerin de nâil olduğunu dolayısıyla tenlerini ateşlerin yakmadığını, ateşleri gül bahçesine çevirdiklerini ve yanmamalarının bir sebebinin de Hz. Ali'nin evlâdları (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) aşkıyla yanıp-kavrulmaları olduğunu söyler:

Reh-i Hak'ta ten u cânın fedâ eyler Rifâ'iler
Hulûs-i kalb ile zikr-i Hudâ eyler Rifâ'iler

*Sakâhüm rabbuhum*²⁹⁶ *câmın içip sâkî-i kudretten*
Çıkıp meydân-ı aşk içre nidâ eyler Rifâ'iler

Tecelliden Halilullâh'a mazhar eylemiş Mevlâ
Girip âteşlere yanmaz safâ eyler Rifâ'iler

...

Kabûlî nesl-i Hayder'den geliptir pîr erkâm
*Çekip tığ ehl-i inkâra salâ eyler Rifâ'iler*²⁹⁷

Tutuşup nâr-ı aşk ile dil-i süzân gezer ammâ
Yanan âteşleri gülzâr-ı ter eyler Rifâ'iler

Ali evlâdı aşkıma yanarlar rûz u şeb dâim
*Onunçün yanmaz od içre safâ eyler Rifâ'iler*²⁹⁸

294 İnançer, a.g.m., s. 330.

295 Hz. İbrâhim'i kavminin ellerini bağlayıp âteşe attıkları sırada, O'nu Allah'a tam teslimiyete tevakkül etmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın da âteşe "Ey âteş! İbrahim için, serinlik ve esenlik ol" (Enbiya 21/68) buyurarak onu koruması.

296 "Rableri onlara tertemiz içki sunmuştur" (İnsan, 76/21) âyetine işaret edilmektedir.

297 Kabûlî, a.g.e., vr. 82b-83a.

298 Kabûlî, a.g.e., vr. 83a.

Kabûlî, bir başka gazelinde aynı konuya şu şekilde temas eder; Rifâîlerin elinde “yed-i beyzâ” vardır, bununla nice büyük yılanları, ejderhaları hakîr etmişlerdir. Onları âteşler de yakmaz. Çünkü Hz. İbrâhim’in menziline müsahhardırlar. Dış görünüşe itibâr eden velîlerin kendilerini harâbâtî gördüğünü ancak gönüllerinin ilâhî nûrla dolu ve ma’mûr olduğunu belirtir:

*Yedimizdedir yed-beyzâ bize mâr mı ede kâr
Nice su’bânları kıldık yedimizle makhûr*

*N’ola basdıkça kadem menzil-i İbrâhim’e biz
Tenimiz od yakmaz çün bize oldu meshûr*

*Velî zâhirde bizleri harâbâtî sanırlar lik
Dilimiz nûr-ı İlâhî ile memlû ma’mûr*

*Bizi mestûr-ı kıbâb eyledi Yezdân-ı Hudâ
Ki mestûr görendir dü-cihânde mesrû²⁹⁹*

Tarîkat Sembolizmi

Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr* adlı eserinde, tarîkatın farzlarını, vâciplerini ve rukünlerini sıraladıktan sonra tâc, hırka ve post ile ilgili bir takım sembolik izahlar da yapar. Ona göre tâcın üstüvâsı ulvidir. Giyen kimsenin de ulvî olması gerekir. Tepesi, hakikî nokta, kenarı iki âleme hükmetmektir. Lengeri, sâlikler üstüvâsıdır. İmânî, hakikat menzili, kelimesi tekbir, kıblesi şeyhler ve guslü, kötü huy ve davranışlardan uzak durmaktır. Kilidi, aşkı kendine mal etmektir. Farzı, erenler sohbeti, sünneti erenler hizmeti ve erenler hizmetini kabuldür. Hayatı, temiz tutmaktır. Aslı, tevbe-istiğfâr ve fer’i, şehvet ve arzusuna tâbî olmamaktır.³⁰⁰

Hırkanın zâhiri, anlamak, yani fark sâhibi olmak, bâtını edeptir. Farzı, doğru söylemek, doğru yol üzere yaşamak ve sünneti, selâhiyetli kâmil mürşidlerin, ârif şeyhlerin elinden giymektir. İmânî, ayıpları görmemek ve kalbi, şeyhtir. Guslü, dünya sevgisini terk etmektir. Kilidi, tekbirdir. Temizliği, gönül alma, gönül incitmemektir.³⁰¹

Posta gelince, postun başı teslimdir. Post sâhibi, yumuşak huylu ve selim kalpli olmaktadır. Ayakları hizmet, sağ tarafı uzlet, sol tarafı düşkünlerin çâresizlerin elini tutmak ve yardım etmektir. Şartı, posta her oturduğunda duâ

299 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 83b.

300 Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr*, s. 63.

301 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 64.

ve niyâz ile oturmaktır. Ortası, sevgi ve muhabbet, mihrâbî pîrlere ve canı, tek-birdir.³⁰²

Kenan Rifâî de hırka ile ilgili olarak Kabûlî'den biraz farklı yorum getirir. Ona göre, hırkanın zâhiri mârifet, bîatını edebittir. Yakası uzlet, eteği hizmettir. Farzı helâl yemek ve sünneti eyâdî-i meşâyih yani şeyhlerin ellerini tutmaktır. İmânî söz, anahtarı tekbîr, namazı hidâyet ve temizliği hayâdır. Hırkanın eteğinde ise “Yâ Sabûr, yâ Şekû, yâ Kerîm” yazılıdır.³⁰³

Rifâîler, siyah renkte sarık sararlar, seccâde üstünde otururlar ve bir de üzerine “nasrun minallâh”³⁰⁴ yazılı olan yeşil sancakları vardır. Siyah sarık, Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethi (8/630) esnasında sardığı sarığı temsil eder, sünnettir. Seccâdeye de Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Kirâm'ın oturduğu için otururlar. Sancak ise her ân nefis terbiyesi için mücâdeleye hazır olduğunu gösterir. Müridlerin halka halinde toplanıp zikretmeleri ise Hz. Peygamber'in “*Ravvihû'l-kulûbe sâaten bi-sâatin*” (Kalpleri zaman zaman rahat ettiriniz)³⁰⁵ hadîs-i şerifine işarettir.³⁰⁶

Evrâd-Ezkâr

Şeyhin müride, kabiliyetine göre adedi tâyin olunmak üzere vereceği ilk vird, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdır. Sonra yine istîdâd ve adedi tâyin olunmak şartıyla “istiğfar” virdi verilir. Bundan sonra aynı şekilde kabiliyet ve adedi tâyin olunmak üzere her namazın sonunda yirmi defadan az olmamak kaydıyla “lâilâhe illallâh” zikri verilir. Virdi çekmek için abdestli olmak, sakın ve münhâl bir yer bulmak ve gözleri yummak, şeyhe kalbini rabtirmek, kalbten mâsivâyı çıkarmak gerekir.

Kelime-i Tevhîd zikrinde başarı elde eden müride şeyh, “Lafza-i Celâl” zikrini verir. Bu zikride başarıyla çekerse, Allah'ın güzel isimlerinden sayısı belli olmak şartıyla müride çekmesini söyler. Genelde “Rahmân” ism-i şerîfi çokça çekilen bir zikirdir. “Lâilâhe illallâh, Allâh, Rahmân” isimlerinden sonra en çok tesbih edilen diğer isimler şunlardır: “Rahîm, Vahhâb, Kuddûs, Hak, Halîm, Hannân, Hayy, Hâfız, Hamîd, Vedûd, Selâm, Kerîm, Metîn, Sabûr, Settâr, Gaffâr.”³⁰⁷

302 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 65.

303 Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 86-87.

304 “*Ve uhrâ tuhîbbûnehâ nasrun minallâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mû'minîn*” (Seveceğiniz bir şey daha var ki o da Allah'tan yardım ve yakın bir fetihtir. Müminleri müjdele. Saff, 61/13) âyetidir.

305 Kadî Ebû Abdullah Muhammed b. Saleme el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi, Beyrut 1405/1985, c. I, s. 393.

306 Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 88; N. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 113; Rifâîlerin kullandıkları tâc, hırka ve sancak hakkında geniş bilgi için bkz. M. Serhan Tayşi, “Osmanlılarda Tarikat Kıyafetleri, *İlim ve San'at Dergisi*, Sayı: 24 (Ocak 1993), s. 36-39; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 269-270; Türer, *a.g.e.*, s. 163-168.

307 Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 42-43; Tahralı, *a.g.e.*, s. 327-375.

Rifâiyye’de evrâd ve ezkârın ismi ve sayısı kol ve şûbelere göre değişmektedir. Evrâdlar genellikle şu şekilde çekilir. Önce abdestli olarak kıbleye karşı oturulur. Tevbe-istiğfar yapılır. Hz. Peygamber’e Âl’ine, Ehl-i beyt’ine, bütün peygamberlere, çehâr-yâr-ı güzîne, 12 İmâm, 12 tarikat pîrlerine, çevresinde bulunan velilerin rûhlarına, bütün geçmişlerine üç ihlâs bir fâtiha okur. Şeyhinin verdiği evrâdı çeker. Bunu sabah-akşam tekrar eder.

Kaynaklarda Ahmed er-Rifâî’nin 662 hizbinin olduğu söyleniyorsa da ancak bunlardan bir kısmı muhtelif eserler içerisinde bir araya getirilmiştir.³⁰⁸

Halvet

Rifâiyye’de halvet iki çeşittir:

Halvet-i Tehzîb: Hilâfet alacak zâta mahsustur. Süresi, kırk bir gündür. Şartları, o günlerde oruç tutmak, iftâr ile sahur müürşidin tarifi üzere yapmaktır. “Yâ Hamîd” zikrine birinci gün ve gecede birer kere ve her günde bilindiği gibi devam olunur. Nihâyet bulduktan sonra müürşid her namazın sonunda ve miktarı ehli indinde bilinen, “tâliplerin münacaatı” adı verilen “*Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize (şu) durumumuzdan kurtuluş yolu hazırla!*” (Kehf, 18/10) meâlindeki âyetin zikrini verir.

Bu zikre müürşid mânevî işâret görünceye kadar devam eder. İşâret görünce halifelere ait olan vird ile mezûn kılmak sûretiyle hilâfet verir. O da her gün 100 defa “İhlâs-ı şerîf”, 100 defa “el-Âlâ sûresi”, 100 defa “salât u selâm”, 100 defa “Kelime-i Tevhîd” okur.

Halvet-i Muharremiyye: Her sene Muharrem ayının yedi gününe mahsustur. Halvete ayın birinci günü başlanır. Bu da halife olanlarda müüridlere mahsûs olmak üzere iki kısımdır.

Halife olanlara mahsûs halvet şöyledir: O günde yiyecekleri gıda canlı şeylerden, olmayacak ve zikri de belli sayıda “Kelime-i Tevhîd”dir. İkinci günün zikri “Lafza-ı Celâl”, üçüncü günün ki “Vehhâb”, dördüncü günün zikri “Hayy” beşinci günün zikri “Mecîd” altıncı günün zikri “Mu’tî” yedinci günün zikri “Kuddûs”tür. Bu günlerin her birinin ayrı ayrı duâları da vardır.

Müüridlerin halveti ise şöyledir: Muharrem’in birinci gününde başlamak üzere, abdestli olmak, oruç tutmak, bir yatakta ailesi ile yatmamak, canlı hayvan eti yememek, söz söylemekten kaçınmaktır. Bu halvetteki zikir, her namazın sonunda 100 defa “Yâ Vehhâb” ve bundan sonra da yine 100 defa “salât-u selâm” getirmek ve Hz. Peygamber’in rûh-ı şerîflerine, Ashâb-ı Kirâm’ın ve Ehl-i Beyt’inin, tarîk sâhibi zâtların, Rifâî silsilesi şeyhlerinin, anne-babaları-

308 Evrâd ve Ezkâr konusunda geniş bilgi için bkz. Tahralı, a.g.m., s. 129-130; Kenan Rifâî, a.g.e., s. 1-103; Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr*, s. 68-80; Akçiçek, a.g.e., s. 62 (Önsöz).

nın ve bütün Müslümanların rûhlarına hediye etmektir.³⁰⁹

Rifâiyye Kültürü

Tasavvuf geleneğinde “kutbu’l-evhâd (biricik kutup)” olarak anılan Ahmed er-Rifâî’nin *Burhânu’l-Müeyyed* adlı eseri Rifâiyye kültürünün temel eserlerinden birisi olup, onun karakteristik prensiplerini yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Şöyle ki Ahmed er-Rifâî’nin tasavvuf anlayışının ana çizgilerini bu eserde müşâhede etmekteyiz. *Burhânu’l-Müeyyed*’de ele alınan konulara bir göz attığımızda durum hâliyle ortaya çıkmaktadır. Zühüdün esâsı, tâlib-i Mevlâ’nın özellikleri, Hz. Peygamber’e ittiba, Ashâb-ı Kirâm’ın nûrlu yolunun faziletleri, evliyâullaha hürmet, dervişlik-sünnet ilişkisi, kerâmet izhârı, edeb-şükür, zikir, tefekkür, semâ, Kur’ân’a tâbi olmak, hakiki şeyhlerin özellikleri, emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i ani’l münker, helâl ve haram, fıkıh-tasavvuf münasebetleri, nübüvvet, velâyet, kutbiyyet, âhîret gibi birçok konuda oldukça önemli mâlumât mevcuttur. Yer yer âyet ve hadislerden iktibâslar yapılarak konular İslâm esasları çerçevesinde (İmân-İslâm-İhsân) ele almaya çalışılır.

Eserin muhtelif baskıları yapılmıştır. Türkçe’ye ilk tercümesi Sultan II. Abdülhamid’in ikinci kâtibi Kudsizâde Kadri Bey tarafından Osmanlı Türkçesi ile yapılmıştır.³¹⁰ Yeni harflerle de bir iki neşri bulunan eserin son tercümesi Hasan Kâmil Yılmaz tarafından yapılmıştır (Erkam Yay., İstanbul 1995).³¹¹

Rifâiyye kültürünün diğer temel kaynaklarından birisi de hiç kuşkusuz *el-Hikem*’dir. “İmâmu’l evliyâ” olarak da nitelendirilen Ahmed er-Rifâî’nin bizzat kendisi te’lif etmiş olup, küçük bir risâledir. Abdüssemi Hâşimî adlı müridine ithâfen yazmıştır. Risâlenin birçok şerhi yapılmıştır. Farsça’ya bile tercüme edilen eserin Türkçe olarak birçok tercümesi mevcuttur. Son olarak Yaman Arıkan tarafından *Kırk Hadis ve en-Nizâmu’l-Hâs* ile beraber yeni harflerle neşretmiştir (*Hak Yolcusunun Düsturları*, Erkam Yay., İstanbul 1985).³¹²

El-Eş’âr da Rifâiyye kültürünün ana kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Ahmed er-Rifâî’nin bazı şiirleri Muhammed Ebu’l-Hüdâ Sayyâdî’nin “Ebû’l Alameyn” Ahmed er-Rifâî hakkında te’lif ettiği *Kılâdetü’l-Cevâhir* adlı geniş bir biyografik eserde bir araya getirilmiş olup, bu şiirleri Kenan Rifâî’nin *Ahmed Rifâî* (İstanbul 1326, Taşbasma, İstanbul 1340) adlı eserinde de mevcuttur. *Burhanü’l-Müeyyed* ve *Mecâlisü’s-Seniyye* adlı eserlerinde bazı

309 Kenan Rifâî, a.g.e., s. 79-85.

310 Bkz. Ahmed er-Rifâî, *Kitâbu el-Burhanü’l-Müeyyed li-Sâhibi Meddi’l-yed Tercümesi*, trc. Kudsizâde Halepli Kadri, Matbaa-i Tersâne-i Âmire, İstanbul 1303/1885, 192 s.

311 Bu eserin çeşitli baskıları için bkz. Tahralı, a.g.m., s. 129; Hasan Kâmil. Yılmaz, *Delilleriyle Ma’rifet Yolu*, Erkam Yay., İstanbul 1995, (Önsöz kısmı).

312 *Hikem*’in çeşitli şerh ve tercümelere için bkz. Tahralı, a.g.m., s. 129; Akçiçek, *Onların Âlemi* (Önsöz), s. 61-63.

şiiirleri de bulunmaktadır.³¹³

Ahmed er-Rifâî'nin başka önemli bir eseri *Erba'üne Hadisen* (Kırk Hadis) adlı eseridir. Tasavvuf ve hadîs ilişkisini göstermesi açısından dikkate şâyandır. Hadîslerin senedleri kendisinden itibaren Hz. Peygamber'e kadar ulaşan râviler zinciriyle verilmektedir. Rifâî bu eserinde, hadîsleri, âyetlerle, kıssalarla, menkıbelerle, şiiirlerle şerh ederek değişik bir uslûp ve solukla muhataba bilgi verir. Hiç kuşkusuz bu husûsiyetin en önemli sebebi, sûfîlerin "nakil" bilgisinin yanında keşf ve irfâna yer vermeleridir. *Kırk Hadis*, er-Rifâî tarafından *Hâletü Ehli'l-Hakika Ma'allâh* adıyla şerh olunmuş, Türkçe'ye bir kaç defa tercüme edilmiştir. *Onların Âlemi* adıyla Abdülakdir Akçiçek tarafından tercüme edilen bu şerh, yeni harflerle pek çok basılmıştır.³¹⁴

Rifâiyye'nin Irak bölgesinden Anadolu'ya, buradan da Rûmeli'ye ve diğer bölgelere kısa zaman içerisinde yaygınlaşmasının sebeplerinden birisi hiç şüphesiz tarikatın pîri Ahmed er-Rifâî'nin tasavvuf anlayışı, dünya görüşü ve teşkilatçı yapı anlayışı olsa gerekir. Tarıkatta gösterilen "burhân" da tarikatı câzip hâle getiren bir unsur sayılabilir. Zira fizik kanunlarının aksine bir amel- le karşılaşan insan, ister-istemez ilgi ve alâka, hayret duymaktadır. "Burhân" sırasında kullanılan âletlerin işlenmesi, yapımı, süslenmesi ayrı bir sanat de- ğeri taşımaktadır. Bugün Balkan ülkelerindeki Rifâî tekkelerinde mevcut olan âlet ve eşyâlara bakıldığında durum daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarikatlardaki maddî unsurlar insanoğlunu ilk plânda daha çok etkilediği için ilgi ve merak duymada bu yönde gelişir diyebiliriz.³¹⁵

Rifâiyye ve Mûsikî

İnsan ile güzel ses arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan güzel sesi sev- mekte ve ondan etkilenmektedir. Bu güzel sese eşlik eden fonlardan birisi de mûsikidir. Mûsikinin nağmeleriyle karşılaşan insan, gelen nağmeye göre, çoş- makta, hüzünlenmekte veya mutluluk duymaktadır. Sesli zikirle içi Aşk-ı İlâhî ile dolan dervişler söylenen bir kasîde ve ilâhiyle daha da çoşmakta, içini bo- şaltmaktadır.³¹⁶

313 Şiiirleri için bkz. Ahmed er-Rifâî, *el-Bürhânu'l Müeyyed (Mârifet Yolu)*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 1995, s. 24, 45, 53, 56, 57, 64, 65, 66, 67, 79, 195, 107, 109, 111, 112, 116, 148, 153; a.mlf., *Mecâlisü's-Seniyye* (Sohbet Meclisleri) trc. Alican Tath, Erkam Yay., İstanbul 1996, s. 85, Kenan Rifâî, *a.g.e.*, s. 39 vd.

314 *Kırk Hadis* ve şerhinin çeşitli baskıları ve geniş bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerh- leri ve Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi*, MÜİFAV Yay., İstanbul 1990, s. 46-47; Tahrallı, a.g.m., s. 129, Akçiçek, *a.g.e.*, s. 21-26 (Önsöz Kısmı).

315 Burhân esnasında kullanılan âlet ve edevât hakkında geniş bilgi için bkz. Tayşi, a.g.m., s. 40-41.

316 Sadettin Ökten, "Türk Kültüründe Mûsikî", *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı: 34, Ocak 1993, s. 48-50; Mustafa Kara, *Din, Hayat, San'at Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 249-251; Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, Uludağ Yay., 2. Bsk., Bursa, 1992, s. 310-311.

Tekkelerde sesli zikirlerde söylenen ilâhiler, kasîdeler, münâcâtlar bir edebiyatın doğmasına ve gelişmesine bile yol açmıştır. Tekke edebiyatı, tekke şiiri kavramları bu kurumların edebiyatımıza ve diğer edebiyatlara yeni bir soluk ve çizgi getirmiştir.

Rifâiyye'nin mûsikî yönünden ayrı bir yeri vardır. Zikir meclislerinde söylenen ilâhilere eşlik eden defler, bendirler, kösler, kudûmler dervişleri iç âlemden dış âleme götürmekte ve rahatlatmaktadır.

“Burhân” gösterildiği günlerde de Rifâî mûsikîsi değişmez. Kıyâm zikrine uygun olarak mûsikî icrâ edilir. Kalben yapılan “Hayy” ve “Allah” zikirlerinde ney de çalınır.³¹⁷

Şimdi İstanbul'da yetişmiş bazı **Rifâî mûsikîşinaslar** hakkında kısaca bilgi vereyim.

Bu mûsikîşinasların en önemlilerinden birisi Kozyatağı Tekkesi'nin kurucusu ve şeyhi Süleymân Abdülhalim Efendi (ö. 1313/1896)'dir. *Salât-ı Kemâliyye Şârihi* olarak tanınan Mehmed Nûri Efendi (ö. 1272/1856)'nin³¹⁸ dervişidir. Kozyatağı'nda kendisinin yaptırdığı camide imâm-hatiplik ve tekke şeyhi olarak ömrünü sürdürmüş olan Abdülhalim Efendi'nin devletin ileri gelenlerinden bile dervişi vardır. Vefâtı üzerine yerine oğlu Ali Rıza Efendi (ö. 1930) geçmiştir. Bu zât babasından ney ve tanbur öğrenmiştir. Ali Rıza Efendi'nin oğlu Mustafa Nûri Efendi (ö. 1976) de aynen babası gibi mûsikîşinas ve tekke tarzı bendir çalan son sazændelerdendir.³¹⁹

Abdülhalim Efendi'nin ney hocası bütün Mevlevîhanelerin neyzen-başısı tayin edilen meşhûr Deli İsmâil Dede Efendi (ö. 1277/1861)'dir. Abdülhalim Efendi, mûsikî nazariyatını ve eski saz eserlerini çok iyi bilen bir zâttı. Ney, sinekemânî ve tanbûru da çok iyi çalardı.³²⁰

Diğer bir meşhûr Rifâî zâkirbaşısı, Odabaşı Tekkesi şeyhi semâzen Hâfız Ahmed Muhtar Efendi'nin halifesi, Şeyh Hulûsî Efendi (ö. 1315/1897)'dir. İlk mûsikî derslerini babası Osman Efendi'den aldı. Kadirî, Bedevî, Sa'dî tekkelelerinde zâkirbaşılık ve kıyâm reisliği yapmıştır. Sesi çok tiz olup, zikir idaresindeki mehâretiyle ün salmıştı.³²¹

317 İnançer, a.g.m., s. 330; Nuri Özcan, “Def (Musiki)”, *DİA*, c. IX, s. 85.

318 Mehmed Nûri Efendi ve *Salât-ı Kemâliyye Şerhi* hk. geniş bilgi için bkz. Selami Şimşek, “Seyyid Mehmed Nûri Üsküdarî ve *Salât-ı Kemâliyye Şerhi*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2003, Yıl: 4, Sayı: 11, s. 351-356; a.mlf., *Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rifâî Külliyyâtı*, Revak Kitabevi Yay., İstanbul 2012, s. 21-24.

319 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, c. II, s. 498, 501, 503-505; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, KB Yay., Ankara 1990, c. I, s. 322, İnançer, a.g.m., s. 330

320 Öztuna, a.g.e., c. I, s. 393.

321 Öztuna, a.g.e., c. I, s. 354; Ergun, a.g.e., c. I, s. 480, 488-489; İnançer, a.g.m., s. 330; Işın, a.g.m., s. 327.

Şeyh Hâfız Hasan Rızâ Efendi (ö. 1306/1889) İstanbul'un en meşhûr mevlid okuyucularının başında gelir. Rifâî tarikatının "Mârîfî" kolundan olan bu zât, Şeyh Ahmed Vehbi Efendi'den hilâfet almıştır. Bir yandan da mûsikî dersleri alan Şeyh Hasan Rızâ Efendi, Mutafzâde Ahmed Efendi'den mevlid okuma tarzını öğrendi. Çok güzel, gür, özel tavırlı bir sesi ve okuyuşu vardı. Aynı zamanda hattat ve şâir olan Hasan Rızâ Efendi, Damad Said Paşa (ö. 1284/1868)'nin himâyesinde ve özel imâm olduğu için "Said Paşa İmâmı" olarak da tanınmıştır. Mehmed Âkif Ersoy'un *Safahat*'ında bahsettiği "Said Paşa İmâmı", Hâfız Hasan Rızâ Efendi'dir. "Cezbesi gâlip" bir zât-ı muhteremdi.³²²

Diğer Rifâî zâkirbaşı ve mûsikîşinâsları ise şu zâtlardır: Eyüplü zâ-kirbaşı Bülbül Ahmed Efendi (ö. 1330/1912), Odabaşı Tekkesi mensuplarından Âsım Efendi (ö. 1320/1902), Enderun'da mûsikî dersleri almış olan Ahmedîye Tekkesi şeyhi Mehmed Şevki Efendi (ö. 1336/1917), Üsküdar Kurban Nasûh Tekkesi şeyhi olan ve Selâmî şeyhi Muhtâr Efendi ile Hüdâyî Asitânesi şeyhi Rûşen Efendi'lerden mûsikî eğitimi alan Mehmed Tefvîk Efendi (ö. 1316/1899), Mehmed Tefvîk Efendi'nin oğlu ve babasının yerine tekkede son şeyh olan, Üsküdar Lisesi'nden mezun, iki şiir kitabı, dinî-tasavvufî eserleri bulunan Şeyh Hayrullah Tâceddin Efendi (ö. 1954), Eyüp-Otakçılarda Sultan Osman Tekkesi şeyhi ve zâkirbaşlarından Tal'at Efendi (ö. 1339/1921), son devir Rifâî mûsikîşinaslarından İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda icrâ Heyeti Şefliği yapmış olan, saz eseri, şarkı, ilâhi türünde 150'yi aşkın eseri bulunan Ali Rızâ Şengel (ö. 1953).³²³

İstanbul'da son dönem Rifâî şeyhlerinden büyük bir şahsiyet de hiç kuşkusuz Kenan Rifâî (ö. 1950)'dir. Bu zât, Selânik'te doğmuş (1284/1868) olup, ailesiyle beraber İstanbul'a gelmiş, burada öğrenim görmüştür. Fatih'teki Hırka-ı Şerif Câmîi'nin yakınlarında bulunan "Altay Tekkesi" yahut "Ümmü Kenan Tekkesi" diye de bilinen Abdülhalim Rifâî Tekkesi'sinin kurucusu olup, buranın ilk ve son şeyhidir. İstanbul aydınlarının büyük ilgi ve yakınlık duyduğu Cuma namazından sonra zikir düzenlerdi. Bu zikirten önce *Mesnevî* dersi verirdi. Bazen de ney üfleyen Kenan Rifâî çok güzel ilâhîler bestelerdi. Bu ilâhîleri *İlâhiyyât-ı Ken'an* adıyla bir kitapta toplanarak yayımlanmıştır³²⁴. Aynı şekilde Kenan Rifâî'nin oğlu Kâzım Büyükaksoy (ö. 1991) da geleneksel İstanbul üslûbunda mevlid okuyan son mevlidhânlardan birisiydi.³²⁵

322 İnançer, a.g.m., s. 331; Nuri Özcan, "Mutafzâde Ahmed Efendi", *DİA*, c. II, s. 60.

323 Şengel'in ilâhîleri için bkz. Ali Rızâ Şengel, *Türk Mûsikîsi Klasikleri: İlâhîler*, nşr. Yusuf Ömürlü) c. I-VI, İstanbul 1979-1982; Şengel'in hayatı hk. bkz. Öztuna, a.g.e., c. I, s. 149-151.

324 Bkz. Kenân b. Abdülhalim er-Rifâî (Büyükaksoy), *İlâhiyyât-ı Ken'an*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1974, 191 s.

325 Geniş bilgi için bkz. Öztuna, a.g.e., I, s. 167-168, İnançer, a.g.e., s. 331.

II. BÖLÜM

EDİRNELİ ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ' NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Kabûlî'nin tasavvufî görüşlerini ve tasavvufla ilgili meselelere bakış açısını tespit etmek için başvurulacak en güvenilir yol, hiç kuşkusuz onun eserleridir. Biz de *Kenzü'l-Esrâr* başta olmak üzere, *Divân*'ından da istifade ederek düşüncelerini izah etmeye gayret ettik. Önce tarikat meselelerine bakış açısını, sonra tasavvufî hallerle ilgili görüşlerini ve son olarak da tasavvufî düşünceye dâir görüşlerini inceledik. Şimdi sırasıyla bu konuları ele alalım.

Tarikat Mes'eleleriyle İlgili Görüşleri

Mürşid ve Hilâfet Mes'eleleri

Mürşid, lügatte, rehber, delil, kılavuz, yol gösteren anlamlarına gelir.³²⁶ Istılahta ise, Kur'ân ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı, tarikatın bütün edepleriyle müeddep, ilim ve irfân sâhibi, doğru yolu gösteren, dalâletten önce hak yola ulaştırıcı, Allah'ın hoşnut olduğu mübârek insanlar demektir.³²⁷

Kabûlî'ye göre şeyh-i ârif ve mürşid-i kâmil olmak kıyâfet ile yani dış görünüş ile değildir, hâl iledir. Şayet bir kimsenin babası şeyh olsa ve babasının yahut bir başka mürşid-i kâmilin terbiyesi altında seyr u sülûkunu tamamlamayıp sadece babasının şeyh olması sebebiyle mürşidlik, postnişinlik dâvâsında bulunursa bu iş bâtıldır, geçersizdir. Çünkü Ehlullah'a göre "veled-i sulbe" yani soya değil, seyr-u sülûka itibâr olunur. Ancak kişinin kendisi bir

326 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. I, s. 1142.

327 İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ ve Huccetü's-Semâ'*, Rızâ Efendi Matbaası, İstanbul 1286, s. 28-35.

mürşid-i kâmilin kontrolü altında nefis mertebelerini katederek bekâbillaha ulaşır ve neticede icâzetini alarak irşâda memûr olur.³²⁸

Kabûlî, *Dîvân*'ında da aynı konuya temas ederek, bir mürşid-i kâmil yahut ârif-i Hakk'ın terbiyesi altında yetişmeyenlerin şeyhliğinin kuru bir zâhidlik olduğunu ifade eder:

Gör zâhidi kim vâsıl-ı Yezdân olayım der
Zâhirde dahi sâhib-i unvân olayım der
Mektep yolunu bilmezken cehl-i mürekkeb
Her bezme varıp ârife akrân olayım der
Tutmaz çekinir dâmenini ârif-i Hakk'ın
Hem âr eder hem vâkıf-ı erkân olayım der
Şol mürşide mevkuף olan esrâr-ı kemâlî
Akıyla bulup sâhib-i irfân olayım der
Arzû-yı nefisten elini çekmeyip asla
Hem nefisine kul hem yine sultân olayım der
Dermiş başına kendi gibi bir bölük ebleh
Onlar dahi onun gibi şeytân olayım der
Mest ile özün meygedede hileyi terk et
Hak yola merâm-ı mürşid ile ahdini perk et³²⁹

Yine Kabûlî, mürşid-i kâmil olanların Allah'ın cemâl ve celâl sıfatlarıyla hemdem ve Cenâb-ı Hakk'ı kendilerinde bulup gece gündüz O'nun didârını seyredediklerini, ilm-i ledünne mazhar olduklarını belirtir:

Mürşid-i kâmil olanlar âlem içre dâimâ
Gâh celâl ve gâh cemâl-i Hak ile hem-demlenir

Ârif-i billâh olanlar Hakk'ı kendinde bulup
Rûz u şeb nâim u bidâr Hak ile mahremlenir³³⁰

Kabûlî ârif-i billâh olan ilhâma nâzırdır
Nukûşa aldandıp kâle yekûlü kil'den³³¹ almazlar³³²

328 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 50-51.

329 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 74a-74b.

330 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 84a.

331 "Kâle yekûlü kil", Arapça "kâle" kelimesinin mâzi, muzârî ve meçhul sigâ çekimleri olup, "dedi, diyor ve denildi" anlamlarına gelir. Tasavvufî düşüncede bu ifadelerden genellikle zâhir ilimleri ve âlimleri kasdolunur.

332 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 85a.

O, nefsinin ayıplarını görmek ve Hakk yoluna kavuşmak isteyenlerin bir mürşid-i kâmil arayıp bulmaları ve bunlara biat etmeleri gerektiğini de söyler:

*Bir mürşid-i kâmil ara var sana Hakk'ı bildire
Pes nefsinin aybını ara ne îni gör ne ânı gör³³³*

*Gel vücûdun keştisin sâl bahr-i aşk-ı ummâna
Lik ol ummân bulmak mürşid ister misl-i şât*

*Ger mülâkî oldun ise mürşid-i kâmil ere
Sâlifîn üç nesne kılmış ahz u kabza iştirât*

*Ahd u mîsâk ahz u telkîndir biri ikincisi
Pîre hizmettir üçüncüsü muhabbet irtibât³³⁴*

Kabûlî, kerâmet ve hırka gibi zâhiri âlâmetlerle câhil halkı aldatan sahte, taklitçi mürşidlerin olduğunu da belirterek böyle kimselerin bir mürşid değil, mülhid olduklarını şu şekilde dile getirir:

*Hem dahi kendinde zâhir olsa cüz'î bir eser
Âleme izhâr eder sâlûsu Hak i'lân ile³³⁵*

*Eyleyip da'vâ-yı irşâd âlem içre her biri
Mürşid-i kâmil geçinir yok yere da'vâ ile*

*Sanki pîrinden ziyâde mazhar olmuş kudrete
Menzil-i kutba mülâzım görünür ezmân ile*

*Ekl-i hayvân etmek için hem misâl-ı cân-ver
Hîle kurup halkı aldar sûret-i ağnâm ile*

*Böyle bir râh-ı dalâlet içre sergerdân olan
Mazhar-ı la'net olup ol haşr olur şeytân ile*

...

*Oldu merdûd-ı tarikat hâfızallâh böyleler
Pîr izinden i'vicâc-ı kalb edip sapmak ile*

333 Kabûlî, a.g.e., vr. 86b.

334 Kabûlî, a.g.e., vr. 87a.

335 Kabûlî, a.g.e., vr. 91a.

*Bunlara mülhid denildi saptılar yoldan yola
Bilmeyip tecdîd-i ilbâs sırrını ilhâm ile³³⁶*

*Keramet, hırka pûş oldu firâk etmek için icrâ
Mukallid şeyh-i bikesler onun için intisâb eyler³³⁷*

Halife ise, pîr yahut mürşidin irşâdla görevlendirdiği ve kendisine şeyh tarafından “hilâfetnâme” veya “icâzetnâme” verilen kimsedir. Bu icâzetnâme, sınırsız yetkilerle verilebildiği gibi, zikir telkini veya rü’yâ tabiri gibi kısmî görevler için de verilebilir.³³⁸

Kabûlî, “seyr-i ilallâh” sülûkunun nihâyetine ermiş ve sûrî tecellîyi tamamıyla müşâhede ve mükâsefe etmiş olan mürşid-i kâmillerin bir takım sırlara mazhar olduğunu belirtir. Bu ehl-i keşfin başında, Hz. Peygamber’in sırrı, sinesinde “ulu’l-azm” olan peygamberlerin, -bunlar Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed’dir-, esrârı ile velîlerin, ehl-i irfânın, zâhidlerin ve âbid müminlerin esrârı vardır. Yine sağ ellerinde Hızır (a.s.)’ın, sol ellerinde Hz. İlyâs (a.s.)’ın sırrı, kulaklarında Mikâil (a.s.), burunlarında İsrâfil (a.s.) ve gönüllerinde Cebrâil (a.s.) sırrı vardır.³³⁹

Yine bu sûrî tecellinin sonunda sâlik, mürşidinin tasarrufundan kurtulur. Artık insanları irşâda memûr ve mezûn olur. Aynı zamanda halîfetullah, eh-lullah, insân-ı kâmil, erenler, şeyh-i ârif olarak da adlandırılan bu zâtlar bundan böyle mürşid-i Hak’lılar ve Cenâb-ı Hakk’ın subûtî sıfatlarına da mazhar olurlar.³⁴⁰

“Kulum nafile amellerle de bana yaklaşılmaya devam ederse, ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da, onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediği zaman istediğini veririm. Bana sığındığı zaman kendisini korurum”³⁴¹ Hadîs-i kudsîsinin mânâsı bu mürşid-i Hak’larda tecellî eder ve bunların nazarları altına düşen kimseler kötü huy ve davranışlardan kurtularak iyi ve güzel huylarla süslenmeye başlar. Yine onların nazarları altına düşen her varlığın değişmesinin ve tağayyür etmesinin sebebi, bu sırların onlarda devamlı olmasındandır.³⁴²

Kabûlî, “Mü’minin kalbi, Allah’ın evidir”³⁴³ hadîs-i şerifinde zikredilen “kalb”in bu mürşid-i kâmillerin kalbinin olduğunu ve bunların melekîyet sı-

336 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 56a.

337 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 87a.

338 Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr*, s. 40.

339 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 39.

340 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 40.

341 Buhârî, *Rikâk* 38.

342 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 40.

343 Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. II, s. 99, H. No: 1884.

fatlarının beşeriyet sıfatlarına galip geldiğini, “nefsini bilen Rabbini bilir” sırrının tamamen bunlarda zuhûr ederek “ilme’l yakîn” kuvvetiyle nefislerini bilip “ayne’l yakîn” gözüyle görüp “hakka’l yakîn” ile Hakk’a vâsıl olup ve vücûdlarını zâta müstağrak kılarak gâh eşyayı kendinde müşâhede ederek, gâh eşyada ve kendi vücûdunda bütünüyle mahvolarak “fenâfillâh”a ulaştıklarını belirtir.³⁴⁴

Netice olarak Kabûlî, bir kâmil mürşidde şu vasıflarını bulunması gerektiğini söyler:

- * Silsilesinin eksiksiz olarak Hz. Peygamber’e ulaşması.
- * Mânevî zevk ve keşf sâhibi olmak.
- * Yaşayışı, Kur’ân ve Sünnet’e uygun olmak.
- * Yüzlerinde mehâbet, sohbetlerinde tatlılık, nazarlarında bir yücelik olması.
- * Selâhiyetli bir kâmil mürşidin terbiyesi altında nefis mertebelerin kat’ ederek “bekâbillâh”a ulaşmış olmak.
- * Şefkat ve himmeti yüce olmak.
- * Kerâmet vb. zâhirî hârikulâdeler gösterme sevdasında olmamak.
- * Allah tarafından kendilerine kabiliyet ve istidatları bilme gücünün ihsân edilmiş olmalıdır. Zira müridin kabiliyetini bilmeyen mürşid onu nasıl eğitecek ve vuslata erdirecektir. Müridin kabiliyetini bilmeyen kimseye şeyhlik de câiz değildir.³⁴⁵

Mürid-Mürşid Münâsebetleri

Mürid, lügatte, irâde ve talep eden, isteyen, arzulayan kimse anlamına gelir. Istilahta, irâdesini devre dışı bırakan, irâdesini kullanmayan, bir tarîkate girerek, mürşide bağlanan, mürşidin emir ve irâdesine tabi olan kişi demektir. Derviş, bende, sâlik, tâlib, fâkir, ihvân, ashâb, kul kelimeleriyle de eş anlamlıdır.³⁴⁶

Mürid şeyhe irâdesini teslim etmeden önce onun hâl ve hareketlerine elbette bakacaktır. Teslim olduktan sonra aralarında bir diyalog, bilgi alışverişi yani eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleşecektir. İşte bu eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütecek olana şeyhin, müridin istidadını iyi bilmesi gerekir. Kabûlî’ye göre mü’min, muvahhid olmak isteyen kimse, öncelikle bir mürşid-i

344 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 41.

345 Kabûlî, *a.g.e.*, 40-41, 50-51.

346 Cürçânî, *a.g.e.*, s. 207; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 35, 39.

kâmile, şeyh-i ârife nefsin teslim olup, nefs-i emmâreden ve hortum-i şeytandan kutulması gerekir. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî, “Şeyhi olmayanın dini de yoktur. Şeyhi olmayının şeyhi şeytandır”, Hz. Ali de “Beni terbiye edici olmasaydı ben Rabbimi bilemez idim” demiştir. Şöyleki âletler olmadan nefisle yapılan o büyük cihâd olmaz ve terbiyesiz nefs atına binilmez.³⁴⁷

Kabûlî’ye göre sâlik, hak olan şeyhe iradesini teslim ederek tam bir sevgi ve râbıtayla, itikat ile ona bağlanırsa nefis mertebelerini katedip kâmil bir insan olur.³⁴⁸

Kabûlî’ye göre, müridin şeyhe hizmeti iki kısma ayrılır:

* Bedenen hizmet.

* Mal ile hizmet.

Bedenen hizmet: Öncelikle bedenen hizmete soyunup mâsivâyı terk ederek vücûdunu şeyhinin hizmetine bezletmek gerekir. Eğer sâlik, şeyhine teslim olmayıp, şeyhinin hizmetinde kusur ederek, yalnız evrâdını, ezkârını okumakla yetinirse bu sâlikte “veled-i kalp” doğmaz. Kendisine ve kimseye yararı olmaz. Hayvânât olarak kalır.

Mal ile hizmet: Sâlik, elinde mal ve eşya nevinden her ne varsa şeyhinden esirgemeyecektir. Şeyhine vermeyi canına minnet tutmalı ve şeyhi verdiği şeyi kabul etmezse bile gönlünü alıp, kabul ettirme cihetine gitmelidir. Hem canı hem malı ile hizmet etmek mümkün ise bu durum yücelerin yücesidir.³⁴⁹

Yine Kabûlî’ye göre müridin on hasleti vardır:

* Malıyla, canıyla şeyhine hizmette kusur etmemelidir.

* Şeyhine muhabbet, teslimiyet, râbıta ile tam bir teveccühle ve itikatla bağlanmalıdır.

* İnsanlara insâfla muamele etmelidir.

* Şeyhinin sözünü doğru bulup, aksini düşünmemelidir.

* Her ne muradı varsa şeyhinden istemelidir.

* Dâimâ tevâzu içerisinde olmalıdır.

* Cömertlik göstermelidir.

* Düşmanlarına gadap etmemelidir.

* Halk ile mücâdele etmemelidir.

347 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s.11.

348 Kabûlî, *a.g.e.*, s.11.

349 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 19, 53.

* Memûr olduğu evrâdı, ezkârı ve hizmeti kusursuz yerine getirmelidir.³⁵⁰

Kabûlî, sâlikin başka bir mürşidinden istimdâdını (mânen yardım istemek) doğru bulmayarak konuyu şu şekilde izah eder: İstimdâd ettiği zâtların hepsi kutup olsalar dahi sâlike mürşidinden gayri feyz müyesser olmaz. Eğer kutup sâlike feyz eyler ise, kendisinin ameli boşa çıkar, ziyan olur. Terakki menziline düşer. Bu husûsta bütün ehlullâhın ittifakı vardır. Ancak sâlik istidatlı olup mürşidinin menziline ulaşır geçer de mürşidi onun yol bulduğu menziline âgâh olmazsa, bu durumda yine mürşidinin izin ve rızâsıyla başka bir mürşid-i kâmile teslim edilir. Bu husûs istek ile değil bir işâret ile olur.³⁵¹

Dolayısıyla Kabûlî'ye göre tasavvuf yoluna giren kimseye icâzetli bir mürşid-i kâmil gereklidir. Bu şartları taşıyan bir mürşid bulunca ona muhabetle, tam bir itikat, teveccüh ve râbta ile her şeyiyle teslim olmalıdır.

Bîat

Lügatte ahdetmek, söz vermek, satmak, satın alma, el vermek, alış-veriş yapmak, karşılıklı anlaşmak, itaat etmek mânâlarına gelir.³⁵²

Tasavvufi istilah olarak ise, kâmil bir mürşidin elini tutarak, bâtınını onun terbiyesine teslim etmek sûretiyle, gafletten, uyanıklığa, hayvânî duygulardan sıyrılıp ulvî duygulara kavuşmak, mârifete, kemâle ermek için mânevî bir ahd, sözleşme yapmaktır.³⁵³

Kabûlî, Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda hâzır ve nâzır, hakikat sırlarına mutali olmak isteyen sâliklere seslenerek, bu arzuda olanların "sâfiyye" menziline katetmiş bir mürşid-i kâmil ve şeyh-i ârifle bîatleşmesi gerektiğini belirtir. Zira böyle mürşidlerden vücûd sırlarının ilmi ile esmânın kitapları kelime kelime, harf harf mütalaa ve talim edilir. Böylece ahlâk-ı zemîmeden sıyrılarak, ahlâk-ı hamîdeye ulaşılır, merâtib-i nefis anlaşılır, zât-ı cennete dâhil olunur.³⁵⁴

Eğer mürşide, bir kimse bîat için gelirse, mürşid o kimsede kabiliyyet olup-olmadığını incelemeli, eğer kabiliyyetli olduğunu görürse bu durumda bîat vermelidir. Şayet kabiliyeti yoksa vermemelidir. Zira Cenâb-ı Allah Kur'ân'da "Muhakkak ki Allah emâneti ehline vermenizi emreder" (Nisa, 4/58) âyetini fermân buyurur. Mürşid kabiliyyet gördüğünde o kimseye şu üç şeyi teklif eder ve bunlara taahhüd ederse kabul edeceğini belirtir:

* Yalan söylememek.

350 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 53-54.

351 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 21-22.

352 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut ts. c. VIII, s. 23-26.

353 Ankaravî, *a.g.e.*, s. 34; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 53; Osman Türer, "Bîat", *DİA*, c. VI, s. 124.

354 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 28.

* Beline metin olup, zinâ ve livâtadan uzak durmak.

* Hırsızlık yapmayı, eliyle koymadığı bir şeyi almamak.

Şayet sâlik bunları kabul etmezse bîat verilmez. Çünkü bu üç ameli eh-lullah işleme ve işleyenleri dahi sevip kabul etmezler. Eğer bu kötü huylarla bezenmiş olan sâliklerle bîat verilirse, pîrlar bu mürşidi kabul etmez, onların huzurunda yüzü kara olur.³⁵⁵

Sâlik, Rasûlullah'a nâzil olan "*Muhakkak ki sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmektedirler. Allah'an eli onların ellerinin üzerindedir*" (Feth, 48/10) âyet-i kerimesi mûcibince bir mürşid-i kâmil ve şeyh-i ârifle bîatlaşıp, sözüyle, fiiliyle onun emrine itaat edeceğini, vücûdunu ona teslim edip, hizmetinde dâim olacağını taahhüd eder. Mürşid de sâliki, bir annenin çocuğunu beslediği gibi rûh-ı sultânînin gıdası olan evrâd, ezkâr, ilim ve mârifet ile besleyip, bazen muhabbet ile ve bazen celâl ile sülûk ettirip, kötü fiillerden sıyrıp, şeytanın hortumundan hıfzederek irşâd edip âlem-i bi-esrâillâha ulaştıracaktır. Zira Hz. Peygamber'den telkin olunan "mâye-i Muhammedî ve nefes-i Ahmedî"yi mürşidler birbirlerine telkin ederler. Bu durum hâli hazırda bâki ve dâimdir.³⁵⁶

Kabûlî, bîat etmek isteyen tâliplerin, intisâb edeceği şeyhin, ârif, himmet sâhibi, şerîat ehli, silsilesi Hz. Peygamber'e kesintisiz ulaşan, tarîkatın âdâbı ile müdedep, keşf ehli bir zât olup olmadığını araştırarak bundan sonra bîat etmelerini istemektedir.³⁵⁷ O, bu durumu *Dîvân*'ında ise şöyle dile getirmiştir:

*Şol tâlib-i adâb-ı tarîk eyleye bî'at
Bir ârif kim silsilede sâhib-i himmet
Perhîz-i nevâhiyle ola hem dil-i sâfi
Teklif-i edâ eyleyip ol ehl-i şerî'at
Hem silsilesi vâsil ola dest-i Rasûl'e
Tâ kim ola hâl tâlibe âdâb-ı tarîkat*

*Çün hâl ere âdâb-ı fenâdan yuma çeşmin
Tâ ere basîret dile keşf ola hakikat³⁵⁸*

*Ol zât-ı şerîfin tutagör dâmenini kim
Gönlünden onun keşf ola tâliblere ma'nâ
Aldanma şu sûfiye ki başında yular var
Hem bağılı dura hem ede mürşidliğe da'vâ*

355 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 20, 53.

356 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 17.

357 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 17-18.

358 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 76b.

*Şol ârif-i bî-bend ola mürşidliğe lâayk
Hem mest ola destinden içen câm-ı musaffâ*³⁵⁹

Hülâsa, Kabûlî'ye göre bir tâlib intisâb edeceği zâtı iyi tanımalı, onun Kur'ân ve Sünnet ile âmil, âdâb-ı tarikatla müeddep, ehl-i keşf ve irfân sâhibi, silsilesi sahih bir zât olup-olmadığını araştırmalı sonra bîat etmelidir. Kâmil mürşidler ise kendilerine gelen bu tâliplilerin istidat ve kabiliyetlerini keşfedip istidatlı olanlara verip, olmayanlara vermemelidir. Verirlerse hatadır, câiz değildir.³⁶⁰

Seyr u Sülûk

Seyr, lügatte, yürümek, yolda gitmek, gezmek, seyahet etmek, bir sınıfa girmek, özel bir cemaate dâhil olmak mânâlarına gelir.³⁶¹ Seyr, sülûk ve sefer kelimeleri ile de eş anlamlıdır.

Bir tasavvuf ıstılahı olarak seyr u sülûk, Allah'a ulaşmaya kabiliyet kazanmak maksadıyla sâlikin cehaletten ilme, kötü ve çirkin huylardan, güzel ve iyi ahlâka, kendi vücûdundan Hakk'ın vücûduna doğru yapmış olduğu mânevî bir yolculuk demektir.³⁶² Seyr u sülûk neticesinde sâlik, bütün kötü huylardan sıyrılarak, iyi ve güzel huylarla bezenir, vuslata erer.

Kabûlî'ye sülûk mertebeleri dört kısma ayrılmaktadır:

Seyr-i ilellâh: Nefsin arzularından yüz çevirerek, kalbi Allah'ın irâdesine teslim olmak demektir. Bu seyr neticesinde "fenâ fillâh" makâmına ulaşılır.³⁶³

Seyr-i fillâh: Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanarak, ahlâkıyla ahlâklanarak bütün beşerî sıfatlardan soyutlanmış bir şekilde "ufuk-ı a'lâ" ya ulaşmaktır. Bu mertebenin nihâyetinde ledün ilmi keşf olunur. Bu mertebeye aynı zamanda "bekâbillâh mertebesi" de denir.³⁶⁴

Seyr-i ma'allâh: Sâlikin her mertebede Allah ile olan seyri demektir. Bu mertebede artık ikilik ortadan kalkar ve sâlik "ehâdiyet" mertebesine ulaşır. Velâyet mertebesinin sonu olan bu mertebeye "kâbe kavseyni ev edna"³⁶⁵ makâmı da denir.³⁶⁶

359 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 77a.

360 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 52-53.

361 Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. III, s. 1084-1085; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 127.

362 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb* (Ma'nevi Ufuklar-II), sad. İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İstanbul ts., s. 277.

363 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 46.

364 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 41-42.

365 "Aralarındaki mesafe, iki yay aralılığı hattâ daha az kaldı" (Necm 53/9).

366 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 43.

Seyr-i anillâh: Sâlikin vahdetten (birlik) kesrete (çokluk) doğru olan seyridir. Sâlik artık Hakk'tan halka yönelerek tâlipleri irşâda memûr olur. Bu sebeple bu mertebeye “bekâ ba'de'l-fenâ” (yok olduktan sonra var olma) da denir.³⁶⁷

Yukarıda belirttiğimiz ilk iki mertebe ile sâlik, velîlik mertebesine, “seyr-i ma'allâh” ile “seyr-i anillâh” ile de dâvet ve irşâda memûr olur. Bu mertebeler nebîler, rasûller ve kâmil evliyâlara aittir.³⁶⁸

Kabûlî'ye göre seyr u sülûkun sekiz şartı olup şunlardır:

- * Dâimâ abdestli olmak.
- * Dâimâ uzleti tercih etmek.
- * Dâimâ oruçlu olmak.
- * Dâimâ susmak.
- * Dâimâ zikir yapmak.
- * Zihnindeki kötü his ve düşünceleri atmak.
- * Nezih bir itikada sahip olmak.
- * İtiraz etmeyi terketmektir.³⁶⁹

Rûh, Nefs ve Nefsin Mertebeleri

Rûh, lügatte, can, nefis, Cebrâil anlamlarına gelir.³⁷⁰ Tasavvufî bir ıstılah olarak ise “emir” âleminde inerek insandaki hayvânî rûha binmiş, insanın aklını ve idrâkını çalıştıran latifedir ve künhünü idrâk mümkün değildir.³⁷¹

Kabûlî, rûhu dört kısma ayırmaktadır:

- * Rûh-ı nebâtî
- * Rûh-ı hayvânî
- * Rûh-ı nefsânî
- * Rûh-ı insânî³⁷²

Rûh-ı nebâtînin makâmı ciğer, rûh-ı hayvânînin makâmı cisim, rûh-ı nefsânînin dimağ, rûh-ı insânînin ki ise kalptir. Fakat rûh-ı nebâtî ve

367 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 46.

368 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 10.

369 Bursevî, *a.g.e.*, s. 282-283.

370 Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 885-886.

371 Cürcânî, *a.g.e.*, s. 116.

372 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 15.

hayvânînin gıdaları yemek, içmektir. Rûh-ı nefsânînin gıdası da şehvet arzudur. Rûh-ı insânînin ki ise, ilim ve mârifet, evrâd-ezkârdır. Rûh-ı insânîye ayrıca “rûh-ı sultânî”, “rûh-ı izâfî” ve “akl-ı evvel” de denilmektedir.³⁷³

Şunu da belirtelim ki, nebâtî, hayvânî, nefsânî rûh her rûh sâhibinde mevcuttur. Bunların vücûda taalluku ahlâk-ı zemîme ileldir. İnsanı dalâlete düşüren bu üç rûhun hükmüdür. Ama rûh-ı sultânî yahut rûh-ı izâfî dediğimiz rûh, insandan başka hiçbir canlıda yoktur. Şöyle ki bu rûha rûh-ı izâfî denilmesi, Hakk’ın kendisine bu rûhu muzâf kılması dolayısıyladır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de, “Ona (insana) şekil verdiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın”³⁷⁴ buyurulmuştur ki bu rûha işarettir. Lâkin insan hayvânî ve şeytânî mertebelerden, melekler mertebesine geçmedikçe bu rûh-ı izâfî ile diri olmaz. Çünkü insanda nefs-i emmâre ve ervâh-ı selâsenin galebelerinden dolayı rûh-ı izâfî ölü hükmündedir.³⁷⁵

Ervâh-ı selâse diye adlandırılan nebâtî-hayvânî-nefsânî rûhlar ile nefs-i emmârenin askerleri, ahlâk-ı zemîmedir. Rûh-ı sultânînin ise, ahlâk-ı hamîdedir. Eğer bir kişi ölü hükmünde olan rûh-ı sultânîyi uyandırıp, ahlâk-ı hamîde askerlerini, ahlâk-ı zemîme üzerine yürütüp galip getirirse ve beden şehrinin tahtında ahlâk-ı hamîdenin hükmünü icrâ ettirirerek, rûh-ı selâse ve nefs-i emmârenin gıdalarını yeterli miktarda vererek bunları rûh-ı sultânînin emri altına alırsa, o kişi, “Ve onu, Rûhu’l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik”³⁷⁶ âyetine mazhar olur. Yine o kişi, zâhirde devr-i enbiyâ ise nefs-i enbiyâ, devr-i evliyâ ise nefs-i evliyâ ile edeplenip dalâletten kurtulmuş olur. Tam tersine nefs-i emmâre ve ervâh-ı selâse o kişinin vücûd tasarrufunu ele geçirmişse, o kimse; “İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da aşağıdırlar”³⁷⁷ grubuna dâhil olur.³⁷⁸

Kabûlî, bir kişinin rûh-ı sultânîyi uyarıp vücûdunda hâkim kılabilmesi için çalışması ve gayret etmesi gerektiğini söyler. Bu çalışmada kendi kendine olmaz. Zira bir insanın kendi kendini uyarması mümkün değildir. Eğer mümkün olsaydı Hz. Ali “Beni terbiye edici bir mürebbi (Hz. Peygamber) olmasaydı, Rabbimi bilemezdim” demezdi.³⁷⁹

Hz. Mûsâ (a.s.)’ın şu sözü konuyu daha da açıklığa kavuşturmaktadır: “Bir insan iki kere doğmadıkça melekût âlemine yükselip, melekler zümresine dahil olamaz.” Şöyle ki hepimizin bildiği gibi çocuk, anne rahminden dünyaya adım atar. Annesi bu çocuğu temizler, besler, gerek sevgiyle gerek kızarak döverek

373 Kabûlî, a.g.e., s. 15.

374 Hicr, 15/29.

375 Kabûlî, a.g.e., s. 16.

376 Bakara 2/87.

377 A’raf 7/179.

378 Kabûlî, a.g.e., s. 16.

379 Kabûlî, a.g.e., s. 17.

büyütür ve çocuk, sorumluluk taşımaya, iyiyi, kötüyü ayırt edebilecek duruma gelir. Bu, insanın birinci doğumudur. İkinci doğumu ise, mükellef olduktan sonra göstermiş olduğu kötü huy ve davranışlara tevbe istiğfâr ederek Hz. Peygamber'e inen “*Muhakkak ki sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmektedirler. Allah'ın eli onların elinin üzerindedir*”³⁸⁰ âyet-i kerîmesi mucibince bir ârif şeyh ve kâmil mürşide intisâb, kavî ve fiilî olarak emrine inkiyâd ve bedenini ona teslim etmek sûretiyle her türlü hizmetine koşmaktır. Kâmil mürşid de bu sâliki, bir annenin çocuğunu beslediğini gibi rûh-ı sultânîsinin gıdası olan virdler, zikirler, ilim ve mârifet ile besleyerek gerek sevgiyle ve gerekse sertlikle sülûk ettirip, kötü huylardan arındırarak, şeytanın kalbine uzatmış olduğu mânevi hortumu söküp-atarak ve şeytan yüzlü kimselerden koruyarak irşâd edip vuslata ulaştırır. Zira mürşidler, Hz. Peygamber'e telkin olunan “mâye-i Muhammedî” ve “nefes-i Ahmedî”yi birbirlerine telkin ederler. Bu durum, şu anda ve her zaman devam etmektedir.³⁸¹

Mürşidlerin nefesine gelince, İsrâfil (a.s.)'ın Kıyâmet (diriliş) Günü'nde “Sûr”a üflediği gibi mürşidler de sâlikin bedeninde ölü hükmünde bulunan rûh-ı sultânîyi uyarıp, ayağa kaldırarak güçlü ve kuvvetli hale getirir. Velilerin nefesinden, -sûr-ı İsrâfil dedikleri buna işaretir-, başka bir yol ile rûh-ı sultânîyi uyarmanın, bedende hâkim kılmanın yolu yoktur.

Kabûlî, mürşidlerde bulunan rûh-ı sultânîyi erkek bir kişiye, sâlikerde bulunan rûh-ı sultânîyi de kadına benzeterek konuyu şu şekilde izah etmeye çalışır: Mürşidlerde bulunan yüce, kudsî nefes, “cevher” menziline sahiptir. Kâmil mürşid, bu kudsî nefes olan “cevher”i sâlikin ağzından veya kulağından üflediğinde, sâlikin vücûdunda ölü durumunda bulunan rûh-ı sultânî hâmile kalır. Sâlikin kabiliyetine ve çalışmasına göre üç sene ile on iki sene arasında değişen bir zaman diliminde ondan bir çocuk meydana gelir ki buna velîler arasında “veled-i kalb” (kalp çocuğu) denir. Bu “veled-i kalb” de erkek yahut kız olarak dünyaya gelebilir.³⁸²

Eğer bu “veled-i kalb” erkek çocuk olarak dünyaya gelirse sâlik, ârif bir şeyh ve kâmil bir mürşid olarak insanları irşâda memûr ve mezûn olur. Tarikat ehlinin ledûn ilmi, bâtın ilmi dedikleri şey bu “veled-i kalb”in ilmidir. Konuşmasıdır. Şu husûsuna da altını çizerek belirtelim ki “veled-i kalb”in bu doğumu maddî olmayıp mânevîdir, hâl ile yaşanır ve müşâhade edilir. Yoksa bir çocuğun anne karnından dünyaya gelişi olarak bildiğimiz doğum hâdisesi değildir.³⁸³

Yine “veled-i kalb”in yukarıda anlattığımız şekilde hâmile kalıp erkek çocuk dünyaya getirmesi sâlikin kabiliyeti ve mürşidin himmetiyle olmaktadır.

380 Fetih 48/10.

381 Kabûlî, a.g.e., s.17.

382 Kabûlî, a.g.e., s.17-18.

383 Kabûlî, a.g.e., s.18.

Şöyle ki sâlik, şeyhinden ilk defa biât alacağı sırada kalbini ve nefsini şeksiz ve şüphesiz olarak tam bir itikatla kavli ve fiili olarak mürşidine teslim edip boyun eğerek ve kendine tayin olunan vird ve zikirleri şeyhinin tenbih ettiği şekilde fazlasız ve noksansız olarak, rızâ ve teslimiyetle yerine getirirse, “veled-i kalb”i vaktinde doğumunu yapar. Şayet sâlik, şeyhi tarafından kendisine üflenmiş kudsî “cevher”i alırken şek, şüphe ve güman duyup sonra da bu durumu fark edip tam bir itikatla, sevgiyle, kalp ferahlığıyla, tayin olunan vird ve zikirleri fazlasız ve noksansız olarak çekip ancak şeyhine hizmette kusurları olursa “veled-i kalb”i zamanında doğum yapar. Ancak çocuk kız olarak dünyaya gelir ve sadece sâlik kendisi irşâda selâhiyet kazanır. Diğer insanları irşâd edemez, buna yetkisi yoktur.³⁸⁴

Nefs

Nefs, lügatte, can, benlik, hayat, his ve irâdeli hareket gücünü taşıyan, latif bir cevher anlamına gelir. Yine bir şeyin özü, cevheri, azâmet, izzet, hamiyet anlamlarına da gelmektedir.³⁸⁵ Kuşeyrî, nefsi “kötü huylar, sıfatlar ve fiiller” olarak tanımlar.³⁸⁶

Nefs, Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz ayrı anlamda kullanılmıştır: “Zâtullah, insan rûhu, kalb, sadır, insan bedeni, bedenle beraber rûh, insan bedeninde mevcut olup kötülüğü emreden nefis, zât, cins.”³⁸⁷

Seyr u sülûk esnasında sâlikin nefsinde meydana gelen değişimler göz önünde tutularak, nefisle ilgili tedrici olarak mükemmele doğru bir sıralama yapılmıştır. Bu nefis mertebeleri yedi menzilden ibârettir: *Nefs-i emmâre*, *nefs-i levvâme*, *nefs-i mülhime*, *nefs-i mutmainne*, *nefs-i râziye*, *nefs-i marziyye*, *nefs-i kâmile (sâfiyye)*. Her bir mertebede sâlikin nefsinin husûsiyetleri tafsilatlı olarak ele alınır, hangi mertebede hangi esmâları zikredeceği belirtilir.³⁸⁸

Kabûlî’ye göre, sülûk esnasında nefsin ve kalbin yedi menzili vardır. Nefis alt edilip güçsüz bırakıldığında, kalbin bir tavrı açılır. İki menzil alt edilip zebûn bırakıldığında, kalbin iki tavrı açılır. Bu şekilde yedi nefis mertebesinde kalbin yedi tavrı açılır. Yine bu yedi menzilde her nefsin bir âlemi, bir seyri bir hâli, bir vâridi, bir mahalli, bir müşâhedesi, bir ismi ve bir nûru (rengi) vardır.³⁸⁹ Şimdi de bu nefis mertebelerini ve husûsiyetlerini sırasıyla açıklamaya çalışalım.

Nefs-i emmâre: Nefsin ilk menzilidir. Bu menzilde nefsin taalluku bed-

384 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 19.

385 Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. II, s. 1031; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 239.

386 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 290-291.

387 Ethem Cebecioğlu, “Nefs”, *İslâm Dergisi*, Sayı: 130 (Haziran 1994), s. 54.

388 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 22.

389 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 22; M. Sâdik Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye* (Tarikatlar ve Silsileleri), haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 185.

nedir. Onun için bütün kötü huyları irtikab eder ki bunlar cimrilik, kendini beğenmek, kibir, riyâ ve bunlara benzer kötü huy ve fiillerdir. Emmâre menziline nefsin resmi, “hayye-i mühlike” yani engerek yılanı resminde ve sıfatındadır.³⁹⁰

Mürşid-i kâmil, sâlike nefis telkin ettiği zaman “hayye-i mühlike” gümrahlanır, sâlikin vücûduna çeşitli hileler yapar. Mürşid de sâlikin eline Kelime-i Tevhid kılıcını verir. Sâlik bu kılıçla lâîni öldürmeğe çalıştığında lâin sâliki helâk etmeye, öldürmeye çabalar. Ancak mürşidin himmetiyle sâlik, bu engerek yılanını öldürerek zafere ulaşır. Tarikat-ı aliyyede sâlik, mânevî her ne kadar feyz yüzlü keskin harp âletleri müşâhede ederse, tevhid âletleri olarak tabir olunur. İşte o tevhid âletlerinden biriyle engerek yılanını öldürdüğünü görürse emmâre menziline katetmiş sayılır.³⁹¹

Emmârenin sırrı, küçük erkek oğlandır. Ve emmârenin tahtı, İstanbul'dur. Sâlik, genellikle mânevî âlemde kendini İstanbul ve İstanbul'a yakın mahallerde görür. Emmârenin hâli, devamlı olarak hareket etmektedir.³⁹²

Eğer sâlik, yatarak, uyuyarak, yiyip içerek ve şehvet arzusunu tatmin edip, kibir, kendini beğenmek, çekememezlik, öfkelenmek, insanlara düşmanlık, zulüm ve dünya malına karşı hırs ve tama gibi kötü huy ve davranışların içerisinde bulunursa ibâdet etse bile, sâlik emmâre menziline değildir, şeytânî sıfatlarla muttasıftır.³⁹³

Nefs-i levvâme: Nefsin ikinci menzili levvâmedir. Bu mertebede nefsin taalluku tabiatıdır. Vasıfları, heves, hile yapmak, kendini beğenmek, işret, temenni, kahrıdır. Âleti, celâl âletleridir. Şiş gibi sivri, bıçak gibi keskin olan “âlet-i hay”dır. Sâlik, levvâme menziline mânevî olarak bu kesici âletler ve bunlara benzer âletleri istimâl ettiğini müşâhede eder.

Levvâme menziline rengi, ateş gibi kızıl renktir. Sâlik, bu menzilde her ne görürse kızıl renkte görür. nûr bile müşâhede etse, kızıl renkte müşâhede eder.³⁹⁴

Sâlik, ömür sermâyesini Allah'ın rızâsına uygun olarak geçirmediği için bir hiç uğruna kendi nefesine kasteder. Dolayısıyla mürşid, bu menzilde sâliki gayet dikkatli gözetlemesi gerekir. Sâlikin levvâme menziline hâli, yemek-içmek, uyumak, şehvet arzusunu tatmin etmek, insanlara bir hiç uğruna düşmanlık ve kin beslemek, kötülük ve hile yapmak ve dünya fikri ile meşgul olmaktır. Yine bir hiç uğruna ibâdet halindedir. Sâlik, genellikle bu menzilde mânevî âlemde kendisini cezirelerde (ada) görür. Nefsin nazarı ise devamlı olarak tabiatıdır.³⁹⁵

390 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 22.

391 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 23.

392 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 23.

393 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 24.

394 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 24.

395 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 24.

Nefs-i mülhime: Nefsin üçüncü menzildir. Vasıfları, sehâvet, kanaat, ilimle amel, alçak gönüllülük vb. güzel huy ve davranışlardır. Nûru, resmi, yeşil renktir. Âletleri, topuz, top güllesi, kurşun vb. yuvarlak harp malzemeleridir. Mülhime menzilinde sâlik, genellikle mânevî âlemde bu zikrettiğimiz harp âletlerini istimâl ettiğini müşâhede eder. Yine bu menzilde nefsin nazarı dâimâ kalbedir. Sâlikten zuhûr eden her şey kalbîdir, kalbe mensuptur. Zuhûr eden bu hâl ve havâtür şeytânî olabildiği gibi Rahmânî de olabilir. Ancak genellikle Rahmânî olarak zuhûr eder.³⁹⁶

Mülhime menzilinde sâlikin hayâli, az yemek, az uyumak, şehvet arzusu-na az talip olmak, kimseye azar iştirmemek ve hile yapmamak, yalan söylememek ve doğruluktur. Sâlikin bu hâlleri devamlı olur ve bunlarda sebât ederse mülhime menziline adım atmış olur. Zira bu mertebede “rûh-ı sultânî” uyanıp, “rûh-ı nefsanî” ve “rûh-ı hayvânî” üzerine galebe çalar.

Mülhimenin tahtı, Mısır ve Bağdat’tır. Sâlik, bu menzilde kendini mânevî olarak Mısır ve Bağdat’ta ve bunlara yakın yerlerde görür. Yine bu menzilde sâlik, “âlât-ı esmâ”ya muhtaç olmaz. Çünkü o, yolun tehlikeli ve dar geçitlerini geçmiştir.

Nefs-i mutmainne: Nefsin dördüncü menzili mutmainnedir. Vasıfları, cömertlik, tevekkül, tezehhüd, oruç, riyâzet, devamlı ibâdet, rızâ ve şükür vb. güzel huy ve davranışlardır.³⁹⁷

Nûr rengi, beyaz ve tekdir. Sâlik, genellikle bu menzilde beyaz renkte nesneler görür. Sâlikin fiilleri dâima ihlâs üzeredir. Zikri, fikridir. Tahtı, Şâm ve Kudüs’tür. Mânevî olarak sâlik kendini genellikle Şâm ve Kudüs ve bunlara yakın yerlerde görür. Yine mutmainne menzilinde sâlike zuhûr eden hâl ve havâtür Rahmânî’dir. Çünkü nefsin bu menzildeki nazarı ve taalluku aklîdir, akla mensuptur.³⁹⁸

Sâlikin hâli, az yemek, az uyumak, şehvet arzusuna az tâbi olmak, belki hiç tâbi olmamak-, insanlara iyilik etmek, asla yalan söylememek ve hile yapmamak, dâima doğru söylemek, doğru iş yapmak, fakirlere, zayıflara şefkat etmek, velîlere, âlimlere çok hürmet ve saygı göstermek, zikri dâimâ Allah fikri olmak, dünya ve onun içerisindekilerin sevgisini kalbinden çıkarıp, Hakk’a kalbini yöneltmek ve insanlara duâ etmekte liyâkatli olmaktır.³⁹⁹

Nefs-i mutmainne menzilinde sâlike, “mele-i a’lâ”dan mânevî ve gizli bir nidâ zuhûr ederek, “*Ey itmi’nâna ermiş nefis! Sen O’ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön*”⁴⁰⁰ şânındasın hitâbı gelir. Böylece sâlik, sekînet üzere

396 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 24-25.

397 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 25.

398 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 25-26.

399 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 26.

400 Fecr , 89/27-28.

feyz elde eder. Kalbi itmi'nân ile sebât bulur ve mârifet ilmine mazhar olarak kendini anlar, Hakk'ı bilir lâhût âlemine doğru mânen yükselmeye başlar.⁴⁰¹

Nefs-i râziye: Nefsin beşinci menzili râziyedir. Vasıfları, ihlâs, kerâmet, zühd, dâimî niyâz, oruç ve riyâzettir. Nûr rengi, sarıdır. Bu menzilde sâlik ek-seriyetle sarı renkli nesnelere müşâhede eder. Nûr dahi görse, sarı renkte görür.

Râziye'nin tahtı, Medine-i Münevvere'dir. Bu menzilde sâlik, kendini mânevî olarak Medine-i Münevvere ve ona yakın yerlerde görür. Râziye menzilinde sâlikin hâli, az söyleyip sükûtu tercih etmek, dâimâ gönlü niyâzda ve Hakk'a müteveccih olmak, şeyhin şeklini bir ân gönlünden çıkarmayıp, huzûrunda ve gıyabında dâim gönlü şeyhiyle bulunmaktır. Yine sâlikte bu menzilde bazı kerâmetler görülmeye de başlar.⁴⁰²

Nefs-i marziyye: Nefsin altıncı menzili olup, evsâfı "Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmak"tır. Sâlik bu menzilde Cenâb-ı Hakk'ın subûtî sıfatlarıyla muttasıf olur. Dâimâ güzel ahlâk, lutuf ve kerâmet, tekarrüb-i Hak gibi evsaf ile vasıflanır ve Hz. Peygamber'in hadîsleriyle konuşur.

Nûr rengi, mücellâ ve müstakil siyahtır ki adına "süveydâ" derler. Sâlik genellikle bu menzilde siyah renkli nesnelere müşâhede eder. Nûr dahi müşâhede etse siyah nûr müşâhede eder.

Marziyye menzilin tahtı, Mekke-i Mükerrreme'dir. Sâlik mânevî âlemde kendini genelde Mekke-i Mükerrreme ve ona yakın yerlerde görür. Ehlullâhın "Lâ hicrete ba'de feth-i Mekke" (Mekke'nin Fethi'nden sonra hicret yoktur) rumûzâtı bu menzile işaret eder. Bundan sonra sâlikte yalan, hata sâdır olmaz.⁴⁰³

Nefs-i sâfiye (kâmile): Nefsin yedinci menzildir. Vasıfları, subûtî sıfatlardır. Esmâsı, "Esmâu'l-Hüsna"dır. Nûr rengi, bî-renk (renksiz) dir. Yani bütün renkler kendisinde dâimîdir, hangi meclise gitse ilkin o sohbet meclisinin hâlini giyinir, kuşanır. Sonra isterse kendi hâlini onlara giydirir. Şöyle ki âlimlerin meclisinde âlim, halk meclisinde halk, dervişlerin meclisinde de ehlullâh görünür, her renge boyanır. Çünkü bu menzil, büyük velîlerin menzildir. Bu velîler, dâimâ insanlar arasında haşir-neşir olurlar ama kendilerini gizleyerek kesrette (çokluk) vahdetleriyle (teklik) meşgullerdir. Onların durumları herkes tarafından bilinemez anlaşılamaz. Ancak kabiliyeti ve anlayışlı sâlikler bunların tavrından kelâmından anlarlar. Zira onlar genellikle konuştuklarında gözlerini yumarak çok tefekkürle intâk-ı Hak nutk ederler. Sözlerini hüküm ile değil, zâhirî ve batnî anlamlara gelebilecek şekilde söylerler.⁴⁰⁴

Bu kalp gözleri açık olan velîlerin meclislerine varıp onlarla sohbet etmek,

401 Kabûlî, a.g.e., s. 26.

402 Kabûlî, a.g.e., s. 26.

403 Kabûlî, a.g.e., s. 26-27, 31-40.

404 Kabûlî, a.g.e., s. 27-28.

hamiyetlerinde bulunmak büyük bir mutluluktur. Çünkü evliyânın büyükleri buyurmuşlardır ki; “*Kim Allah ile oturmak istiyorsa, ehl-i tasavvuf meclislerinde otursun.*” Şöyle ki bunların gönülleri Hak yolu olup, sohbetleri özel olmakla bir an Hak’tan ayrı ve gâfil olmazlar. İşte bundan dolayı sâfiye menziline katedene “ehlullâh» denir.⁴⁰⁵

Sâlik, nefsin bu yedi mertebesini mürşidinin himmetiyle kolay bir şekilde katedince melekût âlemine yol bulup yükselir. Sonra dünyaya teveccüh ederek (bekâbillâh) insanları irşâda memûr ve mezûn olur. Bu “bekâbillâh”a ulaşmış olan kâmil insanların sözlerine “irfân” hallerine de “cezbe” denir. “*Nefsini bilen, Rabbini bilir*”⁴⁰⁶ sırrı tamamen bunlarda zuhûr eder. “İlme’l-yakîn kuvvetiyle nefislerini bilerek, aynel-ya-kîn gözüyle görerek, hakka’l-yakîn ile Hakk’a vâsıl olup, bedenlerini Allah’a müstağrak kılıp ve kendi vücûdlarında bütünüyle mahvolarak, Hakk’ın vücûdundan başka bir varlık kalmayıp gördüler ki, evvelde, âhirde, zâhirde ve bâtında her şey Hak Teâlâ’dır.”⁴⁰⁷

Yukarıda nefsin yedi mertebesinin yanında yedi tane de **kalbin tavrı**’nın bulunduğunu belirtmiştik. Şimdi de bu tavırlar hakkında bilgi verelim.

Birinci tavrı: Sâlik, emmâre mertebesinde mürşidinin kontrolünde sülûk edip, bu menzili katederek nefsinin güçsüz ve zayıf duruma getirdiğinde kalbinin ilk tavrı açılır. Buna “te’min-i kalp” denir. Sâlik yine emmâre menziliinde âkil olup, hakkı bâtıldan ayırt eder. Ehl-i imândır. Zira Cenâb-ı Hak, Kur’ân’da “*İşte onların kalbine Allah, imân yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir*”⁴⁰⁸ buyurmaktadır. İşte bu âyet-i kerîmenin sırrı sâlikte imân hâli ve sebât bulunur ve imân ehli olur.⁴⁰⁹

İkinci tavrı: Sâlik, nefsin ikinci menzili olan levvâmeye sülûk ve bu menzili katederek nefsinin zayıf hale getirdiği zaman, kalbinin ikinci tavrı açılır. Buna “sadru’l-kalb” denir. Böylelikle sâlike “inşirâh-ı kalb” yani kalbinde bir açılma, ferahlama meydana gelir. Nitekim Kur’ân’da: “*Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?*”⁴¹⁰ buyrulur. Sâlikte bu âyetin sırrı hâl olur ve İslâm üzere metin olmayı ve tefekkürü zuhûr ettirir. Yani devamlı olarak Cenâb-ı Hak’ın sırlarını ve yaratma kudretini tefekkür eder, hatırlar. Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi, “*Bir saat tefekkür yetmiş bin senelik ibâdetten daha hayırlıdır*” (Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 310, H. No: 1004)⁴¹¹

Üçüncü tavrı: Sâlik nefsin üçüncü menzili olan mülhimeyi mürşidinin terbiyesinde sülûk ederek katettiğinde kalbinin üçüncü tavrı açılır ve ona da

405 Kabûlî, a.g.e., s. 28.

406 Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. II, s. 262 Hadis No: 2532.

407 Kabûlî, a.g.e., s. 41.

408 Mücâdele, 58/22.

409 Kabûlî, a.g.e., s. 29.

410 Zümer 39/22.

411 Kabûlî, a.g.e., s. 29.

“hubbetü'l-kalp” denir. Şöyle ki bu menzilde sâlik gayb âlemine âit haberleri almaya başlar, sevinci, üzüntüyü, kederi ve şeytânın vesveselerini vird ile unuttur. Sâlikte Hakk’ın sevgisi hâsıl olur. Hz. Peygamber’in buyurduğu, “*Her kimin bir virdi yoksa vâridâtı da yoktur*”⁴¹² hadis-i şerifin mefhumunca vâridât (Hakk’tan gelen feyz, ilhâm) isteği ile mânevî âlemde bir kuş misâli uçup gider. Yine Hz. Peygamber’in buyurdıkları gibi, “*Hevâ olmasaydı Allah’ın yoluna hiç kimse sülûk etmezdi.*”⁴¹³ İşte sâliki menziline ulaştırın bu “hevâ”dır.⁴¹⁴

Dördüncü tavır: Sâlik, nefsin dördüncü menzili olan mutmainne menzili ni mürşidinin terbiyesi altında sülûk ederek yol aldığında kalbinin dördüncü tavrı açılır ki buna “behetü'l-kalp” denir. Sâlike bu menzilde ferâset hâsıl olur, buna da “ilhâm” adı verilir.

İlhâm da iki kısma ayrılır:

* Rahmânî ilhâm

* Nefsânî ilhâm⁴¹⁵

Eğer ilhâm Rahmânî olursa, memûr-i cemâl, nefsânî olursa me’mûr-ı celâldir. İşte bu rahmânî olan feyze “ilhâm” denir. “Mülhime” adı verilen meleklerin ilhâmıdır. Şayet bu feyz nefsânî olursa ona da “vesvese” denir. “Hannâs” adı verilen şeytanın vesvesesidir. Sâlik “ferâset” yoluyla “ilhâm”ı “vesvese”den ayırır. Zira bu menzil, ilhâm ve vesvese menzildir. Onları birbirinden ancak ferâsetle ayırt etmek mümkün olur. Hz. Peygamber’in ifade ettiği gibi, “*Mü’minin ferasetinden sakınınız. Zira o, Allah’ın nûruyla bakar.*”⁴¹⁶

Bu dördüncü menzilde sâlikte şeytanın vesvesesi zuhûr ederse, onu rahmânî ilhâma dönüştürmeyince, mürşid, sâliki “celâl” ile terbiye eder. Şayet ilhâm rahmânî olarak zuhûr ederse “celâl”e gerek kalmaz, “cemâl” ile sâlik terbiye olur. Zira sâlik bunun farkında değildir.⁴¹⁷

Beşinci tavır: Nefsin beşinci mertebesinin râziye olduğunu belirtmiştik. Sâlik, bu râziye menzili ni katettiğinde, kalbinin beşinci tavrı açılır. Buna da “şeffü'l kalp” denir. Sâlike bu menzilde “cezbe” hâsıl olur ki, buna “kûşuş-i dil” yani “gönlün çalışması” denir. İşte bu “cezbe” sâlike dünya muhabbetini terk ettirir. Zira dünya ve mâsivâ sevgisinde bu menzile kadar rastlanır. Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân’da beyân ettiği “*Yûsuf’un sevdası onun kalbine işlemiş*”⁴¹⁸ âyet-i

412 Eşref Ali Tanevî, *Hadislerle Tasavvuf*, H. Zaferullah Davudi-Ahmed Yıldırım, Umran Yay., İstanbul 1995, s. 88. Bu ifade Ebû Ali Dekkak’a da nisbet edilmektedir. Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1991, 3. Bsk., s. 190.

413 Kaynağına ulaşamadım.

414 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 29.

415 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 29-30.

416 Tirmizî, Tefsir 16.

417 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 30.

418 Yûsuf, 12/30.

kerimesi bu menzile işaretler. Fakat “cezbe” o sevgiyi, sevdâyı terkettirir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Rahmân’ın cezbelelerinden bir cezbe sakaleyn (insan ve cin)’in amelîne eşittir*”⁴¹⁹ buyurmuştur.

Bu Rahmânî cezbe, sâlike dünya sevgisini terk ettirdiği gibi, âhîret amel-lerini bile terk ettirir. Zira bu menzilde Allah aşkı sâlikte vird mesâbesindedir. Onun için kâmil mürşidin sâliki bu menzilde “tabib-i hâzık” (işinin ehli, uzman doktor) misâli tedavi etmesi gerekir. Çünkü bu cezbe hâli sâlikte çok büyük tesir ve etki yapar. Kâmil bir mürşidin olması gerekli ve şarttır.⁴²⁰

Altıncı tavır: Nefsin altıncı menzili marziyyedir. Sâlik marziyye mertebesinde sülûkunu tamamladığında kalbinin altıncı tavrı açılır. Bu tavırın açılmasına da “vasîtatü’l-kübâ” ve “fuâdü’l-kalb” de denir. Bu altıncı menzilde sâlike Rahmânî vâridâtlar gelmeye başlar. Buna da “ilhâm” adı verilir. Vesvese olmaz. Bu yolda ebediyyen yalana mecâl yoktur. Zira sıfat mertebesidir. Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân’da buyurduğu, “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı”⁴²¹ âyet-i kerîmesinin sırrı hâsıl olur. Bunların yanısıra sâlikin “veled-i kalb”i bile doğar ve “Mehdî”⁴²² misâli vücûd ikliminde ayaklanarak sâlikin bedeni “rûh-ı sultânî”nin tamamen tasarrufu altına girer. Bu menzilden genellikle “halîfe” ve “sâhib-i irşâd” çıkar.⁴²³

Yedinci tavır: Nefsin yedinci menzilin sâfiye (kâmile) olduğunu belirtmiştik. Bu menzil “ehlullâh” ve “mürşidân” menzildir. Sâlik sâfiye menzilin katettiğinde kalbinin yedinci tavrı açılır ki, ona “süveydü’l-kalp” denir. Bu menzilde sâlike sıdk hâsıl olur. Hakk’ın nazargâhıdır. Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi, “*Doğruluk kurtarır, yalan helâke götürür.*”⁴²⁴ Bu menzil sâhiplerine “sıddık” adı da verilir. Bunlar nebilerle haşronulurlar.⁴²⁵

Zikir

Zikir, lügatte, hatırlamak, anmak, yâd etmek, unutmamak, ağzına almak, açıklamak anlamlarına gelir.⁴²⁶ Tasavvufî bir ıstılah olarak zikir, Allah’ı belirli

419 Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. I, s. 332, Hadis No: 1069.

420 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 30.

421 Necm, 53/11.

422 Mehdî, kıyâmet alametlerinin belirlediği ve artık insanların iyice bozulduğu bir dönemde, zulümle kaplanmış dünyayı adaletle dolduracak, Hz. Peygamber’in neslinden, ismi Hz. Peygamber’in ismine, babasının adı da Hz. Peygamber’in babasının adına (Abdullah) benzeyen, dinî ayakta tutmak üzere doğudan çıkacak olan şahıs. Mehdî ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara, 1993., 6. Bsk., s. 246-288.

423 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 31.

424 “*Doğruluk kurtarır, yalan helâke götürür.*” Bu söz, Hz. Ali’ye nisbet edilmektedir. Bkz. Adem Ceyhan, “Tarihi Manzum Metinleri Nesre Çevirme Meselesi: Belîğ’in *Gül-i Sadberg’i Örneği*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 9, Sayı: 1, Mart 2011, s. 129.

425 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 31.

426 Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. II, s. 346-347.

cümle yahut kelimelerle hatırlamak demektir.⁴²⁷ Başka bir ifade ile bir kişinin dünya ve âhîret mutluluğunu elde etmek için Cenâb-ı Hakk'ın "Zât" ismini zikrederek, vakitlerini boş ve gaflet içerisinde geçirmemek amacıyla, gerek bir kâmil müşşidinden alarak gerek Kur'ân ve Sünnet'in ölçü ve edeplerine uygun olarak⁴²⁸ yetkili şahsiyetlerden usûlü ve şekliyle öğrenilerek tesbih ile muhtelif esmâ'yı hüsnâyı söylemesidir.⁴²⁹

"Allah'ı anmak en büyük ibâdetdir."⁴³⁰ "Ey imân edenler, Allah'ı çok zikredin. O'nu sabah-akşam tesbih edin.", "Bunlar Allah'ın zikri ile huzûra kavuşarak imân edenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzûr ve güven bulur."⁴³¹ "Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (dâimâ) Allah'ı anın"⁴³² ve "Kulum beni zikredip dudaklarımı benim için kıpırdattığı sürece ben onunla beraberim."⁴³³ "Kul, kendini Allah'ın azabından kurtarmada Allah'ı zikretmekten daha etkili bir ameli işlememiştir."⁴³⁴ Ebû Said el-Hudrî der ki: "Yâ Rasûlallah, kıyâmet günü, Allah katında derecesi en üstün kullar hangileridir?" diye sordum. Rasûlullah (s.a.v.) "Allah'ı çok zikredenlerdir" buyurdu. "Yâ Resûlallah, Onlar Allah yolunda savaşan gaziden de mi üstündürler?" diye sordum. Rasûlullah (s.a.v.), "Kılıcı kırılıncaya ve kana boyayıncaya kadar kâfirlere, müşriklere çalsa da Allah'ı zikredenler derece bakımından ondan daha üstündür"⁴³⁵ buyurdu.

Bu âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîflerden de anlaşılacağı üzere, turûk-ı aliyenin müşşerek unsurlarından biri de zikirdir.

Zikir, Cenâb-ı Hakk'ın zikreden kulunu zikrine sebep olur. Zira Kur'ân'da: "An ki anayım. (Beni hatırla ki, Ben de seni hatırlayayım)"⁴³⁶ buyurulmaktadır.

Zikir, hatâ ve günahları siler. Çünkü Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da: "Şüphesiz ki güzel ameller, kötülükleri giderir"⁴³⁷ buyurmaktadır.

Zikir, sekînet, vakâr ve ilâhî rahmettir, zikredeni kaplamasına, meleklerin kendisini ziyaret ve tavaf etmelerine sebep olur.⁴³⁸

Zikir, murâkabeyi, tefekkürü, düşünmeyi celbettirir. Kulu "ihşân" kapısından içeri sokar. İhşân ise en yüksek makâmıdır. Zâkir, sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet yapar.⁴³⁹

427 Cürçânî, a.g.e., s. 109.

428 Âsım Efendi, a.g.e., c. II, s. 346-347.

429 Ankebût, 29/45.

430 Ahzâb, 33/41.

431 Ra'd, 13/28.

432 Nisâ, 4/103.

433 Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Zikr 21; İbn Mâce, Edeb 53.

434 Tirmizî, Daavât 6; İbn Mâce, Edeb 53.

435 Tirmizî, Daavât 6.

436 Bakara 2/152.

437 Hûd 11/114; Bu konudaki hadisler için bkz. Müslim, Zikr 39.

438 Müslim, Zikr 36; Tirmizî, Daavât 7.

439 Buhârî, İmân 37; Müslim İmân 5.

Zikir ile meşgul olana istemeden, isteyenlere verilenden daha fazlası ve iyisi verilir.⁴⁴⁰

Zâkir, zikir yaparken (özellikle tenhâda) ağlarsa kıyamet gününde arşın gölgesi altında gölgelenecektir.⁴⁴¹

Zikreden, zikrettiğine yakındır. Yani Cenâb-ı Hakk'a yakındır. Zâkir, Hakk'ı zikrettiği müddetçe onunla beraberdir. Bu beraberlik, Allah'ın husûsî bir ihsânıdır. Kurbiyet, velâyet, muhabbet ve Allah'ın lütuf ve inâyeti zikredene özel bir şekilde tecellî eder.⁴⁴²

Hülasâ, zikir, şeytanı kovar, belini kırar, işe yaramaz hale getirir. Kalbe ferahlık, sevinç, genişlik verir. Kalbi ve yüzü nûrlandırır ve sâhibine mehâbet, halâvet, güzellik verir. Zikirle, zâkirin kalbinde büyük bir mârifet-i ilâhiyye kapısı açılır ve zikrini artırdıkça mârifetullah da o nisbette artar. Kalpten üzüntüyü, kederi, gamı giderir. Şifa olup, kalplerin pasını siler. Hakk'ın dostluk ve sevgisini kazandırır.⁴⁴³

Zikir Çeşitleri

Kabûlî'ye göre zikir, ferdî olarak yapılabildiği gibi, toplu olarak (halka halinde) de yapılabilir. Zikir, aynı zamanda sesli (cehrî), sessiz (hafî)⁴⁴⁴ olmak üzere iki kısma ayrılır. Sesli zikiri Hz. Peygamber Mi'râc'dan döndükten sonra Hz. Ali'ye telkin etmiştir. Bu da şu şekilde meydana gelmiştir: Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi huzûr-ı saâdetlerinde karşısına oturtturarak, “Gözlerini yum ve sükût et.” Bu şekilde Hz. Ali gözlerini yumarak sükût etti. Sonra Hz. Peygamber, üç kere “Lâilâhe illallâh” dedi. Hz. Ali de sağ tarafına meylederek “Lâilâhe” (nefy) ve sol tarafına meylederek “illallâh” (isbât) dedi.⁴⁴⁵ İşte bu sebepten dolayı sesli zikir yapan tarikatların silsileleri genellikle Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Evliyânın reisi olan Hz. Ali'nin telkin ettiği tarikat Kümeyl b. Ziyâd'a ve ondan da Hasan-ı Basrî'ye intikâl etmiştir.⁴⁴⁶

Sessiz zikiri ise Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir'e Mekke'den Medine'ye hicret ettikleri gecenin gündüzünde gizlendikleri Sevr Mağarası'nda, “Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak Ebûbekir ile birlikte Mekke'den çıkarmış-

440 Buhârî Daavât 66; Müslim, Zikr 25; Tirmizî, Daavât 140.

441 Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, c. I, Hadis No: 449.

442 Enfâl, 8/66; Tevbe 9/40; Nahl, 16/148.

443 Zikir ve faziletleri hakkında geniş bilgi için bkz. M. Zâhid Kotku, *Zikrullah'ın Faydaları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1985.

444 Sesli ve sessiz zikirle ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2; Tirmizî, Daavât 142. Ayrıca bkz. Zeynuddîn ez-Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtarası Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. ve şerh eden: Ahmed Naim-Kâmil Miras, DİB Yay., Ankara 1983, c. II, s. 898.

445 Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 124; Ahmed er-Rifâî, *Burhânu'l-Müeyyed*, s. 62-63.

446 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 44; İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'n-Necât*, (Ma'nevî Ufuklar-I), sad. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İstanbul 1983, s. 104.

lardı, hani onlar mağaradaydı, o arkadaşına, üzülmeye, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu (Tevbe, 9/40) âyet-i kerîmesinde işaret olunduğu üzere, kulağına “sessizce” üç defa zikir telkin etmiştir. Bu esnada Hz. Peygamber uylukları üzerine, Hz. Ebûbekir ise bağdaş kurup oturmuştur. Bu sebeple de hafî zikir yapan tarikatların (Nakşebendiyye gibi) silsileleri genelde Hz. Ebûbekir’e dayanır.⁴⁴⁷

Zikir, bir başka yönden de yedi kısma ayrılmaktadır;

* Lisânın zikri, kalpten nisyan (unutma) giderilerek Allah’ı anmak.

* Nefsin zikri, his ve batın ile bilinen, ses ve harflerle işitilmeyen zikir.

* Kalbin zikri, Allah’ın cemâl ve celâlinin vicdânen tefekkür edilmesi sonucunda doğan zikir.

* Rûhun zikri, Hakk’ın sıfatlarının tecellîsine âit nûrların müşâhedesi sonucu oluşan zikir.

* Sırrın zikri, ilâhî sırların mükâşefesidir.

* Hafî zikir, hak meclisinde Allah’ın çeşitli mertebelerdeki tecellîlerini temâşa etmek.

* Hafîyyü’l-hafî zikri, hakka’l-yakînin hakikatına nazar etmek ve Allah’tan başkasını görmemektir.⁴⁴⁸

Zikirde aslanan “zîkr-i muttasıl”dır, yani mâsivâ ile ilgili duygu ve düşünceleri kalpten atarak Cenâb-ı Hakk’ı sürekli zikretmektir. Dünyevî düşünce ve hislerin karışık olarak yapıldığı zikri de “zîkr-i munkatı” denir.⁴⁴⁹

Kabûlî ise *Divân*’ında “zîkr-i muttasıl” (dâimî zikir) konusunda şöyle der:

*Zîkr-i Hakk’a meşgul ol tâ sile kalbin pasını
Şöyle meşgul ol ki hâlî gitmeye hiçbir nefes*⁴⁵⁰

*Zâhidâ fikr-i Hudâ’dır dâimâ ezkârımız
Zînet-i dünyâyâ yoktur meyl için efkârımız*⁴⁵¹

447 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 45.

448 Seyyid Yahya Şîrvânî, *Esrâru’t-Talibîn ve Vird-i Settâr*, trc. Ahsen Batur, Alem Yay., İstanbul ts., s. 63-64.

449 İ. Hakkî Bursevî, *Kitâbu’n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, c. II, s. 291.

450 Kabûlî, *Divân*, vr. 89b.

451 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 88b.

Râbita

Lügatte râbita, bağ, ilişki, bağlantı, bağlantı vasıtası, münâsebet, alâka, cesur ve dayanıklı olmak⁴⁵² anlamlarına gelir. Tasavvufî bir terim olarak ilâhî ve zâtî sıfâtlarla muttasıf, şuhûd makâmına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlayarak, huzûrunda ve gıyabında o kâmil zâtın sûretini, sîretini özellikle rûhaniyetini hayalinde kendisi ile beraber muhafaza ederek, şeyhinin yanında bulunduğu sırada göstermiş olduğu tavra ve edebe bürünmektir.⁴⁵³

“Ey îmân edenler! Sabredin, düşman karşısında birbirinize sabırda destek verin, ribâtta bulunun ve uyanık olun. Allah’tan korkunuz ki felâha eresiniz” (Âl-i İmrân, 3/200) âyetinde “râbitü” şeklinde geçen ve emir ifade eden “ribât” ve “murâbata” sadece maddî ve dış düşmana karşı değil, bizi günah işlemeye sevkeden, “kötülüğü emreden” nefse karşı da hazırlıklı olmayı ve bunların aldatıcı hile ve oyunlarına karşı kalbi gözetlememiz gerektiği mânâsına da gelmektedir.⁴⁵⁴

Yine Kur’ân’da “Allah’a yaklaşımda vesîle arayınız” (Mâide, 5/35) âyetinde geçen “vesîle”den maksad râbitadır. Râbita değildir, denirse şöyle karşılık verilebilir: Âyetteki ifade umûmîdir. “vesîle arama” emri, en üstün ve faziletli olan râbitayı da içine almaktadır. Ancak râbitanın sağladığı faydalardan habersiz olan bazı kimselerin subjektif görüşleri bu gerçeği örtemez.⁴⁵⁵

Râbita esâsen sâlikin Hakk’a vâsıl olması içindir. Sâlik eğer vâsıtasız olarak Hakk’tan feyz ve yardım almaya muktedir olamıyorsa o zaman râbitaya muhtaçtır. Aksi durumda râbitayı terketmesi vâcibtir. Çünkü bu halde sâlik mânevî yolculuğunda ilerleme gösteremez, bilâkis geri saymaya başlar.⁴⁵⁶

Râbita, Hz. Peygamber’in devamlı olarak müşâhede edilmesine götüren bir sebeptir. Şöyle ki özellikle râbita vasıtasıyla şeyhte fâni olmak (fenâ fi’ş-şeyh), Hz. Peygamber (s.a.v.)’de fâni olmaya (fenâ fi’r-rasûl) ve neticede Allah’ta fâni olmaya (fenâ fillah) götürür. Bundan dolayı fakr sâhibi bazı veliler, “eğer Hz. Peygamber’i göz açıp kapayıncaya kadar bile bizden muhtelif yani görünmez, müşâhede edilmez bir durumda bulsak, kendimizi Müslümanlardan sayamazdık” demişlerdir.⁴⁵⁷

Mürîd ile mürşid arasındaki münâsebetin tam olduğuna bir alâmet ve

452 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. VII, s. 302-303.

453 Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, *Câmû’l-Usûl* (Veliler ve Tarikatlarda Usûl), trc. Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul ts., s. 184-185.

454 İsmâil Hakkı Bursevî, *Râhu’l-Beyan*, Eser Neşriyat, İstanbul 1389, c. II, s. 157; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. II, s. 1265-1266.

455 Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Halidîyye Risâlesi*, haz. Yakup Çiçek, Umran Yay., İstanbul 1994, s. 15.

456 S. Abdulhakim Arvâsî, *Râbita-ı Şerife*, haz. N. Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1994, 5 Bsk., s. 2.

457 Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17.

mürşidden istifade etmenin en kolay, en güzel, en yakın yolu olan⁴⁵⁸ râbîta genelinde üç şekilde yapılır:

* Tâlib olan müridin mürşidinin sûretini sadece hayâlinde tasavvur etmesi. Bu râbîta, zikre başlarken yapılır.

* Müridin, mürşidinin rûhâniyetini ve sûretini kalbinde tasavvur etmesi.

* Müridin kendisini, şeyhinin heyet ve kıyâfetindeymiş gibi görmesi ve “fenâ fi’ş-şeyh”e alışkanlık kazanmaya çalışmasıdır. Bu râbîta, ibâdetlere has bir durumdur. Meselâ, Kur’ân dinlerken gözlerini yumar ve kendisini şeyhinin vücûd ve kıyâfetinde görür. Sanki dinleyen şeyhidir kendisi değil... Bu râbîtaya “telebbusî râbîta” da denir.⁴⁵⁹

Râbîta, sevgi ve gönül işidir. “*Ey îmân edenler! Allah’tan korkun ve sâdiklarla beraber olun*” (Tevbe, 9/119) âyetinde emredildiği şekliyle sâlik, Allah dostlarıyla ve onların bereketli, feyizli meclislerinde bulunmayı mümkünse bedenlen değilse rûhen hissetmeyi, kavuşmayı ister. Çünkü sevgi, sevgilinin dışındaki her şeyi yakıp yok eden bir ateştir. Hele sevgili, Cenâb-ı Hak ve onun Habîb’i Hz. Peygamber olunca sevgi daha da artar, alevlenir. İşte râbîta burada devreye girer ve sâliki şeyhi vasıtasıyla Hz. Peygamber’e ve Cenâb-ı Hakk’a ulaştırır. Bundan dolayı râbîta yolunu benimseyen tarîkatlara “aşk ve muhabbet” tarîkatı denilmiştir.⁴⁶⁰

Kabûlî’ye göre râbîta, sâlikin muhabbet ile şeyhine gönül vererek, zikir yerine muhabbetle şeyhin sûretine hayalinde tutup, fikri dâimâ şeyhiyle olarak, ondan başkasının fikrini zihninden atarak ve bütün ahvâlinde şeyhiyle birlikte bulunmak, özellikle şeyhinin nâil olduğu feyizlere nâil ve hâl u zevki ile hâllenerek vâsıl olduğu makâmlara ulaşmış, asıl maksûd olan Hakk’ı bulmak ve bilmektir.⁴⁶¹

Kabûlî de İmâm-ı Rabbânî gibi sâlikin nefsinin, Hakk’ı bulmasının ve mânevî zevklere vâsıl olmasının en yakın yolunun râbîta olduğunu belirterek, bütün ehliullahın bu husûsta ittifâk ettiğini kaydeder. Zira “önce arkadaş, sonra yol” lâzımdır. O halde sâlik, kendine âit olan gerek dünya işleri gerek âhîret işleri ve gerekse bütün işleri şeyhinden talep ederek, nazarını bir ân huzûrundan ayırmayıp, dâimâ nazarı şeyhinin gönlünde olmalıdır. Sonra irfân ve mârifet zevkine ererek, melekût âlemine yükseldiğinde, “*Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah’ın şânı ne kadar yücedir, Siz de O’na döneceksiniz*”⁴⁶²

458 İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Merve Yay., İstanbul 1996, c. I, 187. Mektup.

459 Arvâsî, a.g.e., s. 21-22; Râbîta hakkında geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Kur’ân ve Sünnet Işığında Râbîta ve Tevessül*, Umran Yay., İstanbul 1994.

460 Dağistânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, s. 152-153.

461 Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr*, s. 45.

462 Kur’ân, Yâsin 36/83.

âyet-i kerîmesindeki sır kendisine zâhir ve mâlûm olur.⁴⁶³

Kabûlî'nin bu konu çerçevesinde üzerinde durduğu konulardan birisi de kâmil insanlar katında oldukça mühim bir yeri ve değeri olan murâkabedir.⁴⁶⁴ Murâkabe, lügatte denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktada yoğunlaştırma anlamlarına gelir. Kur'ân'da "Allah her şeyi görüp gözetir,"⁴⁶⁵ "Şüphesiz Allah, hepinizi gözetmektedir"⁴⁶⁶ ve hadis-i şerifte "İhsan, Allah'a sanki görüyor-muş gibi ibâdet etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan O seni görüyor" şeklinde geçen murâkabe, tasavvufî bir kavram olarak da "bir ölü misali, kulun, bütün kuvvet ve hareketi bir tarafa bırakmasıdır"⁴⁶⁷ anlamına gelir.

Kabûlî'ye göre de, murâkabe, râbîta ile aynı anlamda olup, sâlikin şeyhini teveccühüne alıp durması anlamına gelir. Bu murâkabe halinde sâlike binlerce zuhûrat gelir. Seyr-i fillâh mertebesi bundan ibarettir. Bu sülûka nihâyet yoktur.⁴⁶⁸

Râbîta konusunda netice olarak diyebiliriz ki, râbîta, mürşid yoluyla Allah aşkına, Hz. Peygamber sevgisine götüren ve ulaştıran bir vesiledir. Ancak bu durumu anlamaktan mahrûm olan bazı insanlar, mahrûmiyetleri sebebiyle şaşkınlığa düşerek, kâmil mürşidlere teveccüh etmeyi, "o kâmil insana ulûhiyet izâfe etmek" şeklinde yorumlayarak böylelikle fesâda sürüklenmişlerdir. Sonuçta hem "kendi cevherlerinden hem de Hakk'a vuslattan uzak" kalmışlardır.

Silsile ve İcâzet

Lügatte zincir, halka mânâsına gelen⁴⁶⁹ silsile, tasavvuf istilahında tarikat şeyhlerinin Hz. Peygamber'e kadar uzanan üstâdlar, pîrlere zinciri, senedi demektir. Silsilenin tarikatlarda mühim bir yeri vardır. Şöyle ki tarikat silsileleri genelde Hz. Ali ve Hz. Ebûbekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşır.⁴⁷⁰ Zira Hz. Peygamber, Hz. Ali hakkında "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır"⁴⁷¹ ve Hz. Ebûbekir hakkında da "Ben ilmin şehriyim, Ebûbekir onun esâsıdır"⁴⁷² buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de ise "Evlere kapılarından girin"⁴⁷³ buyrulmuştur.

463 Kabûlî, a.g.e., s. 45-46.

464 Kabûlî, a.g.e., s. 45.

465 Ahzâb, 33/52.

466 Nisâ, 41/1.

467 Necmüddin Kübrâ, *Usûlü Aşere, Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl* (Tasavvufî Hayat), haz. Mustafa Kara, İstanbul 1980, s. 64.

468 Kabûlî, a.g.e., s. 46.

469 Komisyon, *Mu'cemu'l-Vasît*, Kahire 1982, 2 Bsk., c. I, s. 443.

470 Bursevî, *Kitâbun-Netice*, c. II, s. 130.

471 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 203, Hadis No: 618.

472 Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed ibn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrika 'alâ Ehli'r-Rafîz ve'd-Dalâlu'z-Zendeka*, thk. Abdurrahmân b. Abdullah Türkî-Kâmil Muhammed Harrat, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997/1417, c. I, s. 87.

473 Bakara, 2/189.

İşte bu hadîslere dayanılarak Hz. Ali ve Hz. Ebûbekir'in Rasûlullah'tan tasavvuf ilmini yani mârifet, irfân, bâtın ilmini öğrendikleri kabul edilmektedir. Hakikatte silsileler Hz. Peygamber'den Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Cenâb-ı Hak'la ulaştığı kabul edilir. Dolayısıyla bu zâtların sâhip olduğu bâtın ilminin kaynağı da Cenâb-ı Hak olmaktadır.

İcâzet ise, lügatte, câiz kılmak, infaz etmek, mükâfat vermek anlamına gelir.⁴⁷⁴ İstilahta da bir şeyhin, muhib ve müridlerini yetiştirmesi için kemâle ermiş müridlerine vermiş olduğu yazılı veya sözlü izindir.⁴⁷⁵ Eğer verilen bu izin bir yazılı belge ile kayıt altına alınmışsa, işte bu belgeye de "icâzetnâme" adı verilir. Bu icâzetnâmeyi alan sâlik, halîfe sayılır ve tekke açıp, mürid yetiştirmesine müsade edilir.

Kabûlî de silsile ve icâzet konusu üzerinde titizlikle durmuştur. Ona göre bir sâlikin, kendisine mürşid ittihâz edeceği kimsenin ârif, kâmil bir şeyh mi yoksa mukallit mi, silsilesi sahih mi değil mi ve bir mürşidin terbiyesi altında yetişerek icâzet almış mı almamış mı, bunları araştırması gerekir. Eğer bu mürşid bir kâmil mürşid veya ârif şeyhten seyr-u sülûk görmüş ve silsilesi de kesintisiz Hz. Peygamber'e ulaşıyorsa hemen ona biât ederek, tıpkı bir yıkayıcının elindeki ölü gibi, sözü, fiili, kısacası her şeyi ile ona teslim olmalıdır.⁴⁷⁶

Kabûlî'nin üzerinde durduğu diğer önemli konu ise şeyhliğin babadan oğula geçmesi meselesidir. XVII. asırdan sonra görülmeye başlanan bu durum sebebiyle tasavvufî eğitimin kalitesinde bir düşüş baş göstermiş ve neticede tekke şeyhlikleri için "icâzetnâme" aranması gereği ortaya çıkmıştır. Mürşidinden icâzet alan mürid, tekke açabilir, halkı irşâd edebilir. Aksi halde geçerli değildir, bâtıldır.

Kabûlî de aynı şekilde icâzetsiz şeyhlere karşı çıkararak, sadece babasının şeyh olması sebebiyle, babasından veya başka bir mürşidten seyr u sülûk görmemiş, icâzet almamış kişilerin posta oturup, şeyhlik ve mürşidlik dâvâsında bulunmalarının son derece yanlış olduğunu ve böyle şeyhliklerin kesinlikle geçersiz, merdûd ve bâtil olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁷

Netice olarak diyebiliriz ki, Kabûlî'ye göre tasavvuf yoluna girmek isteyen kişi, bir mürşide, şeyhe intisâb edeceği zaman, o mürşidin seyr u sülûk görerek icâzet alıp almadığını, silsilesinin kesintisiz Hz. Peygamber'e ulaşıp-ulaşmadığını araştırması, bu şartlara hâiz ise biât etmesi aksi takdirde etmesi gerekir.

474 Bursevî, a.g.e., c. II, s. 130; Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 117-118., Komisyon, a.g.e., c. I, s. 146.

475 Muhammed b. Abdullah, *el-Behcetü's-Seniyye*, Kahire 1308, s. 45.

476 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 50-51.

477 Kabûlî a.g.e., s. 51-52.

Vuslat

Vuslat, lügatte, ermek, erişmek, ulaşmak, vusul mânâlarına gelir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak da Hakk'a ermek, kemâle ermek, olgunlaşmak, seyr-u sülûkunu tamamlamak demektir.⁴⁷⁸

Ahmed er-Rifâî de vuslata daha değişik bir açıdan bakarak, onun zâhiri ve bâtını, altı ve üstü, rûhu ve cisminin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından belirtildiği gibi “*Kur’ân ahlâkıyla ahlâklanmaktan ibârettir.*” Bunun dışında kalan her söz ve hareket, nefsin yanılması yâ da şehvet yoluyla rûha doğru yol bulan kulaktan duyma şeylerdir.⁴⁷⁹

Kabûlî’ye göre basîret ehli üç yol ile Hakk’a vâsıl olur:

* Telkin, yani sâlike şeyhin zikir telkin etmesi yoluyla,

* Şeyhe muhabbet ve râbıtayla bağlanmak sûretiyle,

* Gücü yettiği kadar hizmet ederek.⁴⁸⁰

Yine Kabûlî, tarikat-ı aliyeye sülûk ederek Hak yoluna söz ve gönül veren dervişlerin tümü için “a’lâ (pek yüksek), ednâ (pek aşağı) ehlullah” tabirini kullanır ve bunların Hakk’a vâsıl olmaya ehil olduğunu belirtir. Ancak bazı dervişlerin sülûk esnâsında bulanıp inkariyete düştüklerini veya nefis mertebelerinin bir-iki menziline geçerek birkaç nûr ve alâmetler gördüğü zaman kemâle erdiğini zannedip mürşidine itaatsizlik ettiklerini ve bazen de kerâmet gösterme sevdasında bulunarak böylelikle menzilinden, mürşidinin gönlünden düşüp hüsrân içerisinde kaldıklarını ifade ederek bu kişilerin vuslata yol bulmaları ümidinin çok az olduğunu kaydeder.⁴⁸¹

Kabûlî, *Dîvân*’ında ise tıpkı Hz. Peygamber’in Mi’râc’da vâsitasız vuslat bulması örneğinde olduğu gibi vâsitasız olarak Hakk’a ulaşmayı arzular ve vâsıtayla Hakk’a vuslat olunamayacağını belirtir:

*Ey Kabûlî vâsitasız yâre şöyle tenhâ var
Vâsıta yanında vuslat yâr ile kâbil değil⁴⁸²*

Kabûlî’ye göre vuslata erişmek için aşka düşmek ve pervâne gibi vücûdunu ateşlere atmak da gerekir:

478 Serrâc, *a.g.e.*, s. 349; Ankaravî, *a.g.e.*, s. 266.

479 Ahmed er-Rifâî, *Mecâli’s-Senîyye*, s. 42.

480 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 45.

481 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 47-48.

482 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 94a.

*Ma'rifetullâhtır aşkın usûlü
Aşk ile buldular Hakk'a vusûlü⁴⁸³
Sâlikân olmak dilersen vâsıl-ı dergâh-ı Hak
Per urup pervâne-veş küll-i vücûdun oda yak⁴⁸⁴*

Kabûlî, başka bir beytinde ise “firkat”⁴⁸⁵ gamıyla canının hemen çıkmak üzere olduğunu söyleyerek, Cenâb-ı Hak’tan vuslatıyla imdadına koşmasını ister:

*Bir nefes kaldı gâm-ı firkat le canım çıkmaya
Gel visâlinle meded kıl ey şehî âlî-cenâb⁴⁸⁶*

Kabûlî, Cenâb-ı Hak uykuda (rüya) vuslatı âşıklarına tattırdığını ancak onun gözüne bir an dahi olsun uyku girmediğini belirtir:

*Der isen hâbda müyesserdir visâlim âşka
Var mudır sor âşık-ı bîçârenin cisminde hâb⁴⁸⁷*

Tüm bunlardan sonra Kabûlî’ye “dildâr-ı vuslat” müyesser olur:

*Bendeye müyesser olalı vuslat-ı dildâr
Yâr oldu bana nisbet eden büsbütün ağyâr⁴⁸⁸
Kabûlî, bu vuslat anındaki hâlini ise şöyle dile getirir:
Yârimle bile hemdem olup edeli işret
Şâd oldu dilim zerrece hiç bilmezim efkâr
Bu demde dilâ kande varıp eylesem iskân
Yeksân durur indimde benim sicn ile gülzâr
Olunca mülâki bu visâle dil-i mahzûn
Söylenmedik hakkımda benim kalmadı güftâr⁴⁸⁹*

Aşk derdine ezelden mübtela olan Kabûlî, vuslat âsitânesinin kapısında her akşam sabah beklediğini söyleyerek, zâhidlerin “likâ-i vech”i, “kâbe kav-seyni”, “visâl”i bilemeyeceklerini ancak bunları nazarla oruç tutan, rü’yetle iftar edenlerin, masivâdan uzaklaşanların ve Hakk’ın ilhâmına mazhar olanların bileceklerini belirtir:

Bâb-ı vasl âsitânın bekleriz her subh u şâm

483 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 101b.

484 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 107a.

485 Firkat: Hicrân, ayrılık, halk perdesi ile perdelenmek.

486 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 78b.

487 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 78b.

488 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 83b.

489 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 84a.

Çâresiz âşıkларыız ibtilâmız eskidir⁴⁹⁰

Likâ-i vech bilmezler sivâdan etmeyen imsâk
Nazarla sâim ü rü'yetle iftâr eyleyenden sor

Visâl-ı kâbe kavseyni⁴⁹¹ Kabûlî sorma zâhiddin
Hemîşe li-ma'allâh-gâha⁴⁹² esfâr eyleyenden sor⁴⁹³

Kabûlî, sonsuz vuslata kavuşmanın yolunu ise şöyle açıklar:

Firkat meyidir bezm-i ezelde içilen mey
Hâlâ içilen vâsıl eder bezm-i şehîye
Bu vuslata firkat giremez hükm-i tecellî
Bu bezme varan erdi visâl-i ebedîye⁴⁹⁴

Tâc

Tâc, lügatte, serpûş, külâh, asâlet, kudret, ihtişâm, alâmeti olarak başa giyilen süslü ve kıymetli başlık anlamlarına gelir. İstilahî olarak da tarîkat büküklerinin başlarına giydikleri, rûhânî saltanat ve mânevî devleti simgeleyen, yünden yapılmış külâhtır. Her tarîkatın tâcının rengi, simgesi, şekli farklı farklıdır. Rifâî, Kâdirî, Sa'dî, Bektâşî tâcları on iki dilimlidir. Şâzeliyye'nin tâcı ise dilimsizdir.⁴⁹⁵

Kabûlî, bir kimsenin tâc giymek istediği zaman bilmesi gereken bazı husûsların olduğunu belirtir. Bunların başında "isbât-ı tâc" yani Hz. Peygamber'e nâzil olan tâcın aksâmını bilmek gelir. Şöyle ki Hz. Peygamber'e verilen tâcın kubbesinde "O'nun vechinden (zâtından) başka herşey yok olacaktır" (Kasas, 28/88) âyeti. Ortasında, "O'ndan başka ilâh yoktur" (Haşr, 59/22) âyeti. İçerisinde "Yâ-sîn, Hikmet dolu Kur'ân hakkı için" âyeti. Dışında, "Allah'tan başka ilâh yoktur, Hz. Muhammed O'nun Rasûlüdür ve Hz. Ali Allah'ın velisidir, âmin" sözü. Önünde, "Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır" (Bakara, 2/115) âyeti. Arkasında, "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce

490 Kabûlî, a.g.e., vr. 84a.

491 "Kâbe kavseyni ev-ednâ" (Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar, hattâ daha az kaldı, Necm, 53/9) âyetine işaret edilmektedir.

492 "Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb melek, ne de bir mürsel nebî sığar" hadisine telmih vardır. Bkz. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 173.

493 Kabûlî, a.g.e., vr. 87a.

494 Kabûlî, a.g.e., vr. 75b.

495 Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 272-273; Tayşî, a.g.m., s. 36-41; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şeyh Yahya Âgâh Efendi, *Mecmuâtü 'z-Zarâ'if Sandukatü 'l-Maârif*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar No: 2492.

meleklerle arzetti” (Bakara 2/31) âyeti yazılıdır.⁴⁹⁶

Kabûlî’ye göre tâc iki kısma ayrılır:

* Tâc-1 ârif

* Tâc-1 câhil

Tâc-1 ârif: Bir müridin, silsilesi Hz. Peygamber’e kadar kesintisiz ulaşan kâmil bir mürşidden, tekbir, isbât, tazim ile giydiği tâca denir.⁴⁹⁷

Tâc-1 câhil (mukallid tâcı): Bir kimsenin silsilesi sahih olmayan bir kâmil mürşidden tâcın gerekli şartlarını, edeplerini bilmeden “falanca şeyh, falanca baba giydirdi” diyerek giymiş olduğu tâc’dır. Bu tâcı giyen kişiler alçaklıktan, bayağılıktan kurtulamazlar. O halde tâcın edeplerini, rukunlarını bilmeyen kimselerin giymeleri câiz değildir. Giyerlerse harap ve helâk olurlar.⁴⁹⁸

Hırka

Hırka, çeşitli kumaş parçalarından dikilerek yapılan elbiseler, dervişlerin zikir esnasında giydikleri yelek, yamalı elbise demektir.⁴⁹⁹

Tasavvuf ıstılahında ise, bir müridin şeyhine teslimiyetinin başlangıcında, şeyhine boyun eğmek ve teslim olmak makâmında, onun elinden kisve giymesidir.⁵⁰⁰ Şöyle ki mürid adayı belirli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarîkate ehil ve şeyhe lâıyk görülürse ona tekkede düzenlenen bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen tâlip artık bundan sonra şeyhin müridi, tarikat mensûbu ve diğer müridlerin kardeşidir.⁵⁰¹ Ancak şu husûsu da özellikle belirtelim ki dervişlik hırkadan ibaret değildir. Hırka, bir teslimiyetin ve belli bir yaşayışı tercih etmenin nişânesidir. Kur’ân’da da belirtildiği şekilde, “*Ey insanoğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve bir de süs elbisesi indirdik. Fakat takva elbisesi, işte o, hepsinden daha hayırlıdır. Bu giyim eşyasını göndermek, Allah’ın ihsânına delâlet eden âlâmetlerdendir. Umulur ki düşünüp anlarlar*”⁵⁰² elbisele-
rin en hayırlısının takvâ elbisesi olduğudur. Çünkü takvâ elbisesini giyen kimse, kendini haramlardan şüpheli şeylerden uzak tutar ve Allah’ın dostu olur.

Hırkanın da birkaç çeşidi vardır:

496 Kabûlî, *Kenzü’l-Esrâr*, s. 63.

497 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 52- 63.

498 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 63.

499 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 237.

500 Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 35.

501 Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif* (Tasavvufun Esasları), haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 122.

502 Araf, 7/26.

Tevbe hırkası: İşlemiş olduğu günah ve isyanlara pişman olan, nefsinin ıslah etmeye kararlı görünenlere giydirilen hırkadır. Bu kişi tarikata henüz girmiş sayılmaz.

Mürürlük hırkası: Bir mürşid-i kâmile teslim olan müride, şeyhi tarafından giydirilen hırkadır. Mürid artık yıkayıcının elindeki ölü gibi mürşidine teslim olmuş, mürürlük kisvesine bürünmüştür.

Teberrük hırkası: Hakiki dervişlere benzemek isteyen muhiblere giydirilen hırka yahut bir tarikata mensup olupta başka bir tarikatın şeyhinden onun tarikatına girmeksizin giyilen hırkadır.⁵⁰³

Kabûlî, hırkanın da bir takım sırları olduğunu belirterek, giymek isteyenlerin bunları bilmesi gerektiğini söyler. Bu sırlar ise şunlardır: Hz. Peygamber'e Mi'râc gecesinde Cebrâil tarafından giydirilen hırkanın⁵⁰⁴ yakasında "Yâ Sabûr", "Yâ Şekûr" ve "Yâ Kerîm" eteğinde, "Yâ Vahîd" "Yâ Ehad" "Yâ Ferdu Yâ Samed" yazılıdır. Bunlara hırkanın isbâtları (delilleri)de denir.⁵⁰⁵

Kabûlî, *Dîvân'*ında hırkayı sırf zevk için giyen bazı dervişlerin olduğunu, bundan dolayı taklitçi şeyhlere kimsesizlerin intisâb ettiğini kaydeder:

*Gedâlar hırka pûş oldu mezâk etmek için icrâ
Mukallid şeyhe bî-kesler onunçün intisâb eyler⁵⁰⁶*

Postnişînlük

Farsça post (tüylü hayvan derisi) ismiyle nişin (oturan, oturmuş) sıfatının biraraya gelmesinden oluşan bu kelime⁵⁰⁷ tasavvufta, tekkelerde ve dergâhlarda koyun derisinden yapılmış minder yahut seccâde üzerinde oturan, belli bir makâmı temsil eden şeyh anlamına gelir.⁵⁰⁸ Postnişîne ayrıca, "seccâdenişîn", "tekkenişîn" de denilmektedir.

Kabûlî, posta oturacak şeyhlerin tâc ve hırka konusunda olduğu gibi postun isbâtlarını, sırlarını, aksâmını bilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, postun dört kenarında dört kelime yazılmıştır. O postnişînin sağ tarafında "Âsamtü ileyke yâ Ali" yazılıdır, doğuya işaretir. Abdussamed adlı bir melek tayin edilmiştir, şeriatla memûrdur. Postnişînin sol tarafında "Âzamtü ileyke yâ Ali" yazılıdır ve kuzeye işaretir. Abdurrahmân adlı bir melek tayin edilmiştir, tarikatla memûrdur. O postnişînin sağ ayağında "Eslemtü ileyke yâ Ali" yazı-

503 Ankaravî, *a.g.e.*, s. 36-37; Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, c. I, s. 268-269.

504 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 64.

505 Dağıştânî, *a.g.e.*, s. 54.

506 Kabûlî, *Divân*, vr. 87a.

507 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yay., 13 Bsk., Ankara 1996, s. 867.

508 Ahmed er-Rifâî, *a.g.e.*, s. 270.

lıdır, güneye işaretler. Bu yöne de Abdülmecid adlı bir melek tayin edilmiştir, hakikatla görevlidir. Postnişinin sol ayağında “*Ekremtü ileyke yâ Ali*” yazılıdır, batıya işaretler. Batı yönüne de Abdülcebbâr adında bir melek tayin edilmiştir, mârifetle görevlidir.⁵⁰⁹

Postun bünyâdı, Cenâb-ı Hakk’ı kudreti, zâtı, isimleri ve sıfatları ile bilmektir. Hükümleri, peygamberlere boyun eğme ve itaatla son derece titiz olmaktır. Rükünleri, doğruluk ve ihlâstır. Mânâsı, müşidlerin sözlerini ve fiillerini bilmek ve onlara uymaktır.⁵¹⁰

O halde yukarıda sıraladığımız şartları, sırları, hükümleri, prensipleri bilmeyen kimselerin posta oturup, postnişinilik dâvâsında bulunmaları asla câiz değildir. Eğer bunları bilmeden, öğrenmeden posta oturlarsa -böyle olmakta Allah’a sığınırız, telef olup giderler.⁵¹¹

Kabûlî, *Dîvân*’ında ise her posta oturanın, tarikat erkânını bilmeyeceğini, zira çiftçinin, rençberin, köylünün sultana hizmetten anılmayacağını belirtir:

*Her postnişin olana sorma nedir erkân
Dihkânî olan hizmet-i sultânı ne bilsin*⁵¹²

İbâdet-Riyâzet

İbâdet, lügatte, itaat etmek, boyun eğmek, tevâzu göstermek, bağlanmak ve hizmet etmek anlamlarına gelir. Tasavvufta ise mükellefin nefsi arzularının hilâfına, Rabbi için tâzim olarak yaptığı her türlü hareket ve davranıştır.⁵¹³ Zira Cenâb-ı Hak Kur’ân’da “*Ben insanları ve cinleri, Beni tanıyıp ibâdet etsinler diye yarattım*”⁵¹⁴ ve “*Yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et*”⁵¹⁵ buyurmuştur.

Riyâzete gelince, lügatte, temrin, idman, perhiz yapmak, atı yarışa hazırlamak mânâlarına gelir. Tasavvuf istilâhında ise, nefsi kırma, dünya lezzetlerinden ve rahatından sakınma, kanaatla yaşamak demektir.⁵¹⁶

Kabûlî, ibâdet ve riyâzet terimlerini birlikte kullanarak, bu iki husûstan murâdın kalbin safâsı olduğunu ve kalbin safâ bulmasıyla da irfâna, ilm-i ledünne ulaşılabileceğini belirtir:

509 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 65; Krş. Ahmed Rif’at; a.g.e. s. 271-272.

510 Kabûlî, a.g.e., s. 65

511 Kabûlî, a.g.e., s. 65

512 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 100a

513 Cürcânî, a.g.e., s.150; Kuşeyrî, a.g.e., s. 340-241

514 Zâriyat, 51/56.

515 Hicr, 15/99.

516 Bursevî, *Kitâbu'l-Hüûb* (Ma’nevi Ufuklar-II), s. 255.

*İbâdet u riyâzetten murâd kalbin safâsıdır
Safâ buldukta kalb, hâsıl olur intâk u fehmiyyât⁵¹⁷*

Yine Kabûlî, ibâdet, riyâzet, hizmet ve takvânın Hakk'a vâsıl olmaya birer merdiven olduğunu kaydederek bunların kerâmet göstermek gayesiyle yapılmıyacağını, yapılırsa vuslata erilemeyeceğini ifade eder:

*Bu râh içre ibâdet hizmet u takvâ riyâzetten
Ne hâsıldır ne hâlet var nedir bunlarda nef'iyât⁵¹⁸*

O, bu ibâdet, riyâzet, zühd ve takvâları bir cevizin dış kabuğuna benzeterek, bu amellerin şerîatın zâhirini oluşturduğunu söyler:

*İbâdetler, riyâzetler dahi hem zühd ü takvâlar
Bular dış kabıdır cevzin ki bunlar oldu meşruât⁵¹⁹*

Kabûlî, bir kimsenin namaz, oruç, hac vb. ibâdetlerine bakıp, o kimseye velî demenin yanlış olacağını ve yine sûfilerin aşklı, cezbeli hallerini görerek onlara “deli” demenin de doğru olmayacağını belirtir:

*Görüp savm u salâtımızı zannetme veliyiz
Görüp iş ü işretimiz sen sanma ki bir deliyiz⁵²⁰*

Âdâb-ı Tarîkat-ı Aliyyeden Olarak Müridin Mürşidine Karşı Takınacağı Edepler Kuralları

Kabûlî'ye göre tarîkat-ı aliyyede müridin mürşidine karşı takınacağı edepler on iki tanedir:

* Sâlik, mürşidinin huzûruna vardığı zaman eli boş olmamalı, bir yeşil yaprakla bile olsa şeyhinin yanına elleri boş gitmemeli ve elinde olanları şeyhinden esirgememelidir.

* Sâlik, mürşidinin yanına gittiğinde duâ ve niyâz ederken, gönlünden şu duâyı okumalıdır: “Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın (rahmeti ve nimeti) genişdir. O her şeyi bilendir.”⁵²¹

517 Kabûlî, a.g.e., vr. 57b.

518 Kabûlî, a.g.e., vr. 57a.

519 Kabûlî, a.g.e., vr. 57b.

520 Kabûlî, a.g.e., vr. 88b.

521 Bakara, 2/115.

- * Sâlik, mürşidinin huzûrunda dizüstü oturmalıdır.
- * Sâlik, mürşidinin huzûrunda çok konuşmamalı, susmayı tercih etmelidir.
- * Sâlik, mürşidiyle konuşurken onun sesinden yüksek bir sesle konuşmamalıdır.
- * Sâlik'in mürşidine bir işi düştüğünde onu çağırarak yerine, hürmetle, saygıyla isteğini söylemelidir.
- * Sâlik, mürşidinin huzûrunda dâimâ sükût ile oturmaya gayret göstermelidir.
- * Sâlik, mürşidi evinde olduğu zaman dışardan bağırarak çağırılmamalı veya bir başkasına çağırtmamalıdır.
- * Sâlik, mürşidinin yanına gitmek isteğinde şayet mürşidi tekkesinde yahut evinde ise edebe riâyet ederek, onu çağırılmamalı, oturup gelmesini beklemelidir. Ne kadar geç çıkarsa çıkınsa yine bekleyip görüşmelidir.
- * Sâlik, sözüyle, hareketiyle, canıyla, malıyla ve kısacası her şeyi ile mürşidine teslim olmalıdır.
- * Sâlik, mürşidinin huzûruna hangi duâ ve niyâz ile girmişse, o duâ ve niyâzla çıkmalıdır. Onun huzûrunda çıkarken de arkasını dönerek gitmemelidir.
- * Sâlik, meydanda sancağa "Fâtiha" okurken ve şeyhe huzûrunda hizmet ederken sağ ayağının baş parmağını, sol ayağınının baş parmağı üzerine koymalıdır.⁵²²

Şerîat-Tarîkat-Hakikat-Mârifet

"Şerîat-Tarîkat-Hakikat-Mârifet" kavramlarının, tasavvufta sâlikin katedeceği mertebeleri, birbirlerine bağlı olarak belirtmek için kullanıldığı bilinmektedir. Kabûlî, bu dört kavramı *Kenzü'l-Esrâr*'da şu şekilde izah eder:

Birinci Kapı (Şerîat): On makâm mevcuttur. Zâhirî ilimlerle (tefsir, hadîs, fıkıh vb.) iştigal eden âlimlere göre bu makâmlar beş ve tarîkat ehline göre ise ondur. Bir kimsede bunlardan biri bulunmadığı takdirde nâkıs sayılır. Bu on makâm sırasıyla şunlardır:

- * Kelime-i şehâdet getirmek (îmân).
- * Namaz kılmak.

522 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 54-57.

- * Zekât vermek.
- * Oruç tutmak.
- * Gücü yetiyorsa hacca gitmek.
- * Helâl kazanmak.
- * Haram yememek.
- * Şeriat evine girmek.
- * Gazâyâ gitmek.
- * İyiliği emredip kötülüklerden sakınmak.⁵²³

İkinci Kapı (Tarikat): Tarikat da on makâmıdır. Onlarda şu şekildedir:

- * Kötü huy ve davranışlarına tevbe ve istiğfar etmek.
- * Kötü huy ve davranışlarını, iyi ve güzel davranışlara çevirmek.
- * Mürid olup, müşdidinin hizmetinde kusur etmemek.
- * Korku ile ümit arasında olmak.
- * Dünya lezzetlerini terkederek, mâsivâdan geçmek.
- * Müşdidine yaptığı hizmeti sevgiyle, muhabbetle yapmak.
- * Devamlı olarak pîrinin icâzetinde ve rızâsında olmak.
- * Bütün mal, âile, evlat sevgisini kalbinden çıkarıp atmak.
- * Vird ve zikirlerini terketmemek.
- * Şeyhin nasihatlarını, öğütlerini tutmak.⁵²⁴

Üçüncü kapı (Hakikat): Hakikat de on makâmıdır.

- * Toprak gibi olup tevâzu sâhibi olmaktır.
- * Yetmiş iki millete bir göz ile bakmak.
- * Güzel yemek peşinde olmayıp, kendisini sebîl etmektir. Yani nefsi için türlü türlü enfes yemekler pişirmeyip, her ne ki bulunur ise onunla yetinmektedir.
- * Dünya içinde yaratılmış bütün varlıkların kendisinden emîn olmaktır.

523 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 58.

524 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 58-59.

- * Hiç kimsenin gönlünü kırmamaktır.
- * Fakirlere iyilikte bulunmaktır.
- * Hak yoluna girmektir.
- * Her neye nazar ederse ibret ile nazar etmektir.
- * Dâimâ gönlünden niyâz ve münacât edici olmaktır.
- * Gücü yettiği nisbette ilmullah, esrârullah ve Hak ilmiyle yakınlık hâsıl etmektir.

Dördüncü Kapı (Mârifet): Mârifet de on makâmıdır.

- * Edepli olmak.
- * Nefsine muhâlefet etmek.
- * Halktan uzlet etmek.
- * Şeyhlerin sözlerine, kelimelerine sıdk, ihlâs ve tam bir itikatla inanmak.
- * Haya etmek.
- * Cömert olmak.
- * Hakkı bâtıldan ayırt etmek.
- * Nefsi halim olmak.
- * Nefsini bilmek.
- * Cenâb-ı Hakk'a kurbiyet (yakınlık) hâsıl etmek.⁵²⁵

Kabûlî, *Divânî*'nda da bu kavramlara temas eder. O, şeriat, tarikat, hakikat mârifet kavramlarını bir cevize benzeterek şeriatın (ibâdet, riyâzet, zühd ve takvâ) bu cevizin dış kabuğu, hakikat (ârifin gönlüne yol bulmak) cevizin iç kabuğu ve mârifet de cevizin özünü (lûbb) bulup ve yemek olduğunu kaydeder:

*Şeriatla tarikat hem hakikat ma'rifet bunlar
Mümâsil oldular cevze oluna sana temsilât*

*İbâdetler riyâzetler dahi hem zühd ü takvâlar
Bular dış kabıdır cevzin ki bunlar oldu meşrû'ât*

*Kişinin kalbi bunlarla olur âreste vü sâfi
Kulûb-ı sâlikîne âlet olmuştur bu mevzuât*

*Tarîkat hizmet ü erkân dahi bunlara benzerler
İkinci kabıdır cevzin bulara dendi râhiyyât*

*Dil-i dâniyâ yol bulmak üçüncü kabıdır cevzin
Ol olmasa kemâl bulmaz cevzde bu huşuk lezzât*

*Bular çün âlet olmuştur gerekmez bunların terki
Hiç âlet terk olur mu tâ yapılmayınca masnûât*

*Dil-i dâniyâ bir takrîb yapıp sırr-ı lübbe erdinse
O cevzin kabların bir bir kırıp ekleyle lübbiyyât⁵²⁶*

Tarîkatın Farz, Vâcip ve Rukünleri

Kabûlî, şerîatta olduğu gibi tarîkatta da bir takım farz, vâcip, sünnet, erkân ve âdâb olduğunu belirtir ki sırasıyla şöyledir:

Tarîkatın Farzları:

- * Tevbe.
- * Teslimiyet.
- * Kanaat.
- * Mürid olmak (irâdet).
- * Riyâzet.
- * Uzlet.

Tarîkatın Vâcipleri:

- * Hayır işlemek.
- * İhsân etmek.
- * Gönlü zengin olmak.
- * Sıdk (doğruluk).
- * Tevekkül.
- * Tefekkür.

526 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 57b-58a.

Tarîkatın Rukûnleri:

- * İlim elde etmek.
- * Halim olmak.
- * Sabırlı olmak.
- * Rızâ bendinde olmak.
- * İhlâslı olmak.
- * Güzel ahlâk üzere olmak⁵²⁷

Semâ-Raks ve Def

Semâ, lügatte, dinlenme, işitme, kulak verme anlamlarına gelir.⁵²⁸ İstilahta ise nağmelerle söylenen bir ilâhiyi ve dinî mûsikîyi dinleyerek coşmak, devrân etmek, dönmek, raksetmek demektir. Bu tür semâ, sâhibini hidâyete ve işin gerçeğine doğru yönlendirir. Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağırın bir çağrı niteliğindedir. Mü'minin imânını, kâfirin küfrünü artırır.⁵²⁹

Raks da lügatte, sıçrayarak oynama, dans etme anlamlarına gelen bir kelime olup⁵³⁰ tasavvuf istilâhında, toplu olarak, halka halinde zikir yapılırken ilâhiler söylenirken dervişlerin sağa-sola doğru yapmış oldukları ritmik hareketlerdir. Raks, kıyam, deverân, hadra, ızdırıp, sallanmak isimleri de verilir. Rifâîlerin bu tür zikrine "kıyâm zikri"⁵³¹ denildiğini daha önce belirtmiştik.

İşte böyle bir zikir esnâsında zâkirbaşının söylediği bir ilâhi veya kasîde ile dervişler coşar, kabına sığmaz olur. Zâkirin verdiği esmâya göre dervişler sağa-sola veya sadece sola, öne doğru ritmik hareketler yaparlar. İlâhiler söylenirken def, bendir, kös⁵³¹ denilen âletler çalınır. Böylelikle zikrin harâretiyle içi dolan dervişler mûsikisiyle boşalarak ferahlanır. Kabûlî de bu zikir ikliminden uzaklaşanlara seslenerek, onları semâ meclisine, aşk meydanında aşk şarabını içmeye dâvet eder ve şu çağrıda bulunur:

*Meclis-i semâ'dır deyip kaçma gel
İ'tikâdına getirmek halel
Kavl-i esahh ile eyleriz amel
Muhammed'in kösi çalınır bunda
Ol sultânın demi sürülür bunda*

527 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 62-63.

528 Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 162-166.

529 Sühreverdi, *a.g.e.*, s. 233-234; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 514-515; Ahmed er-Rifâî, *Burhânu'l-Müeyyed*, s. 67.

530 Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. II, s. 1180.

531 Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, c. I, s. 205, 212.

*Meclis-i semâ'a girmiş erenler
Bu âyini severmiş evvel gelenler
Aşk ile murâda ermiş erenler
Muhammed'in kösi çalınır bunda
Ol sultânın demi sürülür bunda⁵³²*

Kabûlî, raksedenlerin ve def çalanların dalâlette olduğunu söyleyen yalancı vâizlerin, aslında insanları onların dalâlete düşürdüğünü belirterek, bu câhil vâizlerin raksedenlerin meclisine gelmelerini ister ve gelmeleri hâlinde âşık olacaklarını ve imânlarına bir hâlel gelmeyeceğini söyler:

*Kendisi gibi râh-ı dalâlette kıyasen
Gelmış de bana lak-lak urûr vâiz-i harrâs⁵³³*

*Ahbâba dedim ki getirin rûha ziyâdır
Mutrib defi çeksin görelim oynaya rakkâs*

*Sen gibi bu lak-lak ile ey câhil vâiz
Uğrattı dalâlete yolun nice bin eşhâs*

*İç bâdeyi rakkâse bakıp mutrib dinle
Âşık olagör ermeye imânına hasâs⁵³⁴*

Netice olarak diyebiliriz ki Kabûlî, semâ ve raksı kabul eden ve savunan sâfîlerdendir. O, semâ yapanların itikatlarına bir hâlel gelmeyeceğini belirterek semânın âyet ve hadislerle sâbit olduğunu,⁵³⁵ vuslata ermenin de semâ ile gerçekleşeceğini söyler. Yine Kabûlî, semâ, meclislerinde çalınan deflerin dervişleri aşka getirerek raksa sevkettiğini ve bunun da rûha bir ışık olduğunu belirtir. O, raksedenlerin ve def çalanların dalâlette olduğunu söyleyen yalancı vâizlere de karşı çıkarak hakikatta bu yalancı, câhil ve kuru sofuların binlerce insanı dalâlete düşürdüğünü kaydederek kendilerine düşman kesilen zâhir ulemâsını semâ meclisine dâvet eder ve Allah'ı zikrederek aşka gelenlerin hâlini gördükten sonra bu konuda hüküm vermelerini ister.⁵³⁶

532 Kabûlî, *Divân*, vr. 101a.

533 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 90a.

534 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 90a-90b.

535 Bu konuda bazı âyetler için bkz. Kur'ân, Araf, 7/32; Rûm, 30/15; Zümer, 39/18; Fatır, 35/1. Hadisler için bkz. Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 19; Müslim, *Müsâfirin*, 232; Ebû Dâvûd, *Vitir*, 20, *İbn Mâce*, *İkâmet* 176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 19-20.

536 Semâ ve raksetmek, def, ney gibi âletleri çalmanın câiz olup-olmadığı için bkz. Dağıştânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fevâlar*, s. 104-110, 124-126; Abdullah Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, KB Yay., Ankara 1989, s. 73-74.

Tasavvufî Hâllerle İlgili Görüşleri

Kabûlî, eserlerinde tasavvufî hâllerle ilgili cem'-fark, mahv-ısbât, fenâ-bekâ, cezbe, aşk ve muhabbet gibi kavramlarda da bahsetmiştir. Şimdi sırasıyla bu kavramları ele alıp inceleyelim.

Cem'- Fark

"Cem", derlemek, toplamak, birleştirmek, dikkati ve irâdeyi bir noktada yoğunlaştırmak, Hâlık'ı var görerek, mahlûkâtı yok saymak mânâlarına gelmektedir. Bu kavram "fark (tefrika)" ile beraber kullanılır. "Fark"ın anlamı da kulluk sıfatıyla Hakk'ı ve halkı ayrı ayrı varlıklar olarak müşâhede etmektir. Kur'ân'daki "Biz Allah'a inandık, deyin" âyeti "cem", devamındaki "Bize ve İbrâhim'e indirilene inandık, deyin" kısmı da "fark"ı ifade etmektedir.⁵³⁷

Kabûlî de kendisinin böyle bir hâl ile karşılaştığını, buna özünün hayran olup şaşıtığını ve cezbenin de benliğini alarak sevdiklerinden ayrı düştüğünü belirtir:

*Girip bu menzil-i cem'e özüm hayrân olup şaştım
Alıp cezbe beni benden ahibbâdan cüdâ düştüm*⁵³⁸

Kabûlî, dünyadan, sevdiklerinden ayrılır, cem'e ulaşır. Cem'den sonra da Cenab-ı Hakk'a hamd ve şükür içerisinde, dâimî zikirle O'na teveccühle fark'a adım atar:

*Hudâ'ya hamd u minnetler kılıp fark'a kadem bastım
Teveccüh eyledim Hakk'a müdâvim olarak zikre*⁵³⁹

Kabûlî, sâliklerin cem' makâmında kalmamalarını, bu makâmı geçip fark'a ulaşmaları gerektiğini, aksi takdirde Hakk'a yol bulamayacaklarını ifade ederek uyarılar da bulunur:

*Cem'de kim ki kalır ise ebed yol bulamaz Hakk'a
Rucû'unda enîs olur ona tasvîr-i hayvânât*⁵⁴⁰

537 Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1992, 2. Bsk., s. 177-178; Tûsî, *el-Liima'*, s. 216, 332-333; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 277-278.

538 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 61b.

539 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 61b.

540 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 59b.

Kabûlî, fark-ı evvel'de⁵⁴¹ kalanların cem' makâmına dahi ulaşamayacaklarını ve bu halin sâlikî mâdenlere (tabiata) yönelteceğini dolayısıyla Hakk'a ulaşamayacağını belirtir:

*Eğer cem'i dahi bulmaz kalırsa fark-ı evvel'de
Sokar mâdenlere onu alıp devr ile devriyyât⁵⁴²*

O, sâliklerin bu makâmlara ulaşırken tembellik etmemeleri gerektiğini aksi halde fark makâmına ulaşamayacaklarını ve cem'de kalacaklarını dolayısıyla Hakk'a yol bulmalarının mümkün olamayacağını kaydeder:

*Tekâsül eyleyen zîrâ bu râh-ı müstakîm içre
Makâm-ı fark'a ermezler olurlar cem'e cem'ıyyât⁵⁴³*

Kabûlî, fark'la ilgili başka bir kavramdan da bahseder ki, o da "fark-ı sâni" (ikinci fark) yani halkın Hakk sayesinde var olduklarını ve varlıklarını muhafaza ettiklerini idrâk etmek, vahdette kesreti, kesrette vahdeti müşâhede etmektir. Bu kavrama aynı zamanda 'fark ba'de'l-cem' (cem'den sonra fark) de denir.⁵⁴⁴ Kuşeyrî, bu makâmın sâlikin Allah için Allah ile dönüşü demek olduğunu ve pek değerli bir hâl olduğunu belirtir.⁵⁴⁵

Kabûlî, *Dîvân'*ında fark-ı sâni ile ilgili olarak, sâlikin bu makâma eriştiğinde bütün mahlûkâtı, helâlleri ve haramları bileceğini söyler. Yani sâlik artık sahv ve bekâ haline döner, farzları ve diğer görevleri yerine getirir:

*Bu ilm atı makâm-ı fark-ı sâni'ye kadem bastı
Bunun ile bilir cümle nedir bu hill u tahrîmât⁵⁴⁶*

O, fark-ı sâni hâlini bir başka kasîdesinde şöyle dile getirir:

*Hevâ-yı aşk olup teskîn dönüp akl-ı küll'e geldim
Beşeriyet sîfâtını bürünüp ben beni bildim
Erenler sırrına mahrem olup Hakk'a şükür kıldım
Celâlini cemâl ettim tahammül eyleyip cevre*

541 (İlk fark) -yani halkın Hakk'ı görmeye engel ve perde olması, tabiat ve ona ait unsurların olduğu gibi kalması. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 171.

542 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 59b.

543 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 59a.

544 Cürcânî, *a.g.e.*, s. 171.

545 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 194.

546 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 59a.

*Tenezzül eyleyip akl-ı me'âşa çün firâr ettim
Olup irşâd ile me'mûr şerîattan hisâr ettim
Derûnî şart-ı İslâm'ı Kabûlî ihtiyâr ettim
İtâat eyleyip hergiz kelâm u menzili üzre⁵⁴⁷*

Cem'in en yukarı derecesi "cem'ul-cem"dir. Bu menzil sâhiplerinin irfânlarına "ilm-i ledün" derler. Aynı zamanda "ilm-i hakikat" ve "ilm-i zât-ı mutlak" da denir. Bu ilimden insanlar, melekler, cinler ve Cebrâil (a.s.) bile haberdâr olamaz. İrfân sâhiplerinin her tekellümünü, tulûatını ve fiillerini Hak yaratır ki onlar, bütün varlık ve yaratıkları Hakk'ı görürler.⁵⁴⁸

Mahv-İsbât

"Mahv", ortadan kaldırmak, yok etmek, silmek mânâlarına gelir. "İsbât" ise, ortaya koymak, var olmak demektir. Kısaca sâlikin alışkanlık haline getirdiği vasıfları yok etmesine mahv, yerine ibâdetin hükümlerini koymasına isbât denir. Böylece kötü alışkanlıklar silinir, iyi ve güzel huylar ortaya çıkar.⁵⁴⁹

Bir başka açıdan "mahv" kulun fiillerinin Hakk'ın fiillerinde fâni olması,⁵⁵⁰ "isbât" ise vuslat hâllerini gerçekleştirmek demektir.⁵⁵¹ Kabûlî, bu durumu şu şekilde ifade eder:

*Temevvüc eyledi aşkım karıştı bahrile katre
Vücûdum küllü mahv oldu erişti şemse çün zerre
Urûc ettim mu'allâya geçip akl-ı me'âdımından
Delil oldu bana cezbem kavuşturdu⁵⁵² beni sırra⁵⁵³*

Kabûlî, aşkla hemdem olduğundan bu yana varlığının ateşlerde yandığını ve "lâ" kılıcıyla başını kesip, "illâ" ile tekrar hayat bulduğunu, dolayısıyla "mahv" ve "isbât" hallerini yaşadığını kaydeder:

*Aşk ile hemdem olalıdan nâra yandı varlığım
Tığ-i lâ başım keselden zinde vü illâ'danem⁵⁵⁴*

547 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 61b.

548 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 42-43.

549 Tüsi, *a.g.e.*, s. 228; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 204.

550 Tehânevî, *Keşşâf-ı Istulâhât-ı Fünûn*, İstanbul 1318, c. II, s. 1356.

551 Cürçânî, *a.g.e.*, s. 205.

552 Orjinal metinde "kavuştur" şeklinde geçmekte olup, vezni bozmaktadır. Millî Ktp., Fahri Bilge Yazma No: 281, s. 32'de "kavuşturdu" şeklinde geçmekte, böylece vezin de doğru olmaktadır.

553 Kabûlî, *Divân*, vr. 61b.

554 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 95a.

O, yukarıdaki durumla ilgili olarak, bir başka gazelinde, hidâyete kavuşanlar fırkasının eşyâda Hakk'ı ayân gördüklerini ve O'nu, "lâ" ile nefyedip "illâ" ile de "isbât" ettiklerini söyler:

*Bu onuncu fırka-i hâdî gürûhu dediler
Bir durur Hak birliğin hem fark edip im'ân ile*

*Bu gürûh eşyâda çünkim gördüler Hakk'ı ayân
Lâ ile nefy eyleyip isbât eder illâ ile⁵⁵⁵*

Kabûlî, "âfâk" (dünya, maddî âlem) ve "enfüs" (mâneviyat, iç, gönül âlemi)⁵⁵⁶ dersinin anlamını fark edenlerin kendi zâtlarında rûhunun ve nefsinin ne olduğunu bileceğini dolayısıyla vücûdunun (nüsha-i suğrâ), âlemin (nüsha-i kübrâ) bir numûnesi olduğunu kavrayacaklarını ve "Levh-i Mahfûz"u görerek orada nakşedilenleri (yazılanları) görenlerin "mahv" ve "isbât"ın mânâsının ne olduğunu anlayacaklarını da ifade eder:

*Fark eden mânâsını âfâk u enfüs dersinin
N'olduğun zâtında ol kes bildi rûh u nefsinin
Nüsha-i kübrâ idiğin fehm edendir cisminin
Levh-i Mahfûz'u görüp de okuyan nakşın onun
Mahv u isbât neydiğinin anladı mânâsını⁵⁵⁷*

Fenâ-Bekâ

"Fenâ" yokluk, hiçlik, geçici olmak anlamlarına gelir. "Bekâ" da kalıcı ve dâimi olmak demektir. "Fenâ" ile kötü huylarını, sıfatlarını yok eden sâlik, iyi ve güzel huylarla süslenerek "bekâ"ya ulaşır.⁵⁵⁸ "Fenâ"makâmında sâlik, beşerî sıfatlarını kısmen kaybeder, tamamen kaybetmez. Bu makâm Allah'a yaklaşmanın en ileri derecesidir.

"Fenâ" kavramı, tasavvufta değişik açılardan bir takım tasniflere tabi tutulur. Bu tasniflerin seyr u sülûk sırasındaki eğitim sürecine göre sıralanan çeşitleri şöyledir:

* Fenâ fi'l-ihvân: Tarîkatta ihvân ve kardeşlik muhabbetini kalbe yerleştirip, onların arzu ve isteklerini kendi arzu ve isteklerine tercih etmek, onlarla

555 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 56b.

556 "İnsanlara ufuklarda (âfâk) ve kendi nefislerinde (enfüs) âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? (Fussilet, 41/53). Bu âyetin tefsiri için bkz. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. VIII, s. 281.

557 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 69a.

558 Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 196; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 182-183; Tûsî, *a.g.e.*, s. 217; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 173.

sevgiyle kaynaşmaktır.

* Fenâ fi'ş-şeyh: Sâlikin şahsî irâde ve arzularını şeyhinin arzu ve irâdesinde yok etmesi, kendi arzu ve irâdesi yerine şeyhinin arzusunu, irâdesini koymasındır.

* Fenâ fi'r-rasûl: Sâlikin şeyhinde fâni olduktan sonra Hz. Peygamber'in şahsında sevgi ve aşkla erimesi, O'nun şahsında fenâ bulmasıdır. Başka bir ifadeyle Rasûlullah'ın sıfat ve ahlâkını benimseyip onunla süslenmesidir.

* Fenâ-fillâh: Sâlikin kendi sıfat ve vasıflarından sıyrılarak Allah'ın sıfatlarıyla bezenmesidir. Sâlik, Hak'ta fenâ bulduktan sonra Hak ile bâki olma hâline girer. Nefsinden fâni olan insan Hak ile bâki olur. Hakk'ta fenâ bulan da yine onunla bâki olur.⁵⁵⁹

Kabûlî de "hakka'l-yakîn"e ulaşıp zevk, keşf ve hâl ile Hakk'ı müşâhede eden sâliklerin bu makâma kendi zâtlarını Hakk'ın zâtında fâni kılarak (fenâ-fillâh) ulaştıklarını belirtir:

*Zât-ı Hakk'a vâsıl u hem birliğinde bir olup
Hakk'ı rü'yet eylediler zevk u keşf ü hâl ile*

*Bunlar olmuş hâl içinde Hak ile hakka'l-yakîn"
Zât-ı Hakk'a kendi zâtın mahvedip ifnâ ile⁵⁶⁰*

Yine Kabûlî, Hak ile bâki olmak isteyen sâliklerin kendilerini fâni kilmelerini ve "fenâ" kısrında (kabuk) "bekâ" lübbünü (öz) aramak gerektiğini ifade eder:

*Bâkî olayım der isen et kendini fâni
Bul lübb-i bekâyı arayıp kısr-ı fenâda⁵⁶¹*

Ayrıca şu husûsu da zikretmek gerekir ki "fenâ"ya erişen kul, fâiliyet şuurunu kaybeder ve "abd" yerine fâil olarak Allah geçer. Bu hâle, kulun fiilini görmemesi de denir. Kulun yerine Allah kâim olur; Allah'la görür, duyar ve tutar. Böylelikle "Ben kulumu sevince onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum"⁵⁶² kutsî hadîsi tecellî etmiş olur. Kul, Allah ile o derece meşgul olur ki nihâyet "benlik" şuurunu kaybeder ve şuurunun yerine Allah kâim olur. Bu hâle zikirle ulaşırsa buna "el-fenâ fi'l-Mezkûr", muhabbetle ulaşırsa "el-fenâ

559 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 228-229.

560 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 56b.

561 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 74b

562 Buhârî, Rikâk 38.

fi'l-Mahbûb" denir. "Fenâ"nın en yüksek derecesi "fenâ anî'l-fenâ" yani fenâ hâline erme şuurundan da fânî olmaktır. Bu hâle "fenâ-ender-fenâ" da denir. Ancak şunun iyi bilinmesi lâzımdır ki "fenâ" hâlindeki kul, bazı beşeri sıfatlardan sıyrılırsa da bu sıfatlardan tamamen çıkmaz. Böyle bir iddia son derece yanlıştır, küfrü gerektirir.⁵⁶³

Kabûlî de "fenâ-ender-fenâ" ile ilgili olarak şunları söyler: Ey fenâ-fillah' ulaşan sâlik, gel fenâ'ya erme şuurundan da vazgeç ki insanlar seni yâdedmesin ve kadr u kıymetin bu dünyada bir sinek kadar bile olmasın:

*Tâ fenâ-ender-fenâ ol anmaya halk ismini
Olmaya kadrin bu âlem içre miktâr-ı mekes⁵⁶⁴*

Sekr-Sahv

"Sekr", sarhoşluk, kendinden geçmek, mest olmak, kendini kaybetmek, kuvvetli bir tecellî ile kendinden geçerek rûhî bir zevk alma demektir. Vecd ehline has bir hâl olan sekr esnâsında şer'i hükümlere ters sözler sarfedilebilir. Bu sözlere, "şatahat" veya "şathiyyat" da denir. "Sahv"a gelince, temkin, şuur, ayık olmak, sekr halinden sonra uyanmak mânâlarına gelir.⁵⁶⁵

Tasavvuf tarihinde "sekr ve cezbe" ağırlıklı anlayışın temsilcisi Bâyezîd-i Bistâmî'dir. Bistâmî, "sekr"ın "sahv"dan üstün olduğunu savunarak bir ekol oluşturmuştur. Bu ekolün diğer temsilcileri arasında Mevlânâ, Yunus Emre ve Niyâzî-i Mısırî gibi sûfiler de vardır. "Sahv" anlayışını "sekr"e karşı savunarak bir ekol oluşturan ise Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Bu anlayışın temsilcileri arasında ise Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi sûfileri sayabiliriz.⁵⁶⁶

Kabûlî bu iki anlayış içerisinde "sekr ve cezbe" yolunu tercih etmiştir. Bu durum hakkında "aşk ve muhabbet" bahsinde geniş bilgi vereceğimiz burada ayrıntılarına girmek istemiyoruz.

Kabûlî, "bezm-i elest"⁵⁶⁷ içmiş olduğu aşk bâdesinden dolayı, aşk ateşiy-le yandığını, "Yâr"ının cilveleriyle vücûdunda takat kalmadığını, aşk şarabıyla "sekr" (sarhoş) olup, hakikat âlemine bundan dolayı rüsvay olduğunu söyler:

*İçelden bâde-i aşkı yanardım nâr-ı aşk içre
Bu dem yâr cilvekâr oldu vücûdum kalmadı lâ'yım*

563 Yılmaz, a.g.e., s. 227.

564 Kabûlî, a.g.e., vr. 89b.

565 Kuşeyrî, a.g.e., s. 201; Tûsî, a.g.e., s. 333; Kelâbâzî, a.g.e., s. 173.

566 Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, TDV Yay., Ankara 1994, s. 149-150.

567 Bezm-i Elest: Cenâb-ı Hakk'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu, rûhların da: "Evet, öyledir" şeklinde cevap verdikleri meclis. (Bkz. Araf, 7/172).

*Ezelden içtiğim bâde beni sekr eyledi şimdi
Onunçün dahl eder âlem hakikat mest ü rüsvâyım*

*Elest bezminde nûş ettim onu ben dest-i kudretten
Eylemem hiç ebed asla hemîşe sekr-i hâlâyım⁵⁶⁸*

Kabûlî, bu “sekr” ile cûş u hurûşa gelerek, kendisine “mescid” ve “meyhâne”nin⁵⁶⁹ ibâdet etmek için bir olduğunu, “Kirâmen Kâtibin” meleklerinin söylediği şeyleri yazmadığını, zira mest ve çılgın âşık olduğunu kaydeder. Riyâkârların kendisinin bu hâlini görüp “fâsık” ve “zındık” olmakla itham ettiklerini ancak bu suçlamaları yapanların câhil ve kendisinin vuslat ve Hakk’a kurbiyet hâlinde habersiz, bâtın (kalb) gözlerinin kapalı olduğunu belirterek onların bu iki yüzlülüklerini bırakmalarını, tevbe istiğfâr etmelerini ister:

*Bana mescid u meyhâne beraberdir ibâdette
Kalem mürfa durur benden ki zîrâ mest ü şeydâyım*

*Mürâiler beni görüp dediler fâsık u zındık
Demez kim bi-haber câhil visâl u kurb-ı Mevlâ’yım*

*Melâikler bana sâcid dem-â-dem secde etmekte
Beni kible kılubtur Hak ben ol Ka’be-i ‘ulyâyım*

*Melek secdesini görmem mi ki gayri gerektir göz
Onun bâtın gözü görmez sanır ki ben de a’mâyım*

*Ferâgat kıl mürâî sen bana dahl u ta’arruzdan
Vücûd-ı Hak’la mevcûdum bu cism-i mahv-ı ifnâyım*

*Edip tevbe kelâmından rucû’ et eyle istiğfâr
Dahi ikrâr-ı îmân et ki Rûhu’l-Kuds’e İsâ’yım⁵⁷⁰*

Kabûlî, Hak aşkıyla, ve aşk ateşiyle yanıp tutuşmayı, mest, çılgın âşık ve sarhoş olmayı da arzular. Ancak o, bu “sekr” esnâsında gelen feyizlerin, tecellîlerin “sahv” hâline gelince korunup uygulanması gerektiğini söyler:

568 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 54a.

569 Meyhâne: Kulun aşk ve coşkuyla Rabbine duâ ve niyâz ettiği yer veya kâmil ârifin ilâhî aşk, coşku, heyecan ve ma’rifetle dolu gönlü, tekke, lâhûtî âlem. Bkz. Tahânevî, *a.g.e.*, c. II, s. 1563.

570 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 54b.

*Hemân sen belleyip hoşca derûnun içre hıfz eyle
Kaçan kim hâlet-i cezbeye erişip eyle tatbîkât*

*Gelince cezbeden sahva bu mahfûzu mutâbık et
Sana bu cezbe hâlinde ne kim olduysa manzûrât⁵⁷¹*

Cezbe

Cezbe, lügatte, bir şeyi çekmek, çekiş anlamına gelir. İstilahta ise Hakk'ın kulunu kendisine çekmesinden dolayı meydana gelen bir haldir. Cezbede kulun irâdesinin herhangi bir rolü yoktur. Sadece Allah'ın bir lütfu ve ihsânıdır.⁵⁷² Kur'ân'daki "Allah dilediğini kendine çeker" (Şûra, 42/13) âyeti ile bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen "Allah'ın kuluna cezbesi, insanların ve cinlerin amellerine denktir."⁵⁷³ sözünü mutasavvıflar cezbeyle delil sayarlar.

Kabûlî'ye göre "cezbe", söz ile anlatılamayacak bir hâl olup ancak ve ancak cezbe hâli ile bilinir. "Cezbe"yi nakil ile bilmek isteyenlerin din ve imândan çıkarak küfür ve inkâra bürüneceklerini ifade eder:

*Erenler ketm ü ihfâ eylemiş bu sırrı ağıyârdan
Bilinmez nakl ile zîrâ gerektir hâlet-i cezbât*

*Nakille bilmeğe tâlib olanlar böyle esrârı
Çıkarlar din ü İslâm'dan bürünüp küfr-ü inkârât⁵⁷⁴*

O, aşk kadehinden içenlerin Hakk'ın cezbesiyle mest olup, böylece Rasûlullah'ın hâline uyarak Hakk'a vâsıl olacaklarını da söyler:

*Hüşyâr olana sunar idi sâgar-ı aşkı
Mest eyler idi nûş edeni cezbe-i Rahmân*

*Şol mest olanı cezbe eriştirdi vusûle
Uydurmakla hâlini ahvâl-i Rasûl'e⁵⁷⁵*

Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*'da ise nefis mertebelerinin beşincisi olan *râziye* menziline anlatırken *cezbe*ye şu şekilde temas eder: Sâlik, nefsin beşinci menziline

571 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 59b.

572 Tûsî, *a.g.e.*, s. 359; Ebu Talib-i Mekkî, *Kütûl-Kulûb*, Kahire 1961, c. I, s. 84-88; Sühreverdi, *a.g.e.*, s. 101.

573 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 352, H. No: 1069.

574 Kabûlî, *Divân*, vr. 59b.

575 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 75a-75b.

katettiği zaman kalbinin beşinci tavrı açılır ki, ona “şeffü'l kalp” derler. Sâlike bu menzilde cezbe hâsıl olur ki, -buna “kûşş-ı dil” de denilmektedir-, dünya sevgisini, muhabbetini unutturur. Zira Hz. Peygamber “*Alah'ın kuluna cezbese, ins ve cinnin amellerine denktir*” buyurmuştur. İşte bu “cezbe-i Rahmânî” sâlike dünya muhabbetini terk ettirdiği gibi âhiret amellerini dahi terk ettirir. Çünkü bu mertebede Allah aşkı sâlikte vird menzilindedir. Bu hâl sâlikin üzerinde büyük bir tesir ve eser bırakacağı için mürşid-i kâmile oldukça ihtiyaç vardır. Şöyle ki bu mürşid, sâlike bir uzman doktor gibi bu menzilde tedâvi etmesi gerekir.⁵⁷⁶

Aşk ve Muhabbet

Arapça “ışk” kökünden gelen aşk, lügatte, aşırı ve şiddetli sevgi, bir kimse-nin kendini bütünüyle sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona bağlanması, düşkünlük göstermesi mânâlarına gelir. Yine aynı kökten gelip “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka”nın da aşk kelimesiyle ilgili olduğu belirtilir. Şöyle ki nasıl ki sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emer, yaprağını soldurur bazen de kurutursa, sevgi de sevenin sevgilisinden başka şeylerle ilgisini, alâkasını kestirir, onu soldurur. İşte bu duyguya aşk denilmiştir.⁵⁷⁷

Aşk kelimesi, Kur'an'da ve sahih hadis-i şeriflerde geçmez. Ancak sevgi anlamına gelen “hüb”, “muhabbet”⁵⁷⁸ ve bazen de meveddet⁵⁷⁹ kelimeleri ve bunların müstaklâriyle ifade edilir. Sûfiler, “*Ben bir gizli hazine idim. Bilinmeyi istedim, muhabbetimden mahlûkatı yarattım*”⁵⁸⁰ hadisinin delâletine göre, muhabbetin başlangıçta Hak'tan zuhûr ettiğini belirtirler. Nitekim Kur'an'da, “*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler*” (Mâide, 5/54) buyrulan âyet-i kerime muhabbetin önce Hak'tan zuhûr ettiği husûsunu desteklemektedir.⁵⁸¹

Bazı sûfiler de, her ne kadar “aşk” kelimesi Kur'an'da ve hadislerde açıkça geçmiyorsa da kinâye yoluyla birçok delilinin bulunduğunu söylerler. Meselâ onlar, “*İmân edenler Allah'ı daha şiddetle severler*” (Bakara 2/165) âyetinde geçen “şiddetli sevgi”den maksadın “aşk” olduğunu ileri sürerler. Yine Kur'an'da “*Mü'minlerin Allah'ı herşeyden çok sevmeleri*” (Tevbe 9/24) âyeti vardır. Hadis-i şerifte de Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e, “*Ben sana herşeyden daha sevimli olmadıkça imân etmiş olamazsın*” demiştir.⁵⁸² Sûfiler, işte bu ve buna benzer âyet ve hadislerden Allah'a ve Rasûl'une âşık olmak gerektiği anlamını çıkarmışlardır.⁵⁸³

576 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 30.

577 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. III, s. 952-953.

578 Âyetler için bkz. Bakara, 2/190; Al-i İmran, 3/31; Tevbe, 9/108; Haşr, 59/9; İnsan, 76/28; Adiyat, 100/8; Hadisler için bkz. Buhârî Rikâk 38; Edep 96.

579 Bkz. Bakara, 2/96; Nisâ 4/73; Mâide, 5/82.

580 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 132, H. No: 2016.

581 A. Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın, MÜİFAV Yay., İstanbul 1994, 2. Bsk., c. I, s. 43; a.mlf., a.g.e., c. IV, s. 333.

582 Buhârî, İman 8/9; Müslim, İmân, 67-70.

583 Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, c. IV, s. 11-12.

Sûfiler, genellikle aşkı iki kısma ayırırlar: “Mecâzî aşk”, “hakikî aşk”. Mecâzî aşk, insanın geçici sûretlerden birini sevmesidir. Şehvî duygulara kapılmadan, hakikî aşka ulaştıracak bir merdiven olması şartıyla bu mecâzî aşk hoş karşılanmıştır. Şu hadîs-i şerîf de bu aşka delil sayılmıştır: “*Tertemiz bir aşkla birine tutulan ve bu aşkını açıklamaya bile cesaret edemeden bu sevgiyle ölen, şehid olarak ölmüş sayılır.*”⁵⁸⁴ Eğer güzelliği ve ondan kaynaklanan aşk, hakikî (ilâhî) kaynağa bağlanmazsa bu aşk tabîî aşk olur. Bu aşk da meşrû sınırlar dâhilinde mübâhtır, câizdir.⁵⁸⁵

Hakikî aşk ise Cenâb-ı Hakk’ı sevmek demektir. Bu aşka düşen O’ndan başka her şeyi terk eder. Kendi varlığını O’nun varlığında fânî kılarak, “fenâfillâh”a ulaşır. Bu aşk, aşkların en yücesidir.⁵⁸⁶

Muhabbete gelince, bu da insanın gönlünün zevk aldığı, haz duyduğu şeye karşı meyletmesi demektir. Bu meyile, yönelmeye sevk eden bir takım sebepler vardır. Bunların başında insanın “İlâhî asıl”a olan ilgi ve sevgisi gelir. Bu durumu “*Allah’ın insanı Rahmân sûretinde yarattığı*”⁵⁸⁷ hadîsi teyit etmektedir. Diğer sebepler ise şunlardır: İnsanın ilk sevdiği şeyin kendi zâtı olması dolayısıyla âzâlarının selâmetini, mal, evlâd, akraba ve arkadaşlarını da sevmesi, ihsana, iyiliğe karşı bir zaafiyetinin bulunması ve eşyâdan bulunan güzelliğe, süse hayran kalması.⁵⁸⁸

Yine sûfilere göre sevginin temeli “muhabbet” nihâyeti ise “aşk”tır. Bazı sûfiler de sevgiyi çeşitli derecelere ayırmışlar ve herbir derecenin husûsiyetlerini teferruatlı olarak ele alarak izah etmeye çalışmışlardır.

Kabûlî de eserlerinde özellikle *Divân*’ında aşk ve muhabbet üzerinde oldukça fazla durmuştur. Zira o, daha önce belirttiğimiz gibi Hakk yolunda aşk ve cezbe yolunu seçmiş, bu uğurda hayatını sürdürmüş dolayısıyla bunu eserlerinde yansıtmaya çalışmıştır.

Kabûlî, diğer sûfiler gibi sevginin temelini “muhabbet” olduğunu söyleyerek, Hakk’tan hidâyet tâcını giyenleri, mâsivâdan el çekip ârif olanları muhabbet sahrasında yapılmış bulunan “elest mihrâbî”nda “kurbiyet namazı” kılmaya dâvet eder:

*İnâyet bâbî feth oldu gelen gelsin bu meydâna
Hidâyet tâcını Hak’tan giyen gelsin bu meydâna*

584 Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. II, s. 262, H. No: 2538.

585 Ruzbihân-ı Baklî, *Abheru’l-Aşıkîn*, nşr. Muhammed Muin-H. Carbin, Tahran 1981, s. 15; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 219.

586 Baklî, *a.g.e.*, s. 15-16.

587 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 220.

588 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Suad Hakim, *Mu’cemu’s-Süfîyye*, Beyrut 1981, s. 303; İbnü’l-Hatib, *Ravzatü’l-Ta’rif*, Kahire 1968, s. 334 vd.

*Bu meydân-ı muhabbettir buna âşık gelir ancak
Sivâdan el çekip ârif olan gelsin bu meydâna*

*Bu sahrâ-yı muhabbette elest mihrâbı vaz' oldu
Salâ çağırıldı uşşâka duyan gelsin bu meydâna*

*İki yanında mihrâbın uyandı şem'-i aşk-ı Hakk
Ona pervâne-veş cânın yakan gelsin bu meydâna*

*Dizildi ârifân saf saf salât-ı kurbe kâmet şod
Kabûlî hod imâm oldu uyan gelsin bu meydâna⁵⁸⁹*

Yine Kabûlî, gönlünün muhabbet Tûr'una vâsıl olanların dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşacağını, aşk sürmesini can gözüne çekenlerden perdelerin kalkacağını ve sevgisiz insanların “kurbiyet manastırı”na dâhil olamayacağını belirtir:

*Hangi gönül kim muhabbet tavrına vâsıl değil
İki âlemde ona bil bir taraf hâsıl değil*

*Kühl-i aşkı cân gözüne ger çekersen göresin
Kim bu yüzden iki âlem perdeden hâil değil*

*Çün muhabbetdir hüden li'l-muttakin lâreybe fih⁵⁹⁰
Sevgisiz hiç kimse kurbet deyrine dâhil değil⁵⁹¹*

Kabûlî, “muhabbet tahtı”nda âşıkların sultânı olmak isteyenlerin akılsızlık, sefihlik kadehinden içerek sarhoş, vahdet meyine kanıp mestân, aşk meyiyle serserim ve İbrâhim b. Edhem (ö. 160/777) gibi yanarak aşk ile yeksân olmaları gerektiğini söyler:

*İçip câm-ı sekâhum'dan⁵⁹² bugün sekrân-ı aşk oldum
Kanıp vahdet meyinden ben aceb mestân-ı aşk oldum*

589 Kabûlî, a.g.e., vr.101a.

590 “Zâlîke l-kitâbu lâ raybe fih hüden li'l-muttakin” (O kitap –Kur’ân- ki ondan şüphe yoktur, takvâ sahipleri için hidayet kaynağıdır. Bakara, 2/2) âyetine işaret edilmektedir.

591 Kabûlî, a.g.e., vr. 94a.

592 “sekâhum rabbuhum şerâben tahûrâ” (Rableri onlara tertemiz bir içki sunmuştur. İnsan, 76/21) âyetine işaret edilmektedir.

*Esridip aşkı bu mey giderdi zühdü peyderpey
Bu hâletle göründüm ki dile destân-ı aşk oldum*

*Gezerdim uğrayıp derde tabib arayı her yerde
Kitâb-ı hikmeti serde bulup Lokmân-ı aşk oldum*

*Mey-i aşkla olup sersem arardım yârımı her dem
Uyanmış yanmışım Edhem bilip yeksân-ı aşk oldum*

*Kabûlî dedi nâmın yâr sevip ayrılmazam deyyâr
Muhabbet tahtına sâz-kâr zihî sultân-ı aşk oldum⁵⁹³*

Kabûlî, “Ben bir kulumu sevince onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum”⁵⁹⁴ hadis-i kutsisine mazhar olanların bâtinen sultân olduğunu, zâhirde tahta, makâma rağbet etmeyeceklerini ve “Yâr” elinden aşk kadehini içenlerin can, âb-ı hayat, -susuzluktan ölseler bile-, istemeyeceklerini kaydeder:

*Ey Kabûlî kim ola ahbebtü abden⁵⁹⁵ mazharı
Bâtinen sultân olup zâhirde dîvân istemez*

*Yâr elinden câm-ı aşkı nûş eden cân istemez
Teşnelikten ger ölürsen âb-ı hayvân istemez*

*Câm-ı aşk ile özün mest eyleyen dîvâneler
Etseler iklim-i hefte belki sultân istemez⁵⁹⁶*

Bu mısraların ardından Kabûlî, tıpkı Yunus Emre gibi “Bana seni gerek seni” diyerek, Hakk’ın cemâline hayran olanlara Cennet ve onun içindeki nimetler, hûriler, gilmânlar arz olursa bunları asla istemeyeceğini ve “Yâr”i kendisinin katli için fermân verse, isyân etmeyip baş eğeceğini, dünya sıhhatini bir an dahi düşünmeyeceğini ifade eder:

*Çün cemâl-i yâre hayrân didesi mestâneler
Arz olursa cennet içre hûr u gilmân istemez*

593 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 95b.

594 Buhârî, Rikâk 38.

595 “Kulum nâfile amellerle de bana yaklaşmaya devam ederse, ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da, onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediği zaman istediğini veririm. Bana sığındığı zaman kendisini korurum” hadisine işaret edilmektedir. Hadis için bkz. Buhârî, Rikâk 38.

596 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 88a.

*Çeşm-i âşık nûr-ı pâk-i vech-i yâre bakmada
Şems saymaz zerrelerce mâh-ı tâbân istemez*

*Bu Kabûlî âşıkın emretse yâri katline
Baş eğip bu sıhhat-i dünyâyı bir ân istemez⁵⁹⁷*

Bu arada şu husûsu belirtelim ki, dîvân ve tasavvuf edebiyatlarında mutlak hakikat ve varlık olan Allah'a ulaşmanın (vuslat) yolu ikidir: Aşk ve akıl. Âşık aşkı, zâhid de akli temsil eder. Maksada ulaşmada en kestirme, kısa yol aşktır. Ancak bu yol çok çileli ve çetindir ve dâima akıl ile çatışma halinde ele alınır. Aşk, dünyâ ilmiyle medresede kavranılamaz ve öğrenilemez. Evvela bu yolda başı fedâ etmek gerekir. Âşık akla değil aşka uyar, akılla ilgili herşeyi bir yana bırakır ve onun temsilcisi olan zâhidi de devamlı tenkit ederek, aşkı zühde tercih eder. Ancak bu demek değildir ki, âşık (sâlik) zühde ve takvâyâ, itibâr etmez, hiçe sayar. Âşık, şer'î ölçülere riâyet eder, ibâdet ve taâtında kusur etmez. Fakat bunlarla yetinerek mutlak hakikata ulaşılmayacağını, aşk, şevk, zevk ve keşf yolunu tutmak gerektiğini belirtir.⁵⁹⁸

Kabûlî de aşk yolunu, en güzel "sırât (yol)" olarak görür. Bu yoldan başka bir yol ile Hakk'a ulaşmanın zulmü arzulamak olduğunu kaydederek aşk yoluna girenlerin neşe, sevinç duyacağını ve Allah'a yakınlık hâsil edeceğini belirtir:

*Gir bu râh-ı aşka zâhid iş budur hâzâ sırât
Taşra yoldan diler isen Hakk'a varmak artar şitât
...
Râh-ı aşk gâyetle doğru varıcı yoldur Hakk'a
Dahil olan işbu râha buldu kurb ile neşât⁵⁹⁹*

Kabûlî, aşk yoluna girilmesini, aşk denizine vücûdun salınmasını da ister. Ancak ona göre bu yolu insanın kendi kendine bulması mümkün değildir, mutlaka bir kâmil mürşid, ârif bir rehber gerekli ve şarttır:

*Gel vücûdun keştisin sal bahr-ı aşk-ı ummâna
Lîk ol ummân bulmak mürşid ister misl-i şât⁶⁰⁰*

597 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 88b.

598 Mustafa Uzun, "Aşk" (Edebiyat, Kültür ve San'at), *DİA*, c. IV, s. 19.

599 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 91a.

600 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 91a.

O, dünyanın metainâna hırs ve tama gösteren sûfilere seslenerek, mal ve evlâd sevgisini, güzel yemek ve içmek gibi nefsî hevâ ve heveslerini bırakmalarını, âhirette bunlara değil muhabbete, aşk ile yapılan itibar edileceğini ve bu kötü huylarla donanmış olanların ömür sermâyesini telef ve heder ettiklerini, mutlaka bir ârif zât bularak ona intisâb etmeleri gerektiğini ifade eder:

*Sûfî çek elin bu tama' hırs u fenâdan
Şol düşmân olan hubb-ı veled cem'-i sivâdan
Dersen ki kala hayr-ı halef yazıla a'mâl
Ferzend-i cin olur mu melek geç bu hevâdan
Hep hûb yiyeyim hûb giyeyim deme cihânda
Zîrâ ki ser'in kurtulmaz renc u 'anâdan
Ukbâda muhabbet u amel-i aşka bakarlar
Bir fâide yok giydiğin atlas u abâdan
Sermâye-i ömrünü telef eyleme hiçe
Ârifle görüş fark edesin la'li hasâdan
Mest ol gör âlem-i fânide sebûkbâr
Hüşyâr olamaz râhib-i dil bâr-ı kazâdan
Bu pend ile âmil ola gör Hakk'a murâdın
Yoktur bu sohende garaz ta'n u hatâdan
İlhâmla nazm etti Kabûlî bu peyâmı
Kim ala sebak ârif olan Hakk'a merâmı⁶⁰¹*

Kabûlî de zühdüyle kibirlenen, övünen mutlak hakikatı bulmaya çalışan, âşıkları hor ve hakir görerek onların dünyaya, mala mülke meylettiklerini söyleyen zâhidleri şiddetle tenkit eder. Ve onları irfân, aşk, şevk, gerçek ilim, ibâdet, taât sofrasına dâvet ederek bu kuru, aşksız, ihlâssız, riyâ dolu hâllerine bir an önce son vermelerini ister:

*Sanman bizi zâhid gibi beyhûde makâliz
Biz kâşif-i esrâr-ı me'ânî vü meâliz⁶⁰²
...
Âlem bize der mest-i mey-i aşk-ı mecâzî
Biz bâde-i vuslat içeriz mest-i cemâliz
Zühhâd bizi bu hâlde peykâne sanırlar
Biz mahrem-i sır hemdem-i erbâb-ı visâliz
Sûrette harâbâtî görür bizleri zâhid
Biz âlem-i tahkîkde efrâd-ı ricâliz*

601 Kabûlî, a.g.e., vr. 77a.

602 Kabûlî, a.g.e., vr. 72b.

Mecnûn sıfâtız gerçi harâbât-ı fenâdâ
Pervâz ederiz aşk ile tâ üç alâda⁶⁰³

Zâhid bize der tâlib-i dünyâ-yı denîyiz
Çün gördü bizi hâdim-i şer‘-i Nebevîyiz⁶⁰⁴

Mey içmekle bizi dahl eyler ise zâhid-i hod-bîn
O bilmez hâl-i uşşâkı ona sen olma mail hâ⁶⁰⁵

Zâhidâ gel zâhiri ko vech-i yârdan al sebak
Aşk üstâdı eyle vech-i dilberi ümmü’l-kitâb

Bî-hurûf u bî-sadâ okuyan âşıklar onu
Her biri hâlince olmuş bir kitâb-ı müstetâb

Ey Kabûlî çün bu ilmi okudun gam çekmesin
Âlem-i esrâra zîrâ oldu câh hüsnü’l-meâb⁶⁰⁶

Zâhid bu kadar sübha-i ta‘dâda ne hâcet
Yâr saydına dâm kise-i pür-zer birebirdir⁶⁰⁷

Kabûlî, aşkı ve aşk ehlinin hâllerini zâhidlerin bilemeyeceğini de belirtir. Dolayısıyla aşkın, aşk ateşinin ne olduğunu zâhidlerin değil, Ferhâd gibi divânelerin, muhabbet ateşinde yanan pervânelerin, şarap küpünün ayağında mest olan mestânelerin, “Yâr”ın saçlarını boynuna ip yapıp geçirenlerin bilebileceğini söyler:

Dilâ aşk âteşin Ferhâd gibi divânelerden sor
Muhabbet şem‘ine süzân olan pervânelerden sor

Harâbât ehlinin keyfiyyetin zâhidlere sorma
Onu var pây-ı humda mest olan mestânededen sor

Nedir âşık nedir ma‘şûk nedir aşk bilmek istersen
Onu sen dest-i sâkîde dolu peymânelerden sor

603 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 72b.

604 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 72b.

605 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 77b.

606 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 79a.

607 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 85a.

*Aref⁶⁰⁸ dersin deme fehmi eylerim ben ilm-i zâhirden
Ledûn ilmin bilâ-nüşha okur merdâneleden sor⁶⁰⁹*

*Ne bilsin âşık-ı sâdıkların zühdi ehli hâlerinden
Kemend-i zülf-i yâri boynuna dâr eyleyenden sor⁶¹⁰*

Kabûlî, yine ibâdetiyle gururlanan zâhidlere seslenerek şöyle der: Toprağa baş koymakla cennet bulunmaz. Sen insana secde et. Şeytan gibi böbürlenip de Hakk'ın huzûrundan kovulma. Mescidin kapısını kapat, meyhâneye yürü. İşte dosdoğru yol budur. Bu meyhânede besmeleyle bâde iç. Zühdünden dolayı tevbe istiğfâr et. Mal, evlât, ve âileni bırak. Âşık olmaya çalış. Zira kaş, göz, altın, gümüş fayda vermez. “Yâr»in saçının telini boynuna ip yapıp bağla. Âşık, cennet ve onun nimetleri değil, vuslat gerekir. Gel ey zâhid bizi ayıplamayı bırak. Hâliniz yaman deme. Biz, Hakk'ı sevmişiz, mâsivâdan el çekmişiz ve O'na âşık olmuşuz. Biz, aşk mumunu yakmışız ve Yûnus gibi “nâmus, âr şişesini taş a çıalmışız.” Her şeyimizi O'na vermişiz. Bize hoş nazar et. Çünkü biz, Hakk'ın cemâlini seyrâna durmuşuz:

*Zâhidâ toprağa baş urmakla bulunmaz na'ım
Âdeme gel secde kıl sen olma şeytânî'r-racîm⁶¹¹*

*Sedd edip mescid kapısın yürü var meyhâneye
Tut bu râhi iş budur hâzâ sırât-ı müstakîm⁶¹²*

*Bul bu meyhâne içinde sâkî-i devrân sen
Bâdeyi nûş eyle bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm⁶¹³*

*Tevbe kıl zühdüne zâhid sakin ol meyhânede
Budurur vallâhi billâh zâlike'l-fadlû'l-azîm⁶¹⁴*

*Mâl evlâd iyâlin terkini ur âşık ol
Fâide vermez sana çün bula gör kalb-i selîm*

608 “Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu” (Nefsini bilen Rabbini bilir) hadîsine işâret edilmektedir. Bkz. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 622, H. No: 2532.

609 Kabûlî, a.g.e., vr. 86b.

610 Kabûlî, a.g.e., vr. 87a.

611 “şeytânî'r-racîm” (kovulmuş, taşlanmış şeytan).

612 “Hâzâ sırât-ı müstakîm” (İşte bu dosdoğru yoldur).

613 “Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm” (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla).

614 “zâlike'l-fadlû'l-azîm” (İşte büyük fâzilet budur).

Zülf-i yârı zencîr et boynuna bağla yâd
Âşık-a vuslattır ancak küllü cennâtin na'im⁶¹⁵

Ey Kabûli olma mât cümle haktır sözlerin
Âşık-ı tahkîke vuslat tâ ezel va'dü'l-Kerîm⁶¹⁶

Zâhid bana ta'n eyleme ben cümleden vâz gelmişim
Görüp hâlim yaman deme yanarım Hakk'ı sevmişim

Cemâl-i Hakk'a âşıkım aşkı yolunda fâikim
Severim Hakk'ı sâdikim mâsivâdan el çekmişim

Yakalı aşk şem'asını atmışam gam endişesini
Nâmûs-ı âr şişesini taşa çalıp kesr etmişim

Ben Hakk'a bezl-i ecsâdım her seher candan ikâzım
Ledün ilminden âgâhum men aref⁶¹⁷ sırrın bilmişim

Oda yanmaz Halilî'yim hançerlere Fuzûlî'yim
Hoş nazar kıl Kabûlî'yim didâr-ı Hakk'a durmuşum⁶¹⁸

Ancak şu husûsu çok iyi bilmek gerekir ki, gerçek aşka yani Allah aşkına ulaşmak için Hz. Peygamber'in de bu mânâda sevilmesi gerekir. Bu aşka ise "aşk-ı Râsûl" adı verilir. Zira Hz. Peygamber'in bir adı da "Habîbullah (Allah'ın Sevgilisi)"dir. Nitekim bu konuya temasla Yûnus şöyle der:

Aşkın ile âşıklar yansın yâ Rasûlallâh
İçip aşkın şarâbın kansın yâ Rasûlallâh⁶¹⁹

Kabûli de Hz. Peygamber'i sevmeyenlerin Hakk'a vâsil olamayacağını belirtir:

Seni her kim sever erişir kurb-ı Yezdân'a
Bilâ-şek sevmeyen Hak'dan cüdâdır yâ Rasûlallâh

615 "küllü cennâtin na'im" (Bütün cennet nimetleri). "cennatin na'im" ibaresi Kur'an'da birçok yerde geçmektedir. Meselâ bkz. Meâric, 70/38; Kalem, 68/34.

616 Kabûli, a.g.e., vr. 94b.

617 "Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu" (Nefsini bilen Rabbinin bilir) hadîsine işaret edilmektedir. Bkz. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 622, H. No: 2532.

618 Kabûli, a.g.e., vr. 94b-95a.

619 Şiirin tamamı için bkz. Tatçı, a.g.e., c. I, s. 121.

*Kabûlî râh-ı aşkında katî sersemce kemterdir
Kabul et bendeliğine ricâdır yâ Rasûlallâh⁶²⁰*

Kabûlî, Hz. Peygamber'in cemâlini seyre de müyesser olur. Şöyle ki kendisine onun yüzünün nûrundan bir kapı açıldığını, kaşının mihrâbına uymakla da Hakk'ın hazinesinin sırrı görüldüğünü söyleyerek Hz. Peygamber'in yüzünün "seb'ü'l-mesânî" (Fatiha Sûresi), gözünün inâyet ışığı, sözünün bütünüyle hidâyet, vücûdunun halka rahmet ve dudağının Kevser olduğunu ifade eder:

*Yüzün nûrundan ey şâhım açıldı bana bâbullâh
Kaşın mihrâbına uydum göründü sîrr-ı kenzullâh*

*Okudum kirpiğin üzre tamâmen sî vü dü harfî
Ki oldur ebcedin sırrı onu bilendir ehlullâh*

*Yüzün seb'ü'l-mesânî'dir⁶²¹ onun için heft âyettir
Yazılmış evvel u âhir cemâlinde kelânullâh*

*Gözün nûru inâyettir söziün mahz-ı hidâyettir
Vücûdun halka rahmettir ki sensin bâ-yı bismillâh*

*Rûhundur ravza-i cennet safâ bahşeyler uşşâka
Lebin Kevser olup olmuş kamu halka sebilullâh*

*Ziyâ vermiş şu'â-ı hatt-ı cebhen şark ile garba
Onunçün bilmezim gayrı okurum semme vechullâh⁶²²*

*Senin medhinde ey Şâh'im Kabûlî âciz olmuştur
Meğer ki erişse bahr-ı dile emvâc-ı feyzullâh⁶²³*

Aşk ve muhabbet bahsini kısaca özetlemek gerekirse, Kur'ân'da ve sahih hadislerde açıkça ifade edilmeyen fakat "kinâye yoluyla irâd buyurulan" aşk, Kabûlî'ye göre Hakk'a ulaşmada en doğru yoldur ve bu yoldan başka bir yol ile Hakk'ı aramak zulmü arzulamak demektir. "Kil u kâl" ile, kuru sofulukla, riyâ kokan zühdle, dünya ve içindekilerinin sevgisiyle dopdolu bir kalple O'nu aramak ve sevmek Kabûlî'nin anlayışına çok tersdir. Böylesi kimseler kendilerini avutmaktan öteye geçemezler.

620 Kabûlî, a.g.e., vr. 101b.

621 "Ve-le-kad âteynâke seb'an mine'l-mesânî ve'l-kur'âne'l-azîm" (Andolsun ki, biz sana namazlarda tekarlanan yedi âyeti -Fâtiha'yı- ve Büyük Kur'ân'ı verdik. Hicr, 15/87) âyetine işaret edilmektedir.

622 "Nereye yönelirseniz Allah'ın zâtı (yüzü) oradadır" (Bakara, 2/115) âyetine işaret edilmektedir.

623 Kabûlî, a.g.e., vr. 102a.

Yine Kabûlî, Hakk'a ulaşmanın (vuslat) bir takım şartları ve usullerinin olduğunu kaydeder. Muhabbet ehli olmak isteyen kimsenin evvelâ, bu yolun selâhiyetli kâmil mürşidlerinden birisini bularak ona intisâb etmesi gerekir. Sonra Hz. Peygamber'i can u gönülden severek her hâlûkârda O'na tâbi olması ve canını, başını, her şeyini bu uğurda vermekten çekinmemesi, "Sevgili"den gelecek cevr ü cefâlara, sıkıntılara, dertlere, cilvelere, nazlara, işvelere karşı dayanıklı ve sabırlı olması da gerekmektedir. Konumuzu Kabûlî'nin aşk ve muhabbetle ilgili duygu ve düşüncelerini, anlayışını çok güzel bir şekilde ortaya koyduğu muhammesiye⁶²⁴ bitirelim:

*Kârbân-ı aşk ile kâfile-sâlârim ben
Nezd-i dildârda zer-i hâlis mi'yârim ben
Bâğ-ı aşk içre velî bir gül-i bi-hârim ben
Kamyâb-ı reh-i aşk bende-i dildârim ben
Bezm-i hâssında emîn mahrem-i esrârim ben*

*Akılla hâlîme hiçbir kişi vâkıf olamaz
Çeşm-i giryânımı değme yed-i beyzâ silemez
Nice âlim geçinenler suhanım şerh edemez
Kamyâb-ı reh-i aşk bende-i dildârim ben
Bezm-i hâssında emîn mehrem-i esrârim ben*

*Tâ ezel bezminde gûşuma erince nidâ
Ol zamândan beri tâ rûhuma aşk oldu gıdâ
Mal u evlâd ne imiş yâr yoluna candan fedâ
Kamyâb-ı reh-i aşk bende-i dildârim ben
Bezm-i hâssında emîn mehrem-i esrârim ben*

*Sûrete nâzır olan münkir u mekkâr u denî
Ta'n için hakkıma açtı o mülevves deheni
Sûrete nâzır olan ârif-i Hak bildi beni
Kamyâb-ı reh-i aşk bende-i dildârim ben
Bezm-i hâssında emîn mahrem-i esrârim ben⁶²⁵*

*Âşık-ı mest-i elest'im işim ehline zâr
Kalbime etti eser âteş hubb-ı dildâr
Çok şükür nâmına âlemde Kabûlî dedi yâr
Kamyâb-ı reh-i aşk bende-i dildârim ben
Bezm-i hâssında emîn mehrem-i esrârim ben⁶²⁶*

624 Muhammes: Dîvân Edebiyatında beşli kit'alarla tertiplenen bir nazım şeklidir.

625 Kabûlî, a.g.e., vr. 72a

626 Kabûlî, a.g.e., vr. 72a-72b

Âlim u zâhid ne bilsin bildi âşıklar beni
Ben Kabûlî'yim Hudâ'nın âşık-ı muhtârıyım⁶²⁷

İlâhî Aşk ve Mecâzî Anlatım

Tasavvufî düşüncede Allah aşkını herkesin anlayacağı bir şekilde anlatmak için bir takım benzetmelere, sembollere, mecâzî anlatımlara başvurulduğu ve duyular âleminde çeşitli misâller getirildiği bilinmektedir. Bu misâl, sembol, mecâz ve benzetmelerden belli başlı olanları şunlardır: Kadın, pervâne (kelebek); mum (şem'); ateş (nâr), gül-bülbül, bâde (mey). Bülbül âşık, gül mâşuktur. Güldeki dikenler aşkın ıstırabını, bülbülün nağmeleri de âşkın feryâd ve figânını sembolize eder. Pervâne ve şem' misâli de oldukça önemlidir. Mumun ışığına âşık olan pervâne bunun etrafında durmadan döner, nihâyette kendini ateşe atar, yanar ve böylece ateşte fâni olur. Âşık da aynen pervâne misâli kendini aşk ateşine atar, yanar, sevgilisi uğrunda kendini fedâ ederek fenâ makâmına erişir.⁶²⁸

Kabûlî de bu sembol ve misâllere *Dîvân*'ının birçok yerinde temas ederek Cenâb-ı Hakk'a olan aşkını, muhabbetini ve sevgisini dile getirmeye çalışır. Şimdi misâl olması bakımından onun "pervâne-mum", "gül-bülbül" "mey-meyhâne" sembolleriyle örülü beyitlerinden bir demet sunalım.

*Ahdime sâbit-kadem hem kavlime sâdık erim
Dâimâ yâr şem'ine cândan yanar pervâneyim⁶²⁹*

*Âşık ol pervâne-veş yak nâr-ı aşka cismini
Yakıben mahveyle dilden mâsivânın resmini⁶³⁰*

*Pervânesiyim şem'ine ol yârim inanmaz
Dîvânesiyim aşk ile dildârım inanmaz⁶³¹*

*Dilâ aşk ateşin Ferhâd gibi dîvânelerden sor
Muhabbet şem'ine süzân olan pervânelerden sor⁶³²*

*Beni bülbül gibi şeydâ kılan bir kadd-i ar'ardır
İşim zâr eyleyen her dem yanağı verd-i ahmerdir⁶³³*

627 Kabûlî, a.g.e., vr. 98b
628 Uludağ, a.g.m., s. 14.
629 Kabûlî, a.g.e., vr. 97b.
630 Kabûlî, a.g.e., vr. 89b.
631 Kabûlî, a.g.e., vr. 88a.
632 Kabûlî, a.g.e., vr. 86b.
633 Kabûlî, a.g.e., vr. 81b.

Mutrib-âsâ hûş nevâlar gülde yok bülbülde var
Rîş-i câna em sadâlar gülde yok bülbülde var

Gülde gûn-â-gûn zînetle letâfet var ise
Cân bahş etmek safâlar gülde yok bülbülde var

Her seher şevk-i sabâ ile ederse gül hırâm
Hüzn ile Hakk'a ricâlar gülde yok bülbülde var

Gül ruh-ı Şîrîn'de mesken tutsa da Hüsrev gibi
Şol levendâne edâlar gülde yok bülbülde var

Ey Kabûlî gülde varsa bûy-i dilberden eser
Yârına her dem vefâlar gülde yol bülbülde var⁶³⁴

Misâl-ı bülbül-i şeydâ şeb u rûz eylerim feryâd
Ne gül gülşen ne hûri vü cinân eylencem olmuştur⁶³⁵

Ben nice bülbül gibi zâr etmeyim
Her taraftan bû verir gülzâr-ı aşk

...
Bülbül olup ben bu bağa gireli
Kurdu tahtın gönlüme hünkâr-ı aşk

Ey Kabûlî beyt-i Hak bulmaz fenâ
Kim onu ta'mir eder mi'mâr-ı aşk⁶³⁶

Kabûlî, “mey”, “meyhâne” ve “meygede” sembollerini de şu beyitlerinde kullanır:

Biz meygede-i aşkıta sâki-i sabûhuz
Erbâbına sâgar sunarız cûd-ı sufûhuz

Lehs erse kaçan kâbiliyetli dile gamdan
Feyz-i ergörülen sakyederiz sanki delûhuz⁶³⁷

634 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 84b-85a.

635 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 85b.

636 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 92a.

637 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 73b.

Burada şu husûsu belirtmekte fayda görüyoruz ki “meyhâne”, âşıkın, kulun yahut sâlikin Rabbine aşkla, muhabbetle, şevkle yalvardığı, münâcat ettiği yer demektir. “Sâki” de bu kâmiller meclisinde aşk ve muhabbet sunar. Genellikle “ay yüzlü, gül yanaklı” sevgili olarak tasvir edilir. Sâgar ise “sâki”nin sunduğu aşktır, muhabbettir, şevktir.⁶³⁸

*Sâkî bize mey sun uralım yem gibi teyyâr
Mermûz olanı eyleyelim aşk ile izhâr⁶³⁹*

Kabûlî, Cenâb-ı Hakk'ın, aşk sâgarını, Hz. Peygamber'e sunduğunu ve Hz. Peygamber'in bunu içerek Hz. Ali'ye de verdiğini belirterek bu sâgarın böylülikle Hz. Ali'nin elinde kaldığını, onun da bunu nice dostuna bahşettiğini, ancak sâgarda hiçbir eksilme, azalma olmadığını, şu anda bile âşiklar bunu içmeye devam ettiğini, erenlerin elinden velilerin eline sunulduğunu kaydeder:

*Aşk sâgarını sundu Hudâ çünkü Nebî'ye
Ol dahi içip sundu kafadârı Ali'ye
Ol dahi içip kaldı kadeh onun elinde
Bahşeyledi ol meyden Ali nice çeriye
Eksilmedi asla yine pür lebdir o sâgar
Bu sırrı bilip vâkıf olan sırr-ı haftiye
İçmektedir el'ân kemâ-kân yine uşşâk
Sunmakta durur desti eren dest-i veliye
Bir mey ki bu mey şemmesi nâdâna olur niş
Bir katresi bin gevher olup kalb-i nakiye
Firkat meyidir bezm-i ezelde içilen mey
Hâlâ içilen vâsıl eder bezm-i şehiye
Bu vuslata firkat giremez hükm-i tecellî
Bu bezme varan erdi visâl-i ebediye*

*Ol sâgarı nûş eylemez nefis-i bağîler
Denmedi ezel onlara ervâh-ı şakîler⁶⁴⁰*

Kabûlî, sâgarın Hakk'ın bir atâsı, ikrâmı, lütfu olduğunu kaydederek, her ne kadar bu sâgarla mest, sarhoş olunuyorsa da mestlik kaybolunca âşıkın bir kul olarak yerine getirmesi gereken ilâhî emirleri edâ etmesi gerektiğini, zira Hz. Peygamber'e uymanın Hakk'ın bir emri olduğunu söyler. Sonra sûfilerin sarhoşluğunun haram olan içkiyle zuhûr ettiğini zannedenlerin bu zanlarını

638 Cemal Kurnaz, *Hayalî Bey Dîvânı* (Tahlili), KTB Yay., Ankara 1987; A. Talat Onay, *a.g.e.*, s. 358.

639 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 74b.

640 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 75b.

bırakmalarını isteyerek onların İlahî aşk ile mest ve sarhoş olduklarını dile getirir:

*Sâki getir ol bâde kim Hakk'tan atâdır
Onunla özün mest eden er vasla sezâdır*

...
*Âkil olan er kendini teklife bırakmaz
Teklîfe ne imkân edâdır ne rehâdır*

*Gâhi oluruz şer'î edâ etmeye hüşyâr
Çün teb'iyet-i şer'-i Nebî emr-i Hudâdır*

*Hüşyâr olucak tevbe edip işbu günâha
Mest eyleriz öz cânımızı aşk-ı İlâh'a⁶⁴¹*

*Her kim ki özün mest ede ol nesl-i güherdir
Mest etme değil mestliği bilmek de hünerdir*

*Sen sanma ki mest dediğimiz hamr ile sekrân
Aşk almış onu târik-i endûh u kederdir⁶⁴²*

“Baştan beri sûfiler ya konusu kadın ve beşerî aşk olan şarkı ve gazelleri ilâhî aşka uygulamışlar ya da Ferîdüddin Attâr, Abdurrahman Câmî ve Mevlânâ'da olduğu gibi ilâhî aşkı doğrudan beşeri aşk şeklinde tasvir etmişlerdir.”⁶⁴³ Bu türde ele alınanların en güzeli Fuzûlî (ö. 963/1556)'nin meşhûr *Leylâ ile Mecnûn*'udur. Dolayısıyla içeriği Allah aşkı olan gazellerde, kasidelerde, mesnevîlerde sevgilinin (dilber) yüz, göz, kaş, kirpik, yanak, zülûf (saç), gamze, boy, işve, naz ve cilve hareketleri sembolik ve mecâzî anlatım unsuru olarak çokça kullanılmıştır.⁶⁴⁴

Kabûlî de yukarıda mezkûr unsurları *Divân*'ında kullanarak Cenâb-ı Hakk'a olan aşkını dile getirmeye çalışır. Şöyle ki o, “gül yüzlü yâri”ne seslenerek yüce, yüksek ve çok hoş, beğenilen bir varlık olduğunu belirtir. Ancak ona hiç acımadığını oysa onun aşkıyla bağrının yandığını, meyhâneyi mesken tuttuğunu söyleyerek bu sebeple kendisine yardım etmesini ister:

*Ey benim gül yüzlü yârim ser-bülendsin ser-bülend
Ser-bülendsin gerçi ammâ hoş-pesendesin hoş-pesend
Hiç terehhüm eylemezsin âşık-ı bî-çârene
Aşkın ile yandı bağrım gel meded eyle meded*

641 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 75b-76a.

642 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 76a.

643 Uludağ, *a.g.m.*, s. 14.

644 Fuzûlî ve *Leylâ ile Mecnûn* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *DİA*, c. XIII, s. 240-246.

Mesken edip aşkın ile ey dilâ meyhâneyi
Bâde-yi şevkinle ma'mûr eyledin dilhâneyi
Hep görenler der aceb hangi güzel dîvâneyi
Zülf-i zencîrine böyle bağlayıp bend etti bend

Gel yeter bağrım yanıktır ben kuluna etme renc
Ben niyâz ettikçe oldu sende müzdâd nâz-ı gunc⁶⁴⁵

Sonra “yâr”inin “gamze”leri onu berbâd eder. Kanını da akıtır, ona her türlü zulüm yapar. Kabûlî, “yâr”ini ne kadar sevse, “yâr”i o kadar buğz eder. Sanki âşıklığı icat eden Kabûlî’dir de bundan dolayı ona “yâr”i ezâ ve cefâlar çektirir:

Bağrımı benim gamze-i yâr eyledi berbâd
Hûnum akıtıp etti bana çok yere bî-dâd

Sevdikçe onu bendesine buğzeder ol yâr
Âşıklığı ben sanki beni eyledim îcâd

Yâ Rab aceb dîdesi fettânın elinden
Hâlîm kime arz eyleyeyim yâ kime feryâd⁶⁴⁶

Kabûlî’yi aşka düşüren, bülbül gibi inleyen, “şeydâ kılan”, servi boylu, gül yüzlü, elbisesi sümbüllere eş, bedeni pembe, gerdanı gümüş gibi beyaz, dudakları kevser, kirpikleri hançer, sinesi mermer ve bakışlarıyla sanki canları alacak periye, hûriye benzeyen bir sevgilidir:

Mest etti beni yüz gül kâmet ar’ar
Sümbüllere gîsususu kadi serviye hemser

Yağmaya verip fikrimi etti beni medhûş
Ol pembe beden gerdeni sîm ruhleri fisker

Ben nice ona olmayayım bende ey ihvân
İnsân değil ol yâ peri yâ hûriye benzer

Nutkuyla eder mürdeleri cân verip ihyâ
Güftâr-ı tûtî hokka dehen lebleri kevser

645 Kabûlî, a.g.e., vr. 80b.

646 Kabûlî, a.g.e., vr. 81a.

*Kurmuş saçı dâmin reh-i uşşâka ol âfet
Sayd oldu gören benlerini misl-i kebûter*

*Âşıkları el bağı durur reh-güzerinde
Hûbân-ı cihân içre ol şûh cümleye dâder*

*Atvâr güzel hüsnü güzel neyleyim ammâ
Mu'tadı cevri bağı nühâs sînesi mermer*

*Cânım alacak zannederim her nazarında
Cellâd-ı felek gözleri kirpikleri hançer⁶⁴⁷*

Ardından Kabûlî bu “Sevgili”ye vuslat ümidiyle yalvarılmamasını, zira Dört Kitap ezbere okunsa dahi onun bu yalvarmaları duymayacağını belirtir:

*Yalvarma sakın vasl ümîdiyle Kabûlî
Gûş etmeyecek çâr kütübü okusa ezber⁶⁴⁸*

Kabûlî, kendisine kul olduğu servi gibi uzun boylu ve siyâh saçlı güzelin ezâlarını, cefâlarını, nazlarını, cilvelerini ve işvelerini bir başka manzûmesinde şöyle dile getirir:

*Bir serv-i revân zülf-i siyâhkâra kul oldum
Bir dâma tutuldum
Sevdâya düşüp aşk ile pervâneye döndüm
Âteşlere yandım*

*Taktı saç-ı zincîrini boynuma ol âfet
Yok bende liyâkat
Mecnûn-sifât vâdî-i hayretlere daldım
Kuhsâra dolandım*

*Alıp dil-i divânemi bin mekrile ol yâr
Bî-rahm u cefâkâr
Bu mekrile Ferhâd gibi gam dağını deldim
Cânımdan usandım*

647 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 87b.

648 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 87b.

*Dil müddet-i cevvince vefâsın dahi ister
Hak ede müyesser
Hem meclis olup şâm u seher şâh-levendim
Ol zülf-i kemendim*

*Fırsat bulucak bûse-i dildâra Kabûlî
Em lebleri bâlî
Mâtem ede ağyâr görüp ol şevki efendim
Ey kadd-i bülendim⁶⁴⁹*

Yine Kabûlî, “sevgili”sinin ezâ ve cefâsıyla karşı karşıyadır. Ama o, artık susmaz, sitem etmeye başlar ve “yazık sana yazık” diyerek “sevgili”sinin yapmış olduğu bu cilvelerin, nazların kendisini ateşlere bıraktığını, bağrında yaralar açtığını, belini büktüğünü söyler:

*Hecrinle beni odlara yaktın acımazsın
Yazık sana yazık
Gam çakmağını sîneme çaktın acımazsın
Yazık sana yazık*

*Uşşâkına cevri etmeyi âdet edinirsin
Ey ruhları gülşen
Zencir-i saçın boynuma taktın acımazsın
Yazık sana yazık*

*Ağyâr ile hem-meclis olup bâde içersin
Bağrımı üzersin
Ben âşıkımı zâre bıraktın acımazsın
Yazık sana yazık*

*Gam leşkerinin tîğ-i sitem verip eline
Ey gül-i ter-sîne
Bağrımda hezâr yâreler açtın acımazsın
Yazık sana yazık*

*Etsin bu Kabûlî’ye n’olur gâhice imâ
Ey Yûsuf-simâ
Büktün dün ü gün cevri ile kaddim acımazsın
Yazık sana yazık⁶⁵⁰*

649 Kabûlî, a.g.e., vr. 96a.

650 Kabûlî, a.g.e., vr. 99b.

Kabûlî, “sevgili”sinin bu cevri ü cefâsına “yeter artık” der, firkatın ateşi cânıma, aşkın elemi çıplak sîneme, kirpiklerin ok oldu da her yanına, saçının zincirleri boynuma ve ayrılığın gamı yanık gönlüme geçti:

*Cevretme yeter firkat odu cânıma geçti
Aşkın elemi sîne-i üryânıma geçti*

*Nîm çeşm ile kıldıkça nazar bendene şâhım
Kirpiklerin ok oldu da her yanına geçti*

*Bilmezlikle hüsnüne bir kez nazar ettim
Zincîr-i saçın aşk ile gerdânıma geçti*

*Ey sîm-tenim gel bana vaslınla meded kıl
Hecrin gamı tâ bu dil-i sûzânıma geçti*

*Vâz gelmez eyâ sorula senden bu Kabûlî
İsmîn nitekim defter-i divânıma geçti⁶⁵¹*

Nihayet Kabûlî vuslata kavuşur, “yâr”i ile başabaşa kalır. “Yâr”i de onu, çekmiş olduğu sıkıntılar, dertler ve mihnetlere mükâfât olarak âşıklar topluluğunun “serdâr”ı seçer:

*Bendeye müyesser olalı vuslat-ı dildâr
Yâr oldu bana nisbet eden büsbütün ağyâr*

*Yârimle bile hemdem olup edeli işret
Şâz oldu dilim zerrece hiç bilmezim efkâr*

*Bu demde dilâ kande varıp eylesem iskân
Yeksân durur indimde benim sicn ile gülzâr*

*Olunca mülâkî bu visâle dil-i mahzûn
Söylenmedik hakkımda benim kalmadı güftâr*

*Dedi kimisi fâcir u zındık kimi fâsık
Her kim ne dedi cümlesini eyledim ikrâr*

651 Kabûlî, a.g.e., vr. 105a-105b.

*Tâ'n okunu bağrıma üzüp eylediler hân
Gayret ediben eylemedim cümleye bed-kâr*

*Ettikçe sabûr yârim için derde Kabûlî
Yâr etti beni zümre-i uşşâkına serdâr⁶⁵²*

Kabûlî bu durumu bir başka gazelinde şöyle dile getirir: O yâre baş ile canımı versem yerindedir. Onu “yâr”inden ayrı görenler bilsin ki ona “yâr”i en yakın arkadaş ve bütün âşıklara önder yaptı:

*Revâdır yoluna virsem o şâhın baş ile cânım
Demez lâ emrine bir kes cihân halkına dâderdir*

*Kabûlî'yi gören yârdan cüdâ bîgâne sanırlar
Ona yâri enîs oldu kamu uşşâka serdârdır⁶⁵³*

Tasavvufî Düşünceye Dair Görüşleri

Tasavvufun da kendine özgü bir takım mes'eleleri vardır. Bunlar, tasavvufî düşünceye ait olabildiği gibi amelî tasavvufa ilişkin de olabilir. Bizim bu konuda inceleyeceğimiz konular tasavvufî düşünceyle alakalı bazı teorik mes'eleler olacaktır.

Anâsır-ı Erbaa

“Anâsır” kelimesi, “unsur” kelimesinin çoğuludur. Lügatte “asıl, kök, soy, şeref ve asâlet” mânâlarına gelir.⁶⁵⁴ Kur'ân'da “unsur” veya “anâsır” kelimeleri geçmez. Ancak hadîs-i şerîflerde “kök, kaynak”⁶⁵⁵ anlamında bir-iki defa kullanılmıştır. Anâsır-ı erbaa, dört unsur demektir. Bunlar da hava, su, toprak ve ateşten ibârettir. Bazı İslâm âlimleri de bu dört unsura “erkân-ı erbaa, tabâi'-i erbaa, mevâdd-i erbaa, ümmehât-ı erbaa vb. isimler verir.⁶⁵⁶

Sûfîler, nefsin dört mertebesini, bu dört unsura benzeterek, nefs-i emmâre ateş, nefs-i levvâme hava, nefs-i mülhime su, nefs-i mutmainne topraktır derler.⁶⁵⁷

652 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 84a.

653 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 81b.

654 Heyet, *Mu'cemu'l-Vasît*, I, s. 631.

655 İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi-Mahmûd Muhammed et-Tanâhi, c. III, Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut 1963, s. 309.

656 Cürcânî, *a.g.e.*, s.157; Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *DİA*, c. III, s. 149

657 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 49.

Kabûlî'ye göre cisim âlemi üç kısma ayrılır:

- * Eflâk (Dokuz gezegen)
- * Erkân (Ateş, hava, su, toprak)
- * Müvelledât (Maden, bitki, hayvan)⁶⁵⁸

Bu dört unsurun birleşiminden üç varlık yani maden, bitki ve hayvan var olmuştur. Hayvan türünün en şerefliisi insandır. Kâinatın var oluşu, kuruluşu, insanla son bulmuştur. Kabûlî, insanın vücûdunun Allah'ın yaratması ile "mevâlid-i selâse"den nasıl tevellüd ettiğini şu şekilde açıklar: Evvelâ bu yaratılış, ilim ve Hakk'ın emriyle "kevâkib-i seyyâre" (güneş ay ve beş gezegen: Satürn (Zühâl), Jüpiter (Müşteri), Venüs (Zühre), Utarit (Merih)'in ahkâmı yerine gelip mâdenler zemine kuvvet verdiği zaman bitkiler (nebâtât) biter. Bu bitkilerden de hayvanlar yer. Bitkiler ve hayvanlardan ise insanlar yer. Yenilen bu lokmaların kırk dirheminden bir dirhem⁶⁵⁹ kan, kırk dirhem kandan bir dirhem meni (sperm) ve kırk dirhem meniden de bir dirhem "nutfe", -ki ona cevher de denir-, meydana gelir.⁶⁶⁰

Bu hâsıl olan "sperma", bâtinen birinci deryâ, -küntü kenz'den ibarettir-, zâhiren adında bir araya gelir. Sonra bâtinen ikinci deryâ -bu da akl-ı evvel, rûh-ı izâfiden ibârettir- zâhiren anne rahmine (uterus) düşerek Hakk'ın emriyle bu "cevher" kan haline gelir ve ana rahminde "kevâkib-i seyyâre"nin hükümleriyle terbiye olur. Sonra bu "kevâkib-i seyyâre"den Satürn gezegeninin hükümleriyle mezkûr "cevher" kan, Jüpiter gezegeninin hükümleriyle et ve deri, Merih gezegeninin hükümleriyle kemik, sinir, damar ve balgam oluşur. Güneş ve Venüs gezegenlerinin hükümleriyle can gelir. Utarit'in hükümleriyle inlemek ve oynamak, hareket etmek ve Ay gezegeninin hükümleriyle de büyüme ve gelişme özelliklerini gösterir. Bu dört unsurun itmâmı üzere, -Satürn'ün terbiyesi ve ahkâmıyla olur-, "cevher" in kan haline gelmesi nâr (ateş), Jüpiter'in ahkâmıyla et ve deri bağlaması âb (su), Merih'in ahkâmıyla kemik, kas, damar, balgam ve safra oluşması hâk (toprak) ve Venüs'ün ahkâmıyla canlılık kazanması hava iledir.⁶⁶¹

Anâsır-ı erbaa, tabiatı veya vasıfları bakımından ayırdır ve her bir unsur çifte özelliğe sâhiptir. Ateş kuru ve sıcak, hava sıcak ve rutubetli, su rutubetli ve soğuk ve toprak soğuk ve kuru. Bu dört unsur, aralarında müşterek vasıfları sebebiyle birbirinin içine girer. Göklerin ve yıldızların dönmesi de bunların değişimini sağlar. Böylelikle dört ana unsur değişik şekillerde tecelli ederek "müvelledât" dediğimiz mâdenler, bitkiler ve hayvanları meydana ge-

658 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 14.

659 Bir dirhem, İslâm'da teorik olarak 14 kırıttır. Bu da, 2,97 gramdır. 40 dirhem ise 118,8 gr. gelir. Geniş bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DLA*, c. IX, s. 268-371.

660 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 14.

661 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

tirir. Yedi seyyâre (gezegen) “âbâ-yı seb’â-i ulviyye” (yedi baba), dört unsur da “ümmeât-ı erbaa-i süfliyye” (dört ana) şeklinde adlandırılır.⁶⁶²

Kabûlî, madenlerin, bitkilerin, hayvanların dört ana unsurdan nasıl meydana geldiğini *Dîvân*’ı’ da ise şu şekilde anlatır:

*Beyâ ez-cân u dil dinle bu mektûb-ı hafî nakli
Selefler etmeyip tahrîr ederdi gûşa telkînât*

*Bunu bil kim zamân-ı devr-i âdemde ma’âdîne
Girenler olmadı müfred mürekkeb olmuş heyhât*

*Olurlar âkıbet müfred nice bin hıkbeden sonra
Ki hıkbe yetmiş bin yıl eyler dedi tefsîrât*

*Tamâm oldukta bu devri mürekkeb olmaya ol
Ederler nâr ile bâdı biribiriyile tezvîcât*

*Olunca nâr ile bâdı ikisi bir yere terkîb
Karâr eyler nice bin hıkbe eslefe bu cinniyât*

*Bu devri dahi buldukta bu hey’etle kemâl âhir
Olurlar nâr u bâd u âb u gil bir yere terkibât*

*Nebâta yol bulup onda dahi eyler karâr bunlar
Nice bin hıkbeler böyle ki ettim sana tafsilât*

*Bulup hayvâna yol onda dahi bu vechile eyler
Nice bin âşiyânlardan güzer kılınca tekrîmât*

*Bürüniür türlü sûretler nice yüz bin kere yüz bin
Ki her sûrette bir kere eder cân acısı kerrât*

*Olunca bu devir tekmiîl çekerler bunca mihnetler
Ki her bir hıkbî fehmeyle çekilir mi bu teb’îdât*

*Kemâl buldukta isti’dâd âdem devrine cânâ
Olur mâder peder ona mukaddem cins-i zenciyyât⁶⁶³*

662 İbrahim Hakkı Erzurumî, *Ma’rifetnâme*, sad. Turgut Ulusoy, İbrahim Hakkı Hz. Camii ve Külliyesi Vakfı Yay., y.y., ts., s. 17-19; J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. III, London 1904, s. 44-45.

663 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 59b-60a.

Kabûlî bir başka gazelinde dört unsura daha değişik bir açıdan bakar. Şöyle ki o, mal, mülk, evlâd ve âile gibi Hakk’a vuslatta perde teşkil eden unsurları fedâ ederek dört unsurdan başka bir hicâbının olmadığını belirtir:

*Alâyıktan şöyle tecrîd olmuşuz ki bî-riyâ
Halk ile yoktur işimiz Hak ileyiz dâimâ
Mâl u mülk evlâd u iyâl cümlesin kılıp fedâ
Çâr unsurdan gayri hiç yoktur hicâbımız⁶⁶⁴*

Kabûlî, dört unsurdan başka bir hicâbının kalmadığını söyler ancak bununla da yetinmez. Bu dört unsuru kendisine âlet ederek hem bunların rûhu hem de rûhların sultânı olur. Gaye derlere dermân ve “tabîb-i hâzık” olmaktır:

*Âb u gîli nâr u bâdı kendime âlet edip
Çâr anâsır rûhuyum hem rûhların sultânıyım*

*Bu anâsır içre gâh derd gâhîce dermân olup
Bir tabîb-i hâzıkım ki derdlerin dermânıyım⁶⁶⁵*

İnsanın Yaratılış Özellikleri ve İnsân-ı Kâmil

Lügatte yetkin insan, kâmil insan mânâlarına gelen “insân-ı kâmil” kavramının ıstılahtaki anlamı, Allah’ın zât, sıfât, isim ve fiilleriyle en mükemmel şekilde kendisinden tecellî ettiği insan demektir. Bir başka açıdan da insân-ı kâmil, Hz. Muhammed’in nûru, hakîkât-ı Muhammediye⁶⁶⁶ anlamına gelir. Hakikat-ı Muhammediyye konusuna ileride “Rûh-ı Muhammedî” başlığı altında değineceğimiz için burada ayrıntılarına girmiyoruz.

Kabûlî’ye göre ise insân-ı kâmil, bir kâmil mürşidin terbiyesi altında “seyr-i ilellâh” ve “seyr-i fillâh”a istidâdınca yol bulup Hakk’a yakınlık hâsıl eden kimsedir.⁶⁶⁷

Kabûlî, *Divân*’ında böyle insân-ı kâmilleri Allah’ın bile seveceğini ve bu insanları reddedenlerin de son demlerinde “şekkî (şüpheci)” olarak can vereceklerini kaydeder:

*Sevdiğin kâmil insânın dahi
Hak sever billâh şeksiz ey ahi*

664 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 88b.

665 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 98a.

666 Cürcânî, *a.g.e.*, s. 30; İbrahim Hakkı Erzurumî, *İnsân-ı Kâmil*, trc. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İstanbul ts., s. 13.

667 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 10-11.

*Kâmil insânı kim ki merdûd eder
Reddeder Allah dahi şekkî gider*⁶⁶⁸

Kur'ân, insanın Cenâb-ı Hakk'tan ilâhî bir nefha taşıdığını beyan eder.⁶⁶⁹ Hadîs-i şerifte ise "Allah Adem'i kendi sûretinde yarattı" buyrulur.⁶⁷⁰ Sûfiler, bu hadîsi, "Allah Âdem'i rûh-ı Muhammedî sûretinde yaratmıştır" şeklinde yorumlarlar. Ancak bu mahalde bir noktaya dikkat etmek gerekir. Şöyle ki hadîste geçen "sûreti" kelimesindeki "hi" zamiri Cenâb-ı Hakk'a râcidir demek, -O'na sığınız-, küfürdür. Allah, benzersizdir, eşsizdir. Fakat Cenâb-ı Hak Âdem'i topraktan "akl-ı evvel" sûretinde yaratmıştır. Bütün insanların sûreti "akl-ı evvel" sûretindedir.⁶⁷¹

O halde Hz. Âdem'de her ne vasıf varsa, onun evlâtlarında da bu sıfatlar mevcuttur. Meselâ, Hz. Âdem muallim oldu, evlâtları da muallim oldu. Hz. Âdem halife oldu, evlâtları da halife oldu. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân'da: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁶⁷² buyurmuştur. Yani âlim ile câhil bir değildir. Gerçi görünüşte her ikisi de insandır, fakat iç dünyada birisi bilgili, kâmil, yetkin, diğeri hiçbir şeyden habersiz, bilgisiz, terbiye ve eğitim görmemiş ve kalbi ilâhî feyzden mahrum insandır. Kur'ân, bu gibi sûrette câhillerin "hayvanlar gibi, hatta daha da aşağı"⁶⁷³ olduğunu bildirir.⁶⁷⁴

Mahlûkâtın zuhûr sebebi, "akl-ı evvel" yani "rûh-ı Muhammedî"dir. Zira Cenâb-ı Hakk, kutsî kelâmında, "Sen olmasaydın, Sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım"⁶⁷⁵ buyurmuştur. Cenâb-ı Hak "akl-ı kül" vâsıtasıyla "şekl-i kül"ü yaratmıştır ve "akl-ı kül" âlem-i sağırde insan sûreti olmuştur. Zira insanın bînatını için âlem-i kebîr (büyük âlem) denilmiştir.⁶⁷⁶ O halde âlem-i kebîrde onun mukabili "rûh-ı izâfî" dir ve insanın rûhu âlem-i sağırde "nefs-i kül" mukabilinde yaratıldığı için vücûdun diriliği can iledir. Dolayısıyla hareketi de zâtîdir. Ancak tenin hareketi ârizidir. Hareket ise candan kaynaklanır.

Nufte ise "âlem-i sağır"de heyulâ⁶⁷⁷ mukabilinde, ten şekil mukabilinde ve

668 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 45a.

669 Hicr, 15/29; Sad 38/72.

670 Buhârî, İsti'zan 1; Müslim Cennet: 28.

671 Kabûlî, *Kerzû'l-Esrâr*, s. 12.

672 Zümer, 39/9.

673 A'raf, 7/179.

674 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 13.

675 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 164, H. No: 2123.

676 Sûfilere göre âlem, "büyük insan" insan ise "küçük âlem"dir. İnsan fiziki yönüyle âlemin bir özeti durumundadır. Âlemde var olan her şeyin bir numunesi insanda mevcuttur. İnsan zâtı itibarıyla sonradan yaratılmıştır ve Hak'tan gayridir. Ancak sahip olduğu ilâhî hakikat cihetinden Hakk'ın ayıdır. İnsan bu hakikat ve ma'nevî yönüyle "âlem-i kübrâ"dır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cavit Sunar, "Allah-İnsan İlişkisi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXI, Ankara 1976, s. 85-122.

677 Heyulâ: Madde. Eski felsefede bütün cisimlerin ilk maddesi kabul edilir. Tasavvufta buna "rûh-ı a'zâm" denilir.

“ahlât-ı tab’iyyet-i kül” mukabilinde yaratılmıştır. Arş, “âlem-i kebîr”de ve baş “âlem-i sağîr”de yaratılmıştır.⁶⁷⁸

“Âlem-i kebîr”de olan hayvanlar da “âlem-i sağîr”de halk mukabilinde yaratılmış olup meselâ, insanda kibir dünyada ayı, insanda figân dünyada maymun, insanda hile dünyada tilki ve insanda buğz, hased dünyada domuz mukabilinde yaratılmıştır.⁶⁷⁹

Şunu iyi bilmek gerekir ki insanın vücûdu nutfeden teveccühle canlılık kazanır ve dünyaya gelir. Yine teveccühle hayvanlıkta kalır veya insân-ı kâmil olur.⁶⁸⁰

Kabûlî, kâmil insanları bize şöyle tanıtır: İnsân-ı kâmil, Hakk’ın aynası olup, iç dünya bakımından yaratılıştta O’nun zâtının aynıdır. Böyle kâmil insanlara secde yapmak hakîkatta Hakk’a secdedir. Şöyle ki bu, kâmil insanın gönlünde esmâ ve sıfatlarla misafirdir. Yine kâmil insanların yüzüne irfân ehli ezelden beri âşıktır. Kuru dâvâ sâhipleri ise kâmil insânın yüzünü ve saçını bilemez. Küfür ve İslâm perdelerinden geçen insân-ı kâmil olur ve nâmına da mü’min denir. Zira Hak ile aynı adı taşır. Kâmil insanın sözleri de dinlenmelidir. Çünkü onların kelâmları havâî ve tepeden inme değildir, Kur’ân’ın bir tefsîri ve yorumudur:

*Vücûdum âdem-i kâmil zihî mir’ât-ı Sübhân’dır
Sıfât u sîreti hilkatte ayn-ı zât-ı Rahmân’dır*

*Ederse kâmile secde hakikat secde-i Hak’dır
Ki esmâ vü sıfât ile dil-i kâmilde mihmândır*

*Düşenler dâm-ı zülfüne okur ve’l-leyli⁶⁸¹ zulmette
Olanlar vechine âşık ezelden ehl-i irfândır*

*Eğer ey müddeî bildinse vech ü zülf-i insânı
Ferâgat eyle gel deme küfürdür bu yâ îmândır*

*Hicâb-ı küfr ü İslâm’dan geçen insân-ı kâmilidir
Denir nâmına mü’mindir ki ol hem-nâm-ı Yezdân’dır*

678 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 13.

679 Kabûlî, *a.g.e.*, s.13.

680 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 13-14.

681 “*Velleyli izâ secâ*” (Karanlık çöktüğü zaman geceye andolsun ki. Leyl, 92/1) âyetine işaret edilmektedir.

*Kabûlî gel kabûl eyle kelâm-ı kâmil insânı
Değlidir nutk-ı âfâki kamu tefsîr-i Kur'ân'dır*⁶⁸²

Kabûlî, insanların böyle kâmil insanlardan, velâyet sâhiplerinden nasibi-
ni alması gerektiğini belirterek bu kâmil insanlara kul olarak her türlü tören
ve âdetlerden, gösterişten el çekmek, onların gönül kuşlarını sürekli avlamak
için muhabbet tuzağına cömertlik hububâtından yem dökmek ve onları sade-
ce meşicilerde değil aşk ve muhabbet meclislerinde aramak lâzım geldiğini
kaydeder:

*Beyim dûr olma sen bir dem der sâhib-i velâyetten
Kulu ol kâmil insanın çeküb el resm u âdetten*

*Dil-i insân-ı kâmildir gören âlemde her kârı
Ki oldur merkez-i âlem kamu nahs u sââdetten*⁶⁸³

*Hemân murg-ı dil-i sâhib-i kemâl sayd için dâim
Muhabbet dâmına yem tut hubûbât-ı sehâvetten*

*Velâkin sorma meşicde yalnız kâmil insânı
Neler var pây-ı humde mest yatar ehl-i kerâmetten*⁶⁸⁴

Kabûlî, kâmil insanlara sıdk ile hizmet edenlerin tam olgunluğa erişece-
ğini ve kalbine “pîr” kalbinden ledünnî ilim, ilhamlar geleceğini de kaydeder:

*Kâmil oldu kâmile hizmet edenler sıdk ile
Pîr kalbinden ledünnî kalbine ilka ile*⁶⁸⁵

Rûh-ı Muhammedî

Bu terim, Hz. Peygamber'in mânevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılır.
Aynı zamanda bu terime “hakikat-ı Muhammediyye, cevher-i evvel, kalem-i
levh-i a'zam, rûh-ı kuds, akl-ı evvel, rûh-ı nâtık, akl-ı kül, rûh-ı ekmel,
rûh-ı ahnefi ve rûh-ı sultânî” de denilir. Cenâb-ı Hak bütün zaman, mekân ve
mevcûdâtı yaratmadan önce, kendi pâk zâtına tecelli edip coştuğunda “rûh-ı
Muhammedî”yi yaratmıştır.⁶⁸⁶

682 Kabûlî, *Divân*, vr. 85a-85b.

683 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 99a.

684 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 99b.

685 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 56b.

686 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 12.

Cenâb-ı Hak, Hz. Adem'i de topraktan akl-ı evvel yani "rûh-ı Muhammedî" sûretinde yaratmıştır. Bütün insanların sûreti akl-ı evvel sûretindedir.⁶⁸⁷ Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Nitekim Cenâb-ı Hakk kutsî hadîsinde "Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım"⁶⁸⁸ buyurmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "taayyun-i evvel" sevgi tarzında tecelli etmesi sebebiyle "taayyun-i hubbî" adı verilen rûh-ı Muhammedî zuhûr etikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Hz. Peygamber'in rûhu ve nûru bütün insanlardan, peygamberlerden, meleklerden dahi önce yaratıldığından dolayı Hz. Peygamber, insanlığın mânevî babası sayılmıştır. Bundan dolayı Hz. Âdem insanlığın maddeten babası iken (Ebu'l-beşer), Hz. Peygamber de rûhların babası (Ebu'l-ervâh) olmuştur. Bu husûsa hadîs-i şeriflerde de temas edilmektedir: "Allah ilk defa benim nûrumu yarattı", "Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim."⁶⁸⁹

*Kabûlî, bu konuyu Dîvân'ında şöyle dile getirir:
Suâl etti Kelîmullâh Cenâb-ı Hak Te'âlâ'dan
Dedi yâ Rab ne halk ettin mukaddem eyle ta'limât*

*Dedi Hak rûh-ı Ahmed'dir mukaddem cümleden tahkîk
Yarattım nûr-ı zâtımdan edip mir'ât-ı meşhûdât*

*Yarattım sûret-i Âdem'de ben ol rûhu yâ Mûsâ
Bu sûretle onun Âdem u nesli buldu tasvîrât*

*Budur bil sûret-i âdem budur bil zâtıma mir'ât
Cemî'an rûh-ı insânî bu rûhtan oldu mevlûdât*

*Bu rûhtur zât-ı âdem bil bu rûhtan doğdular bir bir
Bu rûhtur asl-ı âdem bil bu rûhtur ümmü'l-ervâhât*

*Yarattım yed-i beyzâyı bu rûhtan bî-hisâb sonra
Bu bir dürdür ki yâ Mûsâ budur bil ümm-i imkânât⁶⁹⁰*

Hakikat-ı Muhammediyye fikrine ilk olarak Sehl b. Abdullah Tusterî'de rastlanmakla beraber⁶⁹¹ en güzel şekilde İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim Cîlî tarafından ortaya konulmuş ve açıklanmıştır.⁶⁹²

687 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 12.

688 Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 164; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, Beyrut 1990, s. 615.

689 Tirmizî, Menâkıb I; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 66; c. V, s. 379; Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. Avni Konuk, *a.g.e.*, c. II, s. 326-327.

690 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 60b.

691 Bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Kahire 1908, s. 15-62.

692 Mehmet Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", *DİA*, c. XV, s. 179.

Şöyle ki İbnü'l-Arabî, hakikat-ı Muhammediyye'yi mutlak vücûdun yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel tecellisi olarak görür. Onun her isminin bir mazharı (meclâ) vardır. En kapsamlı ismi olan Allah isminin, -buna ism-i a'zam da denir-, mazharı hakikat-ı Muhammediyye'dir. "Vücûd-ı mutlak" en yüksek derecede bu mazharda tecellî ettiği için ona "insân-ı kâmil" de denilir. "İnsan-ı kâmil" bütün hakikatleri kendisinde toplamıştır. Bu husûsiyeti yönüyle Allah isminin mazharıdır. Bilgi ve ilhâm yönünden de hakikat-ı Muhammediyye bütün peygamberlerin ve velîlerin bâtını, ledünnî bilgi aldıkları bir kaynaktır. Aynı zamanda bu hakikat Hak'tan gelen feyizlerin insanlara ulaşmasına da vesile olur.⁶⁹³

Cilî'ye göre ise "insân-ı kâmil", varlık âleminin etrafında döndüğü bir kutuptur. Varlık yaratıldığından beri insân-ı kâmil tektir ve kendisine has bir hakikatı vardır. Onun asıl ismi Muhammed'dir, ancak her asırda başka sûrette ve başka adlarla tezâhür eder. Dünya kurulduktan bu tarafa çeşitli peygamberler şeklinde görünen zuhûr eden, en büyük velî de odur. O halde sûfilerin "insân-ı kâmil" den muradları hakikat-ı Muhammediyye'dir.⁶⁹⁴

Esasen hisli bir mistik olan İstiklâl şâirimiz Mehmed Âkif Ersoy'un şu mısraları hakikat-ı Muhammediyye'nin onun dilinden farklı bir terennümüdür:

*Dünya neye sahipse O'nun vergisidir hep
Medyûn O'na cemiyyeti medyûn O'na ferdi
Medyûndur O ma'sûma bütün bir beşeriyet;
Yâ Rab bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret*⁶⁹⁵

Vahdet-i Vücûd

İbnü'l-Arabî tarafından sistemli bir felsefe haline getirilen⁶⁹⁶ vahdet-i vücûd⁶⁹⁷, Allah'tan başka varlık olmadığının idrâk ve şuûruna varmak, O'nu bir bilmek anlamına gelir. O'nun vücûdundan başka hakikî vücûd sâhibi yoktur. Diğer varlıkların vücûdu O'nun vücûduna nisbetle yok hükmündedir.

693 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Nuri Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1992, 5. Bsk., s. 22-36; Demirci, a.g.m., s. 180.

694 Abdülkerim Cilî, *İnsân-ı Kâmil fi Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, s. 207-214.

695 Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat* (Edisyon Kritik), haz. M. Ertuğrul Düzdağ, KTB Yay., İstanbul 1987, s. 411.

696 Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009, 4. Bsk., s. 219.

697 Mustafa Tahralı, *vahdet-i vücûd* tabirinin İbnü'l-Arabî tarafından kullanılmadığını, Suâd Hakîm'in bu terimin İbnü'l-Arabî'yi inceleyenler tarafından icâd edildiğini belirttiğini ve yine bu terimin bugünkü araştırmalara göre, ilk defa Konevî'nin eserlerinde ve onun yaşadığı devirde ve kendisiyle Mısır'da görüşmüş olan İbn Seb'in'in eserlerinde kullanılmaya başlandığını söyler. Bkz. Mustafa Tahralı, "Fusûsu'l-Hikem, Şerh ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bâzı Mes'eleler", A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, MÜFAV Yay., İstanbul 1994, 2. Bsk., c. I, s. 47-48 (Giriş Kısmı).

Zira onların vücûdları Hakk'a bağlıdır. Bu kâinat O'nun isim ve sıfatlarının bir tecellisidir. Nasıl eşyâ olmadan gölge olmazsa, O'nun varlığı olmadan da eşyânın varlığı düşünülemez.⁶⁹⁸

Vahdet-i vücûd, aslında zevk ve hâl ilmidir. Yani yaşanarak anlaşılabilir. Şöyle ki herkes aşk ve aşk hallerinden bahsedebilir. Fakat aşkın lezzetini ancak âşık olanlar bilir.⁶⁹⁹

Sâlik, mânevî seyr ve rûhî tecrübe neticesinde vahdet fikrine ulaşır ancak çoğu kere bu fikri vecd ve istiğrak halinde ifâde ettiğinden bazen anlaşılması güç ve şerîatin zâhirine ters bir takım "şathiye"ler serdedebilir. Meselâ, Bâyezîd-i Bistâmî'nin "Ben kendimi tenzih ederim, benim şânım ne yücedir", "Cübbemin içinde Allah'tan başka bir şey yoktur" sözleri ve Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hak" (Ben Hakk'ım) ifadesi bu türde bilinen meşhûr ifadelerdir.⁷⁰⁰

Vahdet-i vücûda kâil olan sûfiler, Kur'ân ve hadîs-i şerîflerden bununla ilgili olarak birçok delil getirmişlerdir.⁷⁰¹ Kabûlî, *Dîvân*'ında vahdet-i vücûda delil olarak gösterilen "Her şey fânidir. Sadece O'nu vechi (zâtı ve varlığı) bâkidir" (Rahmân, 55/29) meâlindeki âyet-i kerîmeyi kendisine ders edinerek, "bekâ-i vechi" gördüğünü ve ölümsüzlüğe ulaştığını söyler:

*Ey Kabûlî küllü şey'in hâlikün dersi okur
Ben bekâ-i vechi gördüm lâ-yemûtum⁷⁰² ölmezim⁷⁰³
Kabûlî de "Ene'l-Hak" sırrına mazhar olmuştur:
Ene'l-Hak sırrı bu demde zarûrî âşikâr oldu
Bugün Mansûr-ı aşkım ben gamım yok hafv-dâdımдан
...
Edip âgâz dedim bu kez Hudâ'yım men Hudâ'yım men
Beşer evsâfî hark oldu ulûhiyyet sıfâtımдан⁷⁰⁴*

Yûnus Emre'nin "Bir ben vardır bende benden içeri" mısralarını hatırlatan sözleri de vardır Kabûlî'nin:

698 Ferid Kam-M. Ali Aynî, *İbn Arabî de Varlık Düşüncesi*, İnsan Yay., İstanbul 2009, 3. Bsk., s. 55, 62; A. Avni Konuk, *a.g.e.*, c. I, s. 8; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1987, 4. Bsk., s. 293.

699 Eraydın, *a.g.e.*, s. 209; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 304.

700 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 38-39.

701 Ayetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/115; Tevbe, 9/104; Secde, 32/11; Feth, 48/10; Vâkıa, 56/63; Hadid, 57/3; Geniş bilgi için bkz., İ. Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Matbaa-i Orhaniyye, İstanbul 1928, s. 49-51.

702 "Ve tevekkel alel hayyillezî lâ-yemûtu" (Ölmeyecek olan hayat sahibine tevekkül et. Furkan, 25/58) âyetine işaret edilmektedir.

703 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 98a.

704 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 51b.

*Nidâ geldi özümden der ki Hak sende vü sen Hak'da
Özümden Hak haber verdi bana kurb-ı visâlimden⁷⁰⁵*

Kabûlî, mâsivâyı terk etmeyenlerin Cenâb-ı Hakk'ın vechini göremeyeceklerini belirtir:

*Likâ-i vech bilmezler sivâdan etmeyen imsâk
Nazarla sâim ü rü'yet ile iftâr eyleyenden sor⁷⁰⁶*

O, vahdet hâsıl olunca zâhir ve bâtının bir sır olacağını ve sâlikin Hakk'ı kendinde bulacağını söyler:

*Mest ola bu dem çünkü hakikat ola mekşûf
Bu mestlik ile vahdete tebdîl ola kesret
Vahdet gelincek zâhir u bâtın ola bir sır
Kendinde bulup Hakk'ı bu dem eyleye ülfet*

*Kim ülfet eder Hakk ile olur ona zâhir
Yek nokta olup cümle ilim evvel u âhir⁷⁰⁷*

Bu “yek nokta” daki sırları bilenler ise ârif-i dânâlardır ve menzilleri “Kâbe kavseyni ev ednâ” (Necm 53/9)'dir. Yine bu sırra vâkıf olan âriflerin gönülleri-ne, esmâ, sıfat, fiil ve zât sırrı âşikârdır:

*Bu noktadaki sırrı bilen ârif-i dânâ
Olmuştur onun menzili kavseyni ev ednâ⁷⁰⁸
Bu sırra özü vâkıf olan ârife oldu
Esmâ vü sıfat fi'l-i zât sırrı hüveydâ⁷⁰⁹*

Kabûlî, sâlikin Hakk'a ulaşınca (vuslat), O'nun o demde “niteliksiz-nice-liksiz” zâtını izhâr edeceğini ve sâlikin zatının fenâ bularak O'nun zâtıyla “yek-zât” hâline geleceğini kaydeder:

705 Kabûlî, a.g.e., vr. 51a.

706 Kabûlî, a.g.e., vr. 51a.

707 Kabûlî, a.g.e., vr. 76b.

708 “Aralarındaki mesafe, iki yay aralığı hattâ daha az kaldı” (Necm, 53/9) âyetine işaret edilmektedir.

709 Kabûlî, a.g.e., vr. 76b.

*Neliksiz niteliksiz Hakk bu dem zâtın edip izhâr
Görürsün zât-ı Hak zâtın olursun Hakk ile yak-zât*

*Bu vuslat hâsıl oldukta muhît olursun eşyâyı
Ki er-Rahmân ala'l-arşî's-tevâdir⁷¹⁰ bil bu tesviyyât⁷¹¹*

Artık bu sırra ulaşan kendini bilir ve cümle mahlûkât onun emrindedir:

*Bu sırra mahrem oldukta bilirsin kün⁷¹² diyen sensin
Senin emrine kâimdir beri gel cümle mahlûkât⁷¹³*

Kabûlî, bu vahdete ermeyi (vuslat) “bahr-katre (deniz-damla)” benzetme-siyle sembolize ederek şöyle dile getirir: Aşkım dalgalandı, denizle katre birbirine karıştı ve vücûdum büsbütün yok oldu sanki güneşe zerre eriştii:

*Temevvüc eyledi aşkım karıştı bahr ile katre
Vücûdum küllü mahvoldu eriştii şemse çün zerre⁷¹⁴*

Kabûlî bu durumu başka bir nutkunda ifade etmeye etmeye çalışır:

*Nitekim bahr-ı ummândan alınsa kûzelerle su
Dökülse yine ummâna bilinir mi budur katrât*

*Olur âşık iken ma'şûk bular deryâ-yı vahdetde
O deryâdan alır feyzi mürekkeb müfre ü zerrât⁷¹⁵*

Gönül aşkın deryâsında dalgalanıp coştuğunda bu derya taşar ve artık gönül birliğe (vahdete) ulaşır. Sonra bu sevinç ve neşeden dolayı sâlik yerinde duramaz olur, devrân etmeye, dönmeye başlar:

*Gönül mevc urûb coştı aşkım deryâsı taşı
Dil birliğe ulaştı helâldır devrân bana⁷¹⁶*

710 “Rahmân, Arş’ a istivâ etmiştir.” veya “Rahmân, Arş’ ı hükmü altına almıştır” Bkz. Tâhâ 20/5; A’ râf, 7/54.

711 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 58b.

712 “Kün feyekün” (Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı “Ol” demekten ibarettir, o şey hemen oluverir) âyetine işaret edilmektedir. Bkz., Yâsin, 36/82.

713 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 58b.

714 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 61b.

715 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 60a.

716 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 78a.

Ricâlu'l-Gayb

Gayb erenleri, gayb adamları anlamına gelen bu terim, tasavvufî düşüncede dünyayı mânen idâre ettikleri kabul edilen erenler topluluğuna verilen isimdir. Ricâlullah, merdân-ı Hudâ, merdân-ı gayb, hükûmet-i sûfiyye gibi terimlerle de ifade edilmektedir.⁷¹⁷

Kaynaklarda “ricâlu'l-gayb” anlamında kullanılan birçok terimle karşılaşıyoruz: “Ümenâullah, recebiyyûn, zanâyinullah, zehâirullah, evliyâ-ı aşere, ricâl-i isnâ aşeriyye, ebdâl, ebdâl-i erbaa, ebdâl-i seb'a, büdelâ-i erbaa, büdelâ-i seb'a, bedel, nukâbâ, nücebâ, ferd, efrâd, veted, evtâd, evtâd-ı erbaa, imâmân, imâmeyn, kutup, kutbu'l-aktâb, kutb-ı a'zâm, gavs”⁷¹⁸ gibi.

Ricâlu'l-gayb, her asırda on zât olup, sayıları artmaz, eksilmez. Sessiz konuşurlar. Çünkü dâimâ Allah'ın tecellisi onların üzerindedir. Onlar gizlidirler, Allah'tan başka kimse bilmez. İnsanlar darda kaldıklarında ve zora düştüklerinde imdatlarına koşarlar. İster görünsünler ister görünmesinler hayatta olan ricâldir. Bazen âhirete göçen bu velîlerden yardım dileyenlere Allah, onların rûhları hürmetine yardımını esirgemez.⁷¹⁹ Ricâlu'l-gaybın başında kutup bulunur. Kutup değirmen taşının miline benzer. Değirmen taşı milinin etrafında döndüğü gibi âlem de onun etrafında döner. Her işin, her ülkenin bir kutbu mevcuttur. Asıl kutup, kutbu'l-aktâb (kutupların kutbu)'dır. Kendisinden yardım isteyince mânen yardım elini uzattığından dolayı “gavs” ismiyle de anılmıştır.⁷²⁰

İmâmân, kutuptan sonra gelen iki kişidir. Birisi kutbun sağ tarafında, diğeri sol tarafında bulunur. Sağdaki kutbun hükümlerine, soldaki hakikatına mazhardır. Kutub vefat edince yerine soldaki imâm geçer. Halk, kutup ve bu iki imâma “üçler” adını verir.⁷²¹

Kabûlî, *Divân*'ında bu gayb erenlerinden de bahseder. Şöyle ki ona göre âlemin kutbu bir olup, emsâli yoktur. “İmâmân” iki, “evtâd” dört, “nakîbler” üç yüz, “necîbler” kırk, “rakîbler” on iki ve “abdâllar” yedi olmak üzere toplam üç yüz altmış altı erdir. Bunları tavırları ile hareketleriyle kimse tanıyamaz. Hak'tan başka hiçbir kimse bilemez. Fakat Hakk'ın bildirmesiyle bunlar birbirini bilirler ve doğudan-batıya kalpleri vasıtasıyla söyleşirler. Hakk'ın mazharı olan “kutb” a diğer bütün gayb erenleri nâzır durur. “Kutub” her ne emrederse, bu emri edeple yerine getirirler:

717 Vicedânî, a.g.e., s. 97; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 251-252.

718 Vicedânî, a.g.e., s. 97.

719 Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb* (Ma'nevî Ufuklar II), s. 319-320.

720 Gümüşhanevî, *Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, s. 41-45; Abdurrahman Câmî, a.g.e., s. 103; Bursevî, a.g.e., s. 303.

721 Gümüşhanevî, a.g.e., s. 44; Câmî, a.g.e., s. 103; Eraydın, a.g.e., s. 121.

Her ne hizmet emrederse kutb-ı âlem onlara
Emrine fermân-berdir herbiri âdâb ile⁷²²
Eyleyim ta'dâd bir bir ben cemî'an onları
Bil nakîb hem necîb u hem rakîb ebdâl ile

Hem dahî evtâd imâmân kutb-ı âlemler tamâm
Sayayım onları sana cümlesin a'dâd ile

Ol nakîbler oldu üç yüz hem necîbler erbâ'în
Halk-ı âlem içre bunlar anılır aktâb ile

Hem rakîbler oniki oldu yedidir budelân
Lîk-i mahfidir 'uyûndan her biri ihcâb ile

Dört durur evtâd(ı) arzın hem imâmân ikidir
Bir durur ol kutb-ı âlem küfvü yok emsâl ile

Üç yüz altmış altı erdir sâlikân bunlar velî
Lîk hiçbir kimse bilmez bunları atvâr ile

Çün ricâlu'l-gayb denildi bunların icmâline
Gayr-i Hak'dan ferd-i vâhid bilmedi eşkâl ile

Lîk bunlar birbirini bildiler Hak bildirip
Mağrib ü maşrıktan onlar söyleşir iklâb ile

Kalb-i kutba cümlesi nâzır durur her rûz u şeb
Mazhar-ı Hak'dır kutub çün âlem içre zât ile⁷²³

Bu beyitlerin ardından Kabûlî, "ricâlu'l-gayb"ın esrârına mahrem olmak isteyenlerin kâmil bir mürşide can ve baş ile bende, köle, mürid olmaları gerektiğini ve nihâyette son demlerinde imân ile gitmeyi arzulayanların o erenlerin ayaklarının tozuna yüz sürmeleri lazım geldiğini söyler:

Ger dilerse mahrem olmak onların esrârına
Bendesi ol mürşid-i kâmil erin cân bâş ile

722 Kabûlî, a.g.e., vr. 57a.

723 Kabûlî, a.g.e., vr. 57a.

*Ey Kabûlî hâk-i pâyine yüzün sür erlerin
Diler isen gitmeyi encâm-ı kâr î mân ile*⁷²⁴

Burada son olarak şunu belirtelim ki Kabûlî'ye göre, iki âlemin (dünya ve âhiret) “kutb”u ve arzın “evtâd”ı Ahmed er-Rifâî'dir:

*Şâh-ı iklim-i velâyet kutb-ı dü-âlem velî
Şeyh İbnü'r-Rifâî Seyyid Ahmed bin Alî*⁷²⁵

*Âlemin kutbu arzın evtâdı
Vasiyyetin tutmak gerek mürîdi
Ûsî bi-takvallâh⁷²⁶ diye buyurdu
Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâî*⁷²⁷

İlm-i Ledün

Ledün, lügatte yan, kat demektir. Istılahta ise okunmadan, bellenmeden elde edilen ilâhî bir bilgidir.⁷²⁸ Hak katından gelir. Nitekim Kur'ân'da, “*Biz ona (Hızır'a) ilm-i ledün öğrettik*»⁷²⁹ buyrulur. Sûfiler, bu âyet-i kerîmeye dayanarak zâhir ilminden başka bir de ledün ilmi (ilm-i bâtın) olduğunu kabul etmişler ve sezgiye, ilhâma dayalı bilgi teorilerini bu temel üzerine binâ etmişlerdir. Yine sûfilere göre, Hz. Mûsâ'ya vahyedilen veya herkese tebliğ edilmek üzere verilen bilgiler zâhir ilmi, Hz. Hızır'a vasıtasız ve özel olarak verilen dinî bilgiler ise ledün ilmi (hakikat ilmi)dir.⁷³⁰

Kabûlî, ilm-i ledüne “ilm-i karîb” ismini de vererek bu ilmi şöyle izah eder: İlm-i ledün, Zât-ı Mutlak'tır ve ilm-i hakikat da denir. Bu ilmi, âbidler, âlimler, akıl sâhipleri, melekler, insanlar ve cinler bilemez. Cebrâil (a.s.) dahi bu ilimden haberdar olamamıştır. İşte bu sebeptendir ki meleklerin aşk ve muhabbeti zâta değildir. Ancak emredildikleri şeyleri yapmakla görevlidirler. İnsanın melekler üzerine üstünlüğü bu cihettedir.⁷³¹ Şu âyet-i kerîme ilm-i ledüne işârettir: “*Nihâyet onların arasına, içinde rahmet, dışında azab kaplı bir sûr çekilir*” (Hadîd, 57/13).

724 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 57a.

725 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 62b.

726 “*Size Allah'a saygılı davranmanızı tavsiye ederim*” anlamında Arapça ibaredir. Cuma günleri hutbelerde hâtipler bu ifadeye de yer verirler.

727 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 103b.

728 Cürçânî, *a.g.e.*, s. 163.

729 Kehf, 18/65; İlm-i ledünle ilgili diğer âyetler için bkz. Bakara, 2/282; Ankebût, 29/69; En'âm, 6/125; Zümer, 39/22; Lokman, 31/20.

730 Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 53.

731 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 43.

Ledün ilmini peygamberler bile Cebrâil'den vahy yoluyla almamışlardır. Ancak onların her birine çeşitli yollarla işâret olunmuştur. Şöyle ki, Hz. Âdem ile Havvâ'ya "şecere-i bürr" (küçük buğday ağacı) sûretinde yemek ile mâlum olmuştur. Hz. Nuh (a.s.)'a tûfan sırasında gemiye binip tûfan sularına gitmesiyle, Hz. Eyyüb (a.s.)'a hastalığı esnasında, Hz. Yûnus (a.s.)'a balığın karnında iken, Hz. Ya'kûb (a.s.)'a Hz. Yûsuf'tan ayrılığı zamanında, Hz. Yûsuf (a.s.)'a kuyunun içindeyken ilhâm ve bahşedilmiştir. Yine Hz. İbrâhim (a.s.)'a Nemrut'un onu ateşe atacağı sırada, İsmâil ve İshâk'a kurbanla memûr oldukları zaman, Hz. Süleyman (a.s.)'a Belkıs'ı dâveti sırasında, Hz. Mûsâ (a.s.)'ya Hızır ile konuşmasından sonra Firavun ile Nil nehrinde karşılaştıklarında ve Hz. İsâ (a.s.)'ya Yahudiler kendisini öldürmek için üzerine yürüdükleri esnâda işâret olunmuştur. Bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Mî'râc gecesinde kemâl sâhibi Cenâb-ı Hakk'ın cemâlini rüyeti ile müyesser olmuştur. Hz. Ali'ye Hz. Peygamber Mî'râc gecesinde sonra "zıkr-i cehri"yi telkinleri zamanında ve Hz. Ebubekir'e ise Hicret esnâsında Sevr Mağarası'nda işâret olunmuştur.⁷³²

Kabûlî, ilmi ledünün, zâhir ilmiyle meşgul olan âlimlere, zâhidlere, mes-cidlerde oturup çalışmayan, iki yüzlü sûfilere sorulmamasını bilakis bu ilmin, kâğıtsız, kalemsiz okuyan Allah adamlarına, sırları keşfeden irfân sâhiplerine, sevgi ve muhabbet mumuna pervâne kesilenlere ve içi aşkın nûruyla büsbütün aydınlanmış aşk ehline sorulması gerektiğini kaydeder:

*Aref⁷³³ dersin deme fehm eylerim ben ilm-i zâhirden
Ledün ilmin bilâ-nüsha okur merdânelerden sor⁷³⁴
Dilâ var ilm-i zevk keşf-i esrâr eyleyenden sor
Muhabbet şem'ine yapıp işin zâr eyleyenden sor*

*Onu mescidde duran sûfi-i zerrâklara sorma
Derûnun nûr-ı aşk ile pür-envâr ilinden sor*

*Ne bilsin âşık-ı sâdıkların zühhd ehli hâlinden
Kemend-i zülf-i yâri boynuna dâr eyleyenden sor*

*Likâ-i vech bilmezler sivâdan etmeyen imsâk
Nazarla sâim ü ru'yetle iftâr eyleyenden sor*

Ne bilsün âşık-ı sâdıkların zühhd ehli hâlinden

732 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 43-45.

733 "Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu" (Nefsini bilen Rabbini bilir) hadisine işâret edilmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 622, H. No: 2532.

734 Kabûlî, *Divân*, vr. 86b.

Kemend-i zülf-i yari boynuna dâr eyleyenden sor

*Visâl-i kâbe kavseyni⁷³⁵ Kabûlî sorma zâhiddin
Hemişe li-ma'allâh-gâha⁷³⁶ esfâr eyleyenden sor⁷³⁷*

Kabûlî, bir başka gazelinde ise ledün ilminin aşk ilmi, Hak ilmi olduğunu belirterek bu ilmi gönüllerinde ışık bulunmayan kişilerin, bilgisiz câhil kimselerin, nefs-i emmâre sâhiplerinin, “kâle, kıl” ile meşgul olan zâhidlerin okuyup bilemeyeceğini ancak ulu kişilerin, yüzleri güneş gibi parlak olanların, kâmillerin, gönüllere vâkif velilerin, pîrlerin, dünya ve âhiretten geçip Hakk’ı arzulayanların, Hakk katında tâc sâhibi zâtların, gönül sultanlarının ve aslı, nesli temiz kimselerin okuyacağını belirtir. Zira bu ilim, gönülden harfsiz, sessiz sedâsız okunur. “Kâle, yekûlü” ile bilinemez. Hak ilmi olduğu için herkese de nasip olmaz. Bu ilmi (ledün ilmi) okuyanlar Cenâb-ı Hakk’ın cemâline lâyıık olmuşlardır ve devamlı O’nun cemâlini seyretmektedirler. Câhiller, kuru sofulukla kendini velî zanneden zâhidler, nefs-i emmâresinin kulu, kölesi olanlar bu ilimden habersizdirler, bilemezler ve okuyamazlar:

*İlm-i aşkı okur ise merd serverler okur
Nûr-ı bî-ferler okumaz rûy-ı hâverler okur
Câhil-i nâdân ne bilsin sırr-ı aşkın remzini
Akl-ı kâmil merd-i dâna pîr-perverler okur*

*İlm-i aşk ilm-i ledündür değme kes kârı değil
Onu şunlar okur beğim nefs-i emmâri değil
Cân u bâşın terk eder emlâk ile vâri değil
Dünya vü ukbayı koyup Hakk’ı isterler okur*

*Bu ilim dilden okunur bî-hurûf u bî-sadâ
Kâl u kıl ile olunmaz zâhidâ bil bu edâ
Behre-yâb olmaz cihânda bu ilimden bî-vefâ
Okumaz bed-ahter onu nesl-i gevherler okur*

*Okuyanlar iş bu ilmi oldular Hakk’a habîb
Rûz-i Mahşer’de sebûkbâr-ı ümmet içre kebîb
İlm-i Hak’tır bu ilim çün herkese olmaz nasîb
İnd-i Hak’ta onu ancak sâhib-eşerler okur
Lâyık-ı dîdâr-ı oldu ilm-i aşkı okuyan*

735 “Kâbe kavseyni ev-ednâ” (Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar, hattâ daha az kaldı, Necm, 53/9) âyetine işâret edilmektedir.

736 “Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb meleğ, ne de bir mürsel nebî sığar” hadîsine telmih vardır. Bkz. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 173.

737 Kabûlî, a.g.e., vr. 87a.

*Hem likâ-ı Hak'ta onlardır dem-â-dem bâkiyân
Ey Kabûlî âşıkândır pâdişâh-ı dü-cihân
Onu mahkûmlar okumaz belki dâverler okur⁷³⁸*

Kabûlî, inatçı, söz dinlemez, irfân ehlinde kaçıp uzaklaşan zâhîde seslenerek ilminin ledün ilmi olduğunu ve Hz. Peygamber' den bu ilmi tâlim ettiğini ve şeytan gibi inatçılığı bırakması gerektiğini, çünkü bu inatçılığın Hakk'ın bu esrâr âleminde kendisini uzaklaştırdığını söyler:

*Înâd u cehl u dâliyle kılar ol zâhid-i hod-bîn
Görünce ehl-i irfânı hezârân kerre isti'vâz*

*Gel ey zâhid beri kaçma sözümü cân u dil gûş et
Ledünnîdir benim ilmim Rasûl'den eylerim ilmâz*

*Înâdı muhkem eylersin nitekim eyledi şeytân
Seni esrâr âleminde onunçün Hak eder işkâz⁷³⁹*

Kabûlî, kendisini zâhid gibi boş konuşan bir kimse zannedenleri de eleştirerek, irfân mektebinde hâlleri, rumuzları, mânâları, sırları keşfeden gönül ehli olduğunu, sabah-akşam ledün ilmi tâlim ettiğini ve bu ilme mazhar olmuş Hz. Hızır'la da hemhâl olduğunu ifade eder:

*Sanman bizi zâhid gibi beyhûde makâlîz
Biz kâşif-i esrâr-ı meânî vü me'âlîz
Ta'lîm ederiz subh u mesâ ilm-i ledünnî
Kim Hızır ilea hemhâl geçinir sâhib-i bâlîz
Biz mekteb-i irfânda edip kesb-i kemâlî
Hallâl-ı rumûzât-ı velî vâkıf-ı hâlîz⁷⁴⁰*

Kerâmet

Lügatte kerâmet, çokça kolay bir şekilde ikrâm etmek, cömertçe lütufta bulunmak anlamlarına gelir. "el-Kerîm" Allah'ın güzel isimlerinden birisi olup, hayrı çok, ihsânî bol, ikrâmı sonsuz lütuf ve kerem sâhibi, her mânâda üstün, şerefli zât demektir.⁷⁴¹ İstilahta ise, peygamberlik iddiasında bulunmaksızın bir

738 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 86a.

739 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 81a-81b.

740 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 72b.

741 İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 510.

kişide olağanüstü bir hâlin zuhûr etmesi mânâsına gelir.⁷⁴²

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Meryem'in durumu ve yaşadığı hadiselerle,⁷⁴³ Ashâb-ı Kefh'in durumu,⁷⁴⁴ Hz. Süleyman (a.s.)'in veziri Asaf b. Berhiyâ'nın Sebe melikesi Belkıs'ın tahtını Yemen'den Kudüs'e bir göz açıp kapayıncaya kadar getirmesi hadisesi⁷⁴⁵ ile hadîs-i şeriflerde geçen Cüreyc'in bir çocuğu konuşturması,⁷⁴⁶ bir adamın buluttan falancanın bahçesini sulama sesini duyarak o bahçe sahibini bulup, bu lütufa nasıl mazhar olduğunu öğrenmesi⁷⁴⁷ gibi olaylarla açıkça beyan edilen kerâmet, Kabûlî'ye göre de haktır. Ancak kendisinde bu hâl zuhûr eden kimselerin Kur'ân ve Sünnet'e uyup-uymadıklarını bilmek gerekir. Zira Kabûlî, kendi zamanında bazı taklitçi tâc sahiplerinin yalan yanlış bir takım sohbetler ederek, kendilerini ârif şeyh, kâmil müşid gösterip yalan yere evliyâlık tasladıklarını ve bir takım olağanüstü hâllerle halkın malını yemek sevdasıyla, her birine çeşitli hile ve oyunlar düzenlediklerini belirtir. Böyle kimselerin büyük bir girdâba, hüsrâna, derin bir çukura düştüklerini ve sâde-dil, temiz, sâf âşik-ı sâdıkları da bu tehlikeye sürüklemeye çalıştıklarını kaydeden Kabûlî, bu gibi kimselere Allah adamlarının “koyun başlı kurt” tabirini kullandıklarını ve bu tip insanlardan uzak durulması gerektiğini hassasiyetle vurgular.⁷⁴⁸

Kerâmet, kevnî ve hakikî olmak üzere iki kısma ayrılır:

* Kevnî kerâmet: Bazı olağanüstü hâdiseler göstermek demektir. Havada uçmak, denizde yürümek, gönülden geçenleri bilmek gibi. Halkın itibar ettiği kerâmet budur.

* Hakikî kerâmet: Mârifet, ilim, irfân, ahlâkla alakalı olağanüstü bir lütuf ve mazhariyettir. Sûfiler işte bu kerâmete itibar etmişlerdir.

Şunu bilmekte yarar var ki gerçek Allah dostları, bu türlü olağanüstü hallerini gizler ve örterler. Bu hâller onların ancak onların şükürünü artırır. Çünkü gurur, kibir, kendini beğenme eksik insanların meziyetidir. Onlar bu tür hâdiselerin “mekr-i İlahî” olmasından korkarlar. Dolayısıyla açığa vurmamak istemezler.⁷⁴⁹

742 Cürcânî, *a.g.e.*, s. 215.

743 Meryem, 19/17-21.

744 Kefh, 18/13-25.

745 Neml, 27/38-40.

746 Buhârî, Enbiyâ 48; Müslim Birr 2.

747 Müslim, Fezâlisü's-Sahâbe 55; Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 119, H. No: 214; Kerâmetle ilgili diğer hadisler için bkz. Buhârî, Enbiyâ 54, Rikâk 38; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe 1, Cennet 48, Birr 138; İbn Mâce, Fiten 16.

748 Kabûlî, *a.g.e.*, s. 50.

749 Bursevî, *Kitâbu'n-Necât*, s. 123-124.

Bazı Mutasavvıflar Hakkındaki Düşünceleri

Kabûlî'nin *Dîvân*'ının muhtevâsı hakkında bilgi verirken onun başta kendisinin mensup olduğu Rifâiyye tarikatının pîri Ahmed er-Rifâî olmak üzere, Hasan-ı Basrî, Sırru's-Sakatî, Habîb-i Acemî, Ma'rûf-ı Kerhî, Dâvûd-ı Tâî, Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Abdülkâdir Geylânî, Seyyid Ahmed Bedevî, Şeyh İbrâhim Desûkî, Şeyh Bahâüddin Nakşebend, Şeyh Sa'düddin Cibâvî, Şeyh Ömer Halvetî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şeyh Sadrüddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Şeyh İbrâhim Zâhid Geylânî, Dede Ömer Rûşenî, Şeyh İbrâhim Gülşenî, Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî, Şeyh Hüsameddin Uşşâkî ve müşşidi Şeyh İbrâhim Ecel gibi meşhûr mutasavvıflardan bahsettiğini belirtmiştik. Şimdi sırasıyla bu mutasavvıflar hakkında onun serdettiği düşüncelere bir bakalım. Ancak bu mutasavvıflardan Kabûlî'nin pîri Ahmed er-Rifâî ile müşşidi Şeyh İbrâhim Ecel hakkında yukarıda ilgili yerlerde geniş bilgi verdiğimiz burada malumat vermeyeceğiz.

Hasan-ı Basrî

Basralı meşhûr tâbîî, âlim ve zâhidlerden olan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)'nin tarikat silsilelerinde önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Nitekim ona atfedilen üç silsilenin biri şöyledir: Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Dâvûd-ı Tâî ve Ma'rûf-ı Kerhî.⁷⁵⁰ Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Kabûlî ona ulaşan bu silsileyi kabul etmiştir. Zaten mutasavvıflardan bahsettiği mezkûr manzûmesinde Hz. Ali'den sonra Hasan-ı Basrî'ye yer vermiştir. Kabûlî'ye göre Hasan-ı Basrî, Allah'ın arslanı Hz. Ali'nin bir bakışına mazhar olunca Hak yolunda yürüyen şeyhlerin başı olmuştur:

*Şîr-i Yezdân Ali'nin erişip yek nazarı
Sırr-ı şuyûh-ı râh-ı Hak oldu Hasan el-Basrî⁷⁵¹*

Serî es-Sakatî

Bağdatlı ilk sûfilerden olan Serî es-Sakatî (ö. 251/865), Ma'rûf-ı Kerhî, Hâris el-Muhâsibî ile Bişr-i Hâfî gibi devrin meşhûr sûfilerinin sohbetinde bulunmuştur. Aynı zamanda Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve müşşididir. Tasavvufu güzel ahlâk olarak algılayan ve tasavvufi tecrübesinde muhabbete büyük önem veren es-Sakatî,⁷⁵² Kabûlî'ye göre Allah yolunun meydanında gâlip gelen bir yiğittir:

750 Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, c. XVI, s. 291-293.

751 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 62b.

752 Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", *DİA*, c. XXXVI, s. 564-565.

*Merd-i meydân Hudâ'nın atata
Hazret-i Şeyh Seri es-Sakati*⁷⁵³

Habîb-i Acemî

Basralı zâhidlerden olan Habîb-i Acemî (ö. 130/747?)'nin bâtnı zâhirden üstün tutan bir tasavvuf anlayışına sahip bulunduğu ve duası makbul kişilerden biri olduğu kaydedilmektedir. Zühd döneminden sonra teşekkül eden tarikat silsilelerinde Hasan-ı Basrî' den sonra ona yer verilmesi dikkat çekicidir. Aynı silsilelerde Dâvûd-ı Tâî, onun müridi olarak gözükmektedir.⁷⁵⁴ Kabûlî'ye göre Acemî, Hak yolunun önderlerinin en büyüklerindedir:

*Serverân-ı râh-ı Hakk'ın a'zamı
Hazret-i Şeyh Habib-i Acemî*⁷⁵⁵

Ma'rûf-ı Kerhî

Ma'rûf-ı Kerhî (ö. 200/815?), Iraklı zâhidliği ile tanınmış sûfilerdendir. Tasavvuf tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan Ma'rûf-ı Kerhî'nin öne mi daha ziyade Kâdiriye, Rifâiyye, Halvetiyye, Nakşbendiyye, Desûkiyye, Mevleviyye, Safeviyye Nurbahşiyye ve Bektâşiyye gibi Sünnî ve Şîî birçok tarikatın silsilesinin kendisiyle devam etmesi dolayısıyladır.⁷⁵⁶

Kabûlî, Ma'rûf-ı Kerhî'yi Hakk'a yakınlıkta izzet, şeref ve cömertlik bulan bir şahsiyet olarak tanıtır:

*Kurb-ı Hak'ta bulan izz u sahî
Hazret-i Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî*⁷⁵⁷

Dâvûd-ı Tâî

İlk devir sûfi ve zâhidlerinden olan Dâvûd-ı Tâî (ö. 165/781?), İmâm-ı Azam'ın gözde öğrencilerindedir. Tabîinden pek çok kimse ile de görüşmüştür. Mürşidinin Habîb-i Râî adında bir zat olduğu belirtilir. Onun tasavvuf anlayışının temelinde az yemek, az uyumak, az konuşmak ve Allah korkusu, âhret kaygısı, ağlamak teşkil eder. En meşhur müridi Ma'rûf-ı Kerhî'dir.⁷⁵⁸

753 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

754 Erhan Yetik, "Habîb el-Acemî", *DİA*, c. XIV, s. 370.

755 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

756 Hk. geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Ma'rûf-i Kerhî", *DİA*, c. XXVIII, s. 67-68.

757 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

758 Mustafa Kara, "Dâvûd et-Tâî", *DİA*, c. IX, s. 48-49.

Kabûlî'ye göre Dâvûd-ı Tâî, Hakk'a vuslat için aşk ile yakasını yırtmış bir büyük zâttır:

*Civâr-ı Hak'ta hark eden gıtâyı
Cenâb-ı Hazret-i Dâvûd-ı Tâî⁷⁵⁹*

Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), ilk dönem tasavvufunun en güçlü temsilcilerinden meşhûr bir sûfidir. Bağdat'ta yaşamıştır. Dayısı Serî es-Sakatî ve Ebû Hamza Bağdâdî'nin sohbetlerine devam etmiştir. Onun hâl ilmini yaşayan örnek sûfi olduğu ve bu sebeple kendisine “tâvûsu'l-ulemâ” ve “sey-yidü't-tâife” gibi unvanlar verildiği belirtilmektedir. Ayrıca tasavvuf terimlerinin, usul ve esaslarının onun tarafından tespit edilerek tasavvufun ortaya çıkmasını sağlayan bir sûfi olduğu kaydedilenler arasındadır.⁷⁶⁰

Kabûlî ise Cüneyd-i Bağdâdî'nin Hak şekerini bulup onun tadını, lezzetini alan bir zât olduğunu söyler:

*Kand-i Hakk'ı bulup alan tadı
Hazret-i Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî⁷⁶¹*

Hallâc-ı Mansûr

Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), İran'ın Tûr beldesindedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan geldiği nakledilmektedir. Vâsıt, Tüster ve Basra'ya giderek tahsil görmüş, Tüster'de iken Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye talebe olmuştur. Daha sonra Bağdat'a giden Hallâc-ı Mansûr'un burada Cüneyd-i Bağdâdî, Amr b. Osman Mekkî, Ebû Hüseyin Nûri gibi tanınmış sûfilerin sohbetlerine dâhil olmuş, Mekkî'den hırka bile giymiştir. Ancak daha sonra meydana gelen bazı durumlardan yüzünden hem Cüneyd-i Bağdâdî hem de Mekkî ile araları açılmıştır. Ahvaz halkı tarafından “Hallâc-ı Esrâr” olarak diye anılan Hallâc-ı Mansûr, Dâvûd ez-Zâhirî öncülüğünde bir grup tarafından aleyhinde başlatılan propandalar sebebiyle uzun yıllar hapse kalmış, daha sonra Mâlikî kadısı Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Ezdî tarafından oldu bitti bir kararla idama mahkûm edilmiş, 309/922 yılında Bağdat'ın Bâbüttâk denilen semtinde karar hunharca infaz olunmuştur. Onun idamına sebep olarak başta “Ene'l-Hak” sözü olmak üzere Abbâsiler'e karşı ayaklanmış olan Karmatîler'le gizlice

759 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

760 Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, c. VIII, s. 119-121.

761 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

mektuplaştığı ve haccın farzietini inkar edip yeni hac anlayışı ortaya koyduğu gösterilmişse de, aslında karar siyâsîdir.⁷⁶²

Kenzü'l-Esrâr'da Hallâc'ın “Ene'l-Hak” sözünün vecd ve istiğrak hâlinde söylenmiş bir şâthiye olduğunu belirten Kabûlî,⁷⁶³ *Dîvân*'ında aynı düşüncesini tekrar ederek âlimler bu sözünü kavrayamadığını, ona zulüm ve işkenceler yaparak idam ettiklerini belirtir:

*Mansûr sözünü mestlik ile bilmedi âlim
Bu mestin idi onu eden zulm ile ber-dâr⁷⁶⁴*

Kabûlî, Hallâc'ı savunmakla kalmamış onun gibi “Ene'l-Hak” sırrına mahrem olmuş, aşka düşmüş, bundan dolayı gam, keder ve korkudan kurtulmuştur:

*Ene'l-Hak sırrı bu demde zarûrî âşikâr oldu
Bugün Mansûr-ı aşkım ben gamım yok havf-dârımdan⁷⁶⁵*

“Ene'l-Hak” sırrına mahrem ve aşka düşen sadece Kabûlî değildir. O, kendisine aşk mayası teslim edildikten sonra kâbiliyetli olanlara sunmuş, onlar da hidâyete ererek Hallâc gibi olmuştur:

*Bize teslim kılıp mâye-i aşkın muhtâr
Kime sunduksa hidâyet bulup oldu Mansûr (vr. 83b)*

Abdülkâdir Geylânî

Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166), Kâdiriyye tarîkatının kurucusu olup, “Kutb-ı A'zam”, “Sultânü'l-Evliyâ”, “Gavsü'l-A'zam”, “Kutb-ı Rabbânî” diye de tanınmıştır. İran'ın Mazenderan bölgesine bulunan Cîlân kasabasındandır. Bağdat'ta Hanbelî fikhî ve hadîslerle ilgili eğitim görmüş ve daha sonra kendini tasavvufa vermiştir. Onu tasavvufa yöneltten şeyh, meşhûr Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131)'tir. Ebu Sa'd Mübârek el-Muharrimî (ö. 521/1127)'den tasavvuf hırkası giymiştir.⁷⁶⁶

762 Hk. geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, c. XV, s. 377-381; Yaşar Nuri Öztürk, *Hak ve Aşk Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1996, 2. Bsk.

763 Kabûlî, *Kenzü'l-Esrâr*, s. 38-39.

764 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 75a.

765 Kabûlî, *Dîvân*, vr. 51b.

766 Ethem Cebecioğlu, “Abdülkâdir Geylânî”, *SGAD*, c. VII, s. 53-59; Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, *DİA*, c. XXIV, s. 131-136.

Kabûlî, Geylânî'yi, bir nutkunda “Abdülkâdir Cîlî” olarak takdim ederek onun Hakk’a yakınlık makamında O’nun birliğini haykıran bir zât ve velâyet ülkesinin sultânı olduğunu kaydeder:

*Makâm-ı kurb-ı Hak’da vuran bang-ı tehlîli
Şeh-i mülk-i velâyet Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî⁷⁶⁷*

Seyyid Ahmed Bedevî

Seyyid Ahmed Bedevî (ö. 675/1276), Bedeviye tarikatının kurucusu olup, dört büyük kutuptan birisidir. Afrika bedevîleri gibi yüzüne peçe (lissam) çekmesi dolayısıyla “Bedevî” lakabıyla tanınmıştır. Soyunun Hz. Hüseyin’e ulaştığı kaydedilmektedir. Onun müşidi, Tanta’ya gelip yerleşmeden önce kendisine intisâb ettiği Bedreddin Hasan Mağribî’dir. Seyyid Ahmed Bedevî’nin tarikat silsilesi, Şeyh Berrî vasıtasıyla Ahmed Rifâî’ye ulaşıyorsa da Ebu’l-Hasan Ali Şâzilî’nin müridi olduğunu kabul edenler de vardır.⁷⁶⁸

Kabûlî, Seyyid Ahmed Bedevî’nin velâyet ülkesinin tahtı ve mest olan Allah dostlarının şâhı olduğunu beyan eder:

*Taht-ı iklim-i velâyet şeh-i merd-i neşevî
Hazret-i Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî⁷⁶⁹*

Şeyh İbrâhim Desûkî

Şeyh İbrâhim Desûkî (ö. 676/1277), Aşağı Mısır’daki Markus yahut Desûk’ta dünyaya gelmiştir. Hayatının büyük bir kısmını burada geçirdiğinden “Dessûkî” ismiyle meşhur olan İbrâhim Desûkî, dört kutuptan biri olarak kabul edilmiştir. Seyyid olup, Şâfîî fikhî tahsil etmiş ve babası aracılığıyla Rifâiyye hırkası giymiştir. Necmeddin Isfahânî vasıtasıyla Sühreverdiyye tarikatine sülûk etmiş ve Şâzeliyye tarikatinden de icâzet almıştır.⁷⁷⁰

Kabûlî ise onu velâyet ülkesinin cömert bir şahsiyeti olarak nitelendirmektedir:

*Velâyet mülkünün merd-i ramûkî
Cenâb-ı Şeyh İbrâhîm Desûkî⁷⁷¹*

767 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

768 Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, *DİA*, c. II, s. 47-48; a.mlf., “Bedeviyye”, *DİA*, c. V, s. 318-319.

769 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

770 Mehmet Demirci, “Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz”, *DİA*, c. IX, s. 212-213; a.mlf., “Desûkiyye”, *DİA*, c. IX, s. 212.

771 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

Bahâüddin Nakşbend

Bahâüddin Nakşbend (ö. 791/1389), Buhara'nın Kasr-ı Ârifân (Kasr-ı Hinduvân) köyünde dünyaya gelmiştir. Emîr Külâl'den tasavvufî terbiye gö-
rerek yedi yıl hizmet sonra seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Daha sonra bir süre
Kâsım Şeyh, Halîl Atâ gibi Yesevî şeyhlerinin sohbetlerine katılmış, onlardan
da feyz almıştır. Asıl müşidi ise, kendisinden yaklaşık yüz sene kadar önce
vefat eden Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 615/1218) olduğu, *Üveysilik* yolu ile
rûhâniyetinden feyz aldığı kaydedilmektedir.⁷⁷²

Kabûlî, Bahâüddin Nakşbend'in Hakk'ın güzelliğine ve cemâline gönül
bağlayan bir büyük şeyh olduğunu kaydeder:

Cemâl ü hüsn-i Mevlâ'ya hemîşe eyleyen dil-bend
*Cenâb-ı Hazret-i Şeyh Bahâüddîn Nakşbend*⁷⁷³

Sa'düddin Cibâvî

Sa'düddin Cibâvî (ö. 575/1180), Mekke'de dünyaya gelmiştir. Tasavvufî
terbiyesini babası Şeyh Yûnus Şeybânî'den görmüştür. Onun başta akıl has-
taları olmak üzere pek çok hastayı tedavi ettiği, diğer taraftan vahşi ve zehirli
hayvanlar üzerinde tesirde bulunmak gibi kerâmetlerinin olduğu kaydedil-
mektedir. Tarikat silsilesi, biri vehbî, diğeri kesbî olmak üzere iki koldan Hz.
Peygamber'e ulaşır.⁷⁷⁴

Râh-ı Hak'da bulan râh-ı gıvâyî
*Cenâb-ı Şeyh Sa'düddîn Cibâvî*⁷⁷⁵

Ömer Halvetî

Ömer Halvetî (ö. 800/1397), Halvetiyye tarikatının kurucusudur. Gılan
nahiyelerinden Lâhicân'lıdır. Soyu Şirvan'ın ünlü şeyh ailelerine dayanır.
Tasavvufî terbiyesini İbrâhim Zâhid Geylânî'nin halifelerinden amcası Âhi
Muhammed Nûr Halvetî'den görmüştür. Amcasının vefatından sonra yerine
posta oturmuştur. Mısır ve Hicaz'a seyahatlarda da bulunan Ömer Halvetî,
irşad faaliyetlerini daha ziyade Tebriz'de yürütmüştür.⁷⁷⁶

772 Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 441-449; a.mlf., "Nakşibendiyye", *DİA*, c. XXXII, s. 335-342.

773 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

774 Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", *DİA*, c. XXXV, s. 387-388; a.mlf., "Sa'diyye", *DİA*, c. XXXV, s. 410-413.

775 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

776 Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, c. XV, s. 394.

“Halvet” zikrini çok seven ve ömrünün büyük bir kısmını halvette geçirdiği için “Halvetî” lakabını alan Şeyh Ömer hakkında Kabûlî de aynı kanaattedir. Nitekim ona göre Ömer Halvetî, halktan uzlet ederek Hakk’a yakınlıkta lezzet bulmuş ve Allah yolunun mürşidi olmuştur:

*Uzlet edip Hak ile ünsde bulan lezzeti
Mürşid-i râh-ı Hudâ Şeyh Ömeru’l-Halvetî⁷⁷⁷*

Muhyiddin İbnü’l-Arabî

Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), Endülüs’te, Tüdmîr (Toedomi-ro) bölgesinin başkenti olan Mürsiyе’ dendir. Babası ve dayısının tasavvufla meşgul olması dolayısıyla tasavvufî bir çevrede yetişmiştir. Görüşlerini takdir edenler tarafından tasavvufta otorite oluşu dolayısıyla *Şeyhü’l-Ekber*, dinî ilimlerde müceddid olması hasebiyle de *Muhyiddin* isimleriyle nitelendirilen İbnü’l-Arabî, bütün ilmî çalışmalarını tasavvuf sahasında yoğunlaştırmış, *vahdet-i vücûd* akidesini sistemli bir şekilde yazıya dökmüştür. Kuzey Afrika başta olmak üzere Mısır, Hicaz, Irak ve Anadolu’da pek çok yere seyahat ederek buralardaki önemli sûfî ve bilginlerle de görüşmüştür. Dört yüze yakın eser telif ettiği kaydedilir. Bunlardan Mekke’de kaleme aldığı *Fütûhât-ı Mekkiyye* ile Konya’da yazdığı *Fusûsu’l-Hikem* oldukça meşhurdur.⁷⁷⁸

Kabûlî, İbnü’l-Arabî’yi *Dîvân*’ında öncelikle Hz. Peygamber’in ilminin vârisi, Hz. Ali’nin nûrunun mazharı ve Allah adamlarının tümünün hocası olarak tanıtmıştır.

*Vâris-i ilm-i Muhammed mazhar-ı nûr-ı Ali
Şeyh Muhyiddîn Ekber hâce-i cümle velî⁷⁷⁹*

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde Kabûlî’nin İbnü’l-Arabî hakkında âşıkâne methiyelerinin bulunduğunu yazmaktadır⁷⁸⁰ Kabûlî’nin İbnü’l-Arabî hakkında yazmış olduğu söz konusu âşıkâne methiye şöyledir:

*Hakikat ilminin ümmü’l-kitâbı Şeyhü’l-Ekber’dir
Kamu âfâka neşr olmuş ulum-ı Hakk’a mazhardır*

777 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

778 Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 3-58, 76-83; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufî Kitap, İstanbul 2009, s. 19-83.

779 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 62b.

780 Vassâf, *a.g.e.*, s. 226.

Şinâverdir lisâni bahr-ı esrâr-ı Hudâ kalbi
Sadef akl-ı me'âdîdır kelâmu dürr ü gevherdir

Ulûm-ı evvelîn ü âhirîn olmuş 'ayân ondan
Muhassal bî-gümân ol vâris-i ilm-i Peyâmberdir

Kamu erbâb-ı isti'dât onun kavline baş eğmiş
Velâyet âleminde pâdişâh-ı sâhib-efserdir

Şular kim zevk-yâb olmaz onun ilm-i lezîzinden
Nedir Hakk ile bâtil fark edemez akl-ı kemterdir

Nice ikrâr u imân eylesin halk etmeyip inkâr
Onun nutku gidâ-yı zâğ değil kût-ı gazanferdir

Dem-i hoş-bûsu a'lâdır hitâbı müşgen uşşâka
Ki aşk od u nefsi od vücûdu sanki micmerdir

Cihânı edip isti'âb kamu mest eylemiş halkı
Dimâğ-ı âşikân yâ hû o büyü ile mu'attardır

O bir şâh-ı a'lâdır kim sürer divân-ı lâhûtî
Kamu ervâh-ı ehlullâh huzûruna heveskerdir

O bir sâhib-sicildir bâtm-ı şer'-i velâyette
Kamu esmâ-ı ehlullâh o defterde muharrerdir

O bir iksîr-i a'zamdır veyâhûd milh-i âlemdir
Veyâ âhen dili zer kılmağa kibrit-i ahmerdir

Celâlüddîn u Şemsüddîn vü Sadrüddîn ona bende
Kamunun ol velîsidir kamuya ol tâc-ı ber-serdir

Revâdır nâmına hâtem demek mülk-i velâyette
Atâ-yı sırr-ı Hak'da Hâtem-i Tay'dan büzürgterdir

Sorarsan hâl-i tahkîkin eğer ol zâtın ey âşık
Muhakkak sûret ü cismi misâliyye-i Hayder'dir

Kabûlî şöyle bildim ki velâyet ehline Hak'dan
Hakîkat ilmîni muhbîr o bir nâmûs-ı ekber'dir⁷⁸¹

781 Kabûlî, a.g.e., vr. 68ab.

Kabûlî, *Dîvân'*ında İbnü'l-Arabî hakkında methiyye yazmanın yanında onun meşhûr eserleri *Fütûhât* ve *Fusûs*'la ilgili bir manzûme de kalem almıştır. Ona göre bu iki eser, Kur'ân'ın esrârını bildirmekte olup, bizzât Hakk'ın ilhâm etmesiyle gönülden kalem vasıtasıyla kağıtlara yazılmıştır. Bu eserler aynı zamanda irfân sâhiplerinin canının kuvveti ve can gözlerinin sürmesidir:

Ma'den-i tevhîd-i Rahmân'dır Fütûhât u Fusûs
Muhbir-i esrâr-ı Kur'ân'dır Fütûhât u Fusûs

Şeyh Muhyiddin lisânından sudûr etmiş velî
Fî'l-hakîka nutk-ı Yezdân'dır Fütûhât u Fusûs

Bi-basîrettir olar kim ta'n eder Şeyh-i Ekber'e
Görmeyip misbâh-ı îmândır Fütûhât u Fusûs

Bi-arâfet bi-zekâvet eblehi tesmîm eder
Kuvvet-i cân sâhib-i irfândır Fütûhât u Fusûs

Ey Kabûlî çeşm-i dilden kıl nazar imân ile
*Tütîyâ-yı dîde -i cândır Fütûhât u Fusûs*⁷⁸²

Sadrüddin Konevî

Vahdet-i vücûd düşüncesinin İbnü'l-Arabî'den sonraki en önemli temsilcisi olan Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Malatya'lıdır. Babası Mecdüddin İshak da önemli bir sûfî, âlim ve devlet adamıdır. On yaşlarında babasını kaybeden Konevî'nin dul kalan annesiyle İbnü'l-Arabî'nin evlendiği nakledilirse de gerçekleşip gerçekleşmediği belli değildir. Ancak şu bir gerçek ki Konevî, İbnü'l-Arabî ilişkisi önce mürid-mürşid ilişkisi olarak başlamış daha sonra irfân arkadaşlığına dönüşmüştür. Konevî'nin Mevlânâ ile de yakın dostluk kurduğu bilinmektedir. Tasavvufun husûsî sahasında eserler veren Konevî'nin üslûbunun felsefi olduğu kaydedilmektedir.⁷⁸³

Kabûlî'ye göre Sadrüddin Konevî, keşf erbabının şâhı, nebevi ilmin mazharı ve ledün ilminin hazinesidir:

Şâh-ı erbâb-ı keşif mazhar-ı ilm-i nebevî
Mahzen-i ilm-i ledün Şeyh Sadrüddin Konevî

782 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 90b.

783 Hk. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", *DİA*, c. XXXV, s. 420-425.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî

XIII. asrın mutasavvıf, mütefekkir, âlim ve şâirlerinden olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 1273), insanlık tarihinde derin izler bırakan yüksek simâlardan biridir. Kendisine Mevleviyye tarikatı nisbet olunan Mevlânâ'nın, *Mesnevî* başta olmak üzere, *Divân-ı Kebîr*, *Fihî Mâfih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât* adlı eserleri vardır. Belh'de dünyaya gelmiş, daha sonra babasıyla birlikte göç edip geldiği ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Konya'da vefât etmiştir.⁷⁸⁴

Kabûlî, Mevlânâ'yı bize öncelikle semâ'ı ile tanıtmaya çalışır:

Sem' ile bulan nezd-i Hudâ'da izz-i deymûmi
*Cenâb-ı pâk Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî*⁷⁸⁵

Mevlânâ'nın en başta gelen eserinin *Mesnevî* olduğunu biliyoruz. Esasen mesnevî, her beyti kendi arasında kafiyeli, aynı vezinle yazılmış bir nazım şeklidir. Mevlânâ, o dönemin edebî dili olarak kabul edilen Farsça ile bu eserini mesnevî tarzında kaleme aldığı için *Mesnevî* diye şöhret bulmuştur. 1260-1267 yılları arasında yazıldığı kaydedilen eser, yaklaşık 26.000 beyitten oluşmaktadır. *Mesnevî*'de tefsir ve hadîsin yanında, fıkıh, kelâm, tasavvuf, tarih, tıp gibi ilimlere ait konularla zamanın örf ve âdetleri hakkında bilgile bulmak mümkündür.⁷⁸⁶

Kabûlî'nin *Mesnevî* ile ilgili değerlendirmesini kendi dilinden dinleyelim:

Arifânâ her nazarda cân fedâdır Mesnevî
Ya'nî rûh-ı ehl-i irfâna gıdâdır Mesnevî

Câmî'-i nâsût u gayb u âlem-i lâhût olup
Pür-letâif kenz-i esrâr-ı Hudâ'dır Mesnevî

İlm u ma'kûl u hayâl u fikr ile mahlût değil
Savb-ı Hak'tan vahy-i kalb-i evliyâdır Mesnevî

Gâfilân zanneyledi nutk-ı Celâlüddîn'dir
Bilmediler kim kelâm-ı Kibriyâ'dır Mesnevî

784 Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. Nafiz Uzluk, MEB Yay., İstanbul 1997; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, TDV Yay., Ankara 1995; Vedat Genç, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, MEB Yay., İstanbul 1994.

785 Kabûlî, *Divân*, vr. 62b.

786 Yeniterzi, a.g.e., s. 35-37.

*Ey Kabûli rûz u şeb eyle nazar im'ân ile
Zer eder âhen-i dili bir kimyâdır Mesnevî⁷⁸⁷*

Kabûlî'nin bu manzûmesinden anlaşılacağı üzere *Mesnevî*, irfân ve mârifet ehlinin rûhunun gıdası olup nâsût, gayb ve lâhût âlemlerinin sırlarını kendisinde toplayan, bizzât Hak tarafından Mevlânâ'nın kalbine ilhâm (ilm-i ledün) edilen, katı (demir) kalbi altın eden bir kimyâ gibidir. *Mesnevî*'yi Mevlânâ'nın sözleri olarak görenler yanılmışlardır, gâfillerdir. Çünkü *Mesnevî*, Hakk'ın kelâmı ve Kur'ân'ın özüdür.

Hacı Bektâş-ı Velî

Bektâşiyye tarikatı kendisine nisbet olunan Türk mutasavvıfı Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1270)'nin asıl adı Muhammed'dir. Soyu, İmâm-ı Mûsâ Kâzım vasıtasıyla Hz. Ali ve Hz. Peygamber'e dayanır. Hacı Bektâş-ı Velî hakkında elimizde menâkıbnâmelerin dışında kesin bilgiler yoktur. Onun Bâbâî mensuplarından yahut Yesevî dervişlerinden olduğu, tasavvuf felsefesini insan sevgisi üzerine kurduğu, fıkıhla örfü, Oğuz töresiyle Kur'ân ve Sünnet'i birleştirdiği, İslâmiyet'i Türkmenler arasında yayılmasını sağladığı belirtilmektedir. Mezarı, Nevşehir'in Hacı Bektaş ilçesinde bulunan dergâhın haziresindedir.⁷⁸⁸

Kabûlî'ye göre Hacı bektâş-ı Velî, Muhammedî nûrun doğduğu yer, Ali'nin sırrının mahzeni, velâyet bağının gül bahçesidir:

*Maşrık-ı nûr-ı Muhammed mahzen-i sırr-ı Ali
Gûlbün-i bâğ-ı velâyet Hâcî Bektâş-ı Velî⁷⁸⁹*

İbrâhim Zâhid Geylânî

İbrâhim Zâhid Geylânî (ö. 700/1301), adına nisbet olunan Zâhidiyye tarikatının piridir. Hazar denizinin güney batısında bulunan Geylân eyaletinin Siyavrud nahiyesindedir. Sühreverdî'nin halifesi Şeyh Sa'dî-i Şirâzî'den bir süre tasavvufi terbiye gördü. Daha sonra onun tavsiyesi üzverine Şiraz'dan Geylân'a giderek Lâhîcân nahiyesinde oturan Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'nin irşad halkasına dahil oldu. Elinin emeğiyle geçindiği kaydedilen Geylânî'nin, esmâ zikriyle seyr u sülûk usulünü tesbit ettiği belirtilmektedir.⁷⁹⁰

787 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 103b.

788 Hk. geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik", *DİA*, c. V, s. 373-379; a.mlf, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, c. XIV, s. 455-458; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî: Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara 2007.

789 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 63a.

790 Hk. geniş bilgi için bkz. Mustafa Bahadroğlu, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", *DİA*, c. XXI, s. 359-360.

Kabûlî ise, onun Allah yolunda unvan sâhibi kâmil müürşidlerden olduğunu söylemektedir:

*Mürşid-i râh-ı Hakk'ın sâhibu'l-unvânı
Hazret-i Şeyh İbrâhîm Zâhid el-Geylânî⁷⁹¹*

Dede Ömer Rûşenî

Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunun kurucusu olan Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Aydın Güzelhisarlı'dır. İyi bir tahsil ve medrese öğrenimi gören Rûşenî, tasavvuf yoluna da sülûk etmiş, önce Karaman'da bulunan Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin halifelerinden ağabeyi Alâaddin Ali'nin yanında bir süre kalmış, ardından Bakü'ye giderek Şirvânî'ye intisab etmiştir. Şirvânî onu hilâfetle Anadolu'ya göndermek istemişse de o şeyhinin hizmetinden uzak kalmamak şartıyla hilafeti kabul etmiştir. Karabağ, Berdea, Gence dolaylarında halkı irşad etti. Bu arada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın büyük sevgi ve hürmetini nail oldu ve dâvetine icabet ederek Tebriz'e gelip vefat edinceye kadar burada kaldı. Kendisinden sonra tarîkatı ve meşrebini devam ettirecek olan halifesi İbrâhim Gülşenî'nin onu tanıyıp intisab etmesi de bu dâvete aracılık etmesi vesilesiyle olmuştur.⁷⁹²

Kabûlî, *Dîvân'*ında, aşkın gül bahçesinin çılgın bülbülünün ona makâm olduğunu söyler:

*Bülbül-i şûride-i aşk gülşenî
Oldu makâm-ı Ömer Rûşenî⁷⁹³*

İbrâhim Gülşenî

İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1533), Halvetiyye'nin Rûşeniyye koluna bağlı Gülşeniyye tarîkatının kurucusudur. Azerbaycan'ın Berdaa şehrinde doğmuştur. Dede Ömer Rûşenî'nin önde gelen halifelerindendir. Gülşenî, Şah İsmâil'in Tebriz'i ele geçirmesi üzerine buradan göç ederek Diyarbakır'a gelmiş, daha sonra buradan Mısır'a geçerek çeşitli câmi, dergâh ve zâviyelerde bulunmuş, hakkındaki bazı dedikodu ve iftiralar sebebiyle Kanunî tarafından İstanbul'a çağırılmıştır. O da gelerek bir süre kadar burada kalmış, daha sonra Mısır'a dönmüş ve beş sene kadar yaşayıp vefât etmiştir. Tarîkatı, Mısır'ın dışında İs-

791 Kabûlî, *a.g.e.*, vr. 63a.

792 Komisyon, "Ruşenî, Ömer Dede", *TDEA*, c. VII, s. 361-363; Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, c. IX, s. 81.

793 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

tanbul, Bursa ve Edirne’de yayılmış ve Hasan Sezâyî kanalıyla Sezâîlik adı altında devam ettirilmiştir.⁷⁹⁴

Kabûlî, İbrâhîm Gülşeni’nin dergâhının Hakk’ın bülbüllerinin yurdu olduğunu belirtir:

*Andelibânın Hudâ’nın meskeni
Dergeh-i Şeyh İbrâhîm-i Gülşeni*⁷⁹⁵

Azîz Mahmûd Hüdâyî

Celvetiyye tasavvuf yolunun teşekkülünü ve sistemleşmesini sağlayan Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628), Sivrihisar’lıdır. Medrese tahsilinden sonra çeşitli yerlerde muîdlik, nâiblik ve müderrislik yapmış, Bursa’ya gelişinin üçüncü yılında hocası Nâzırzâde Ramazân Efendi’nin vefâtı üzerine daha önce vaaz ve sohbetlerine katılarak oldukça etkilendiği Şeyh Muhyiddin Üftâde (ö. 988/1580)’ye kapılanmıştır. Tarikat icâzetini müteakip şeyhi tarafından önce memleketi Sivrihisar’a irşad vazifesiyle gönderilmiştir. Bir süre sonra şeyhini ziyaret için tekrar Bursa’ya dönmüştür. Bu arada şeyhi Üftâde’nin vefâtı üzerine Rûmeli’ne geçen Azîz Mahmûd Hüdâyî, bu bölgede bir süre kaldıktan sonra İstanbul’a gelmiş, Çamlıca’ya yerleşmiştir. Daha Üsküdar’da bir yer satın alarak burada bir dergâh yaptırmış, ömrünün sonuna kadar burada hizmetlerini yürütmüştür.⁷⁹⁶

Kabûlî, Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin, dünya ve içindekilerin olan sevgi ve bağlılığı terk ederek Hakk’ı bulduğunu kaydeder:

*Sivâyı terk ile buldu Hudâ’yı
Cenâb-ı Şeyh Mahmûd Hüdâyî*⁷⁹⁷

Hüsâmeddin Uşşâkî

Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593), Halvetiyye tarikatının Ahmediyye koluna bağlı Uşşâkıyye yolunun kurucusu olup, Buhara’lıdır. İlk ilimleri babası Hacı Tebrük’ten tahsil eden Hüsâmeddin Uşşâkî, onun vefâtında çok üzül-

794 Hk. geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “İbrahim Gülşeni”, *SGAD*, c. VIII, s. 58-64; Mustafa Kara, “Gülşeniyye”, *DİA*, c. XIV, s. 256-259; Himmet Konur, İbrâhîm Gülşeni *Hayâtı, Eserleri, Tarikatu, İnsan Yay.*, İstanbul 2000.

795 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

796 H. Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, c. IV, s. 338-340; a.mlf., “Celvetiyye”, *DİA*, c. VII, s. 273-275; a.mlf., *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatu*, Erkam Yay., İstanbul 1990, 3. Bsk.

797 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

muş, gördüğü bir rüya üzerine tasavvufa yönelmiş, Kübreviyye ve Nurbahşiyye şeyhlerinden feyz almış, kısa bir süre şeyhlik yapmıştır. Sonra Anadolu'ya hicret eden Hüsâmeddin Uşşâkî, Uşak'a gelerek burada Halvetiyye şeyhlerinden Emîr Ahmed Semerkandî'den el almıştır. Onun, Semerkandî'den başka Halvetiyye'nin diğer bir kolu olan Sinâniyye'nin pîri İbrâhim Ümmî Sinân (ö. 976/1568) ile de görüşüp dersini yenilediği de kaydedilmektedir. Kabri, İstanbul'da Kasımpaşa'da bulunan tekkesi hazîresindedir.⁷⁹⁸

Kabûlî, Hüsâmeddin Uşşâkî'nin Hakk'ın rahmetine müstağrak olarak bununla sonsuz devlete nail olduğunu beyân eder:

*Civâr-ı rahmet-i Yezdân'da bulan devlet-i bâkî
Cenâb-ı Hazret-i Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî*⁷⁹⁹

SONUÇ

Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî'nin hayatı, eserleri, tarikatı ve tasavvufi görüşlerini bu çalışmamızda ele aldık. Kabûlî'nin doğum tarihi ve âilesi, tahsili hakkında pek fazla bilgiye rastlayamadık. Ancak onun XVIII. asrın sonları ile XIX. asrın ortalarına doğru yaşadığını kendi eserinden ve diğer kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Biz, Kabûlî'nin hayatını tanıtabilmek için, günümüze kadar hakkında yazılmış olan biyografi, makale, ansiklopedi maddeleri ile menâkıb kitaplarına ve kendi eserlerinde serpiştirilmiş olarak verdiği bazı bilgilere başvurduk. Bütün kaynaklar onun, mahkeme başkâtipliğini bırakarak tasavvuf yoluna sülûk ettiğini kaydetmektedir. Sülûk ettiği tarikat ise Rifâiyye'dir.

Eserlerine gelince, yine onunla ilgili bulduğumuz bütün kaynaklarda dört eserinden bahsedilir. Bunlar, matbû *Kenzü'l-Esrâr*, *Müsiletü'l-Hidâye*, Fars lügatine dâir *Müşkil-Küşâ* ve mürettep *Dîvân*'ıdır. Kabûlî'nin dikkat çeken bir yönü de hattat oluşudur. Kaynaklar onun İsmâil Hakkı Bursevîye olan sevgisinden dolayı ekseriya *Rûhu'l-Beyân* tefsirini istinsâh ettiğini kaydeder. Ayrıca Osman Nuri Peremeci, *Edirne GGe Tarihi* adlı eserinde onun küçük büyük iki yüz yetmiş dört parça eser istinsah ettiğini ve bunların 1828-29'da Ruslar'ın Edirne'yi işgali sırasında yağma edildiğini belirtir.

Kabûlî eserlerinde umûmiyetle vahdet-i vücûd düşüncesini savunmuştur. İbnü'l-Arabî, Sadrüddin Konevî ve Mevlânâ gibi vahdet-i vücûd düşün-

798 Hk. geniş bilgi için bkz. Mehmet Akkuş, "Hüsâmeddîn-i Uşşâkî", *SGAD*, c. VIII, s. 134-136; a.mlf., "Hüsâmeddin Uşşâkî", *DİA*, s. XVIII, s. 515.

799 Kabûlî, *a.g.e.*, aynı yer.

cesini savunan zâtlardan sitâyîşle, âşıkâne bir tavırla bahsetmesi bunun en büyük göstergesi olsa gerektir. Yine yer yer *Dîvân*'ında Hallâc-ı Mansûr'dan, *Ken-zü'l-Esrâr*'da Bâyezîd-i Bistâmî'den bahsetmesi onun aşk ve cezbe yolunu seçen sûfilerden birisi olduğunu göstermektedir. Bunların yanında onun, aşk, muhabbet, mârifetullah, ilm-i ledün, cezbe gibi kavramları da *Dîvân*'ında sıkça işlediği görülür.

Aynı zamanda şâir olan ve yazdığı şiirlerinde “Kabûlî” mahlasını kullanan Mustafa er-Rifâî'nin, bu mahlasını alması da ayrı bir önem taşımaktadır. Zira o, herkesi her hâl ve şekliyle, makâm ve mevkiisiyle kabul etmiş, kapısına gelen her kesimden insanı hoş görmüş, bundan dolayı da halk kendisine “Kabûlî” adını vermiştir.

Onun eserlerinde özellikle Allah aşkı, Hz. Peygamber, Çehâr-yâr-ı güzin sevgisinin öne çıktığını görüyoruz. Özellikle Ehl-i beyt, Hz. Ali ve On İki İmâm sevgisi üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Hz. Peygamber'in soyundan gelmiş olmasıdır diyebiliriz. Ayrıca mensubu bulunduğu Rifâiyye tarikatının mânevî ve fikrî yapısı da göz önünde bulundurulması gereken diğer önemli bir husustur.

Kabûlî, Rifâiyye'nin dikkat çeken bir yönü olan “burhân” gösterme âyinine kabul etmiş, aşk ve cezbe ile dönen sâliklerin semâ'ını, raksını, zikir esnasında def, bendir gibi mûsikî âletlerinin çalınmasını coşku ile destekleyip savunmuştur.

Kabûlî ayrıca mürşid-i kâmil konusunda da titizlikle durmuştur. Ona göre bir mürşid-i kâmilin silsilesinin Hz. Peygamber'e ulaşması, seyr u sülûkunu tamamlayarak icâzet almış, dirâyetli, selâhiyetli, şeriat, tarikat, hakikat, mârifet sırlarına vâkif bir zât olması gerekir.

Kabûlî, İslâmî geleneği takip ederek konuları âyet ve hadislerle izah etmiş, yer yer büyük sûfilerin sözleriyle, bazı hikâye, deyim ve şiirlerle konuları daha akıcı ve anlaşılır bir hâle getirmiştir. Uslûbu, nasihat tarzındadır. Sanki karşısında bir kişi varmış gibi bir anlatım şekli ortaya koymuştur. Dili oldukça sade ve anlaşılır bir yapıya sâhiptir.

Onun sûretten ziyâde sîrete ehemmiyet veren bir sûfi olduğunu görüyoruz. Tâc ve hırkanın icaplarını, sırlarını bilmeyenlerin bunları giymemeleri gerektiğini söyler. Aksi takdirde şekilcilikten öteye geçilemeyeceğini belirtir.

Kabûlî, silsilesi Hz. Peygamber'e ulaşmayan, bir mürşid-i kâmilin terbiyesi altında nefis mertebelerini kat'ederek irşâda mezûn ve memûr olmamış, icâzetsiz şeyhlere intisâb edilmemesi gerektiğini de belirterek sırf babası mürşid diye babasından yaut bir başka kâmil mürşidden icâzet almamış kişilerin şeyhliklerinin bâtil ve merdûd olduğunu ifade etmektedir.

Kabûlî'ye göre sûfi, aşk ve muhabbet ehlidir. Cenâb-ı Hakk'a ve Hz. Peygamber'e ve O'nun sevdiklerine âşıktır. Aşk yolunda her şeyini fedâ eder. Ancak bu demek değildir ki sûfi Kur'ân ve Sünnet'den uzak durur. Bilakis o, Hz. Peygamber'in getirdiği şeriatın hizmetçisidir. Güzel ahlâk ile donanmış ve kötü ve çirkin huylardan sıyrılmıştır. Gönlü Hak ile birliktedir, dünya ve içindekilerinin sevgisinden kurtulmuştur. O, kuru sofulukla, "kale, yekûlü" ile, riyâ kokan zühde Hakk'ı bulmanın ve vuslata ermenin mümkün olmadığını söyler.

Yine o, bir insanın dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşabilmesi için selâhiyetli bir mürid-i kâmilin terbiyesi altında seyr u sülûkunu tamamlayarak nefis-i sultânîsini vücûd ikliminde hâkim kılması gerektiğini eserlerinde sıkça vurgular.

Kabûlî, tasavvufî düşünceyle ilgili konularda İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim Cîlî'nin görüşlerinden büyük ölçüde etkilendiği görülür. Özellikle *insân-ı kâmil* konusunda Cîlî'nin tesirlerini açıkça görmek mümkündür.

Kabûlî'nin, Gülşeniyye'den Hasan Sezâyî, Celvetiyye'den Ali Senâî ve Edirne'de yetişen diğer şâirlere taş çıkartacak şiirlerinin var olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim o, tasavvuf ikliminden aldığı neş'e, zevk, irfân ile mısralarını daha da derunileştirerek gönül tahtına sultân olabilmeyi başarmıştır. Aşk ve muhabbet, cezbe onun şiirinin mayasıdır. Kısaca o, Râbia-ı Adeviyye ile başlayan, Bâyezîd-i Bistâmî, Ahmed Gazzâlî, Ahmed Yesevî, Mevlânâ ve Yûnus'larla daha da kök salıp dal, budak veren aşk ve muhabbet yolunun güçlü temsilcilerinden birisidir.

EKLER

Ek-1. Kabûlî'nin mezar taşı kitâbesi (N. Çiçek Akçıl Arşivi).

Ek-2. Kabûlî'nin mezarının cephe görünümü (N. Çiçek Akçıl Arşivi).

Ek-3. Kabûlî nin mezarının dıştan görünümü (N. Çiçek Akçıl Arşivi).

الشيخ شمس الدين افندي
ابن شيخ سيف الدين حاله

محمية اورندهه طريقه سابقه دره صالي تكمية شيخ خلدوي
تاريخ بناء تكمية ١١٦٤

الشيخ السيد محمد صدق افندي خلدوي
خلية شيخ حسين افندي
استاذ بولجوت ١١٧٤
فوت ١٢٧١

الشيخ قاسم بن محمد المصفاوي
خلية شيخ محمد صفوي افندي
خلية ١٤١٤

ياربجي الشيخ محمد صفوي افندي
خلية حورفت شيخ محمد حالي
المالوف المشايخ حورفت
در اسلامبول ١١٩١
فوت ١٢٧٥

الشيخ حافظ سيد احمد افندي
فوت ١٢٧٥

محمية اورندهه رفاعيه دره قبولي تكمية شيخ خلدوي

موسى شيخ فرهاد افندي
كريمه زاده شيخ احمد افندي
فوت ١٢٩٤

الشيخ احمد افندي
ابن شيخ قبولي افندي
فوت ١٢٦٧

الشيخ مصطفى قبولي افندي الرفاعي
فوت ١٢٤٤

محمية اورندهه رفاعيه تكمية شيخ خلدوي

الشيخ حافظ احمد افندي
ابن شيخ علي افندي
فوت ١٢٤٤

الشيخ علي افندي الرفاعي
فوت ١٢٤٥

الشيخ ابراهيم الاحول الرفاعي
فوت ١١٩٣

محمية اورندهه قادرخانه قريبه نقشبنديه دره داود افندي تكمية شيخ خلدوي

الشيخ عبد الله افندي
ابن شيخ داود افندي

الشيخ داود افندي الاورنوي
خلية شيخ نعمتي الاسلامبول
الديوبند ١٢٤٨
فوت ١٢٤٨

Ek - 4. Tabibzâde M. Şükrî'nin *Mecmûa-ı Tekâyâ* adlı eserinde Kabûlî Tekkesi şeyhlerinin listesi (İBB Ktp., Belediye Yazmaları No: K 75, vr. 39b)

هَذَا تَرْجُمَانُ خُدُوتِ

اِعْوِزِ بِنَاتِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ اِرْحِمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

السلام عليكم يا اهل البيت ائمة ايرى با معين فخر بني نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه
السلام عليكم يا اهل بيت ائمة ايرى با معين فخر بني نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه
السلام عليكم يا اهل بيت ائمة ايرى با معين فخر بني نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه

اِعْوِزِ بِنَاتِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ اِرْحِمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الديرو حق على سبنا نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت حمزة والسبي ويا فخر بني نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
وشت وفضل كر اجر حضرت امام علي وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
والملايمان حصصا حضرت حمزة الكبرى وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
رسول الله صلوات الله وسلامه عليه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
بنا ميري حضرت خاتمة الانبياء وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
يكنا في بيان سالت سبنا نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
شاه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
بخت جرافان چشان خاران بخت حضرت زين العابدين معلوم بان حضرت
امام كزبان و حضرت امام محمد باقر وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
رضي الله عنه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
امام علي وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
صاحب ارواح حقيقت يا اهل بيت ائمة ايرى با معين فخر بني نوح جلاله كمل طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
صلوات الله وسلامه عليه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده

هَذَا وَعْدُ شَرِيفِ

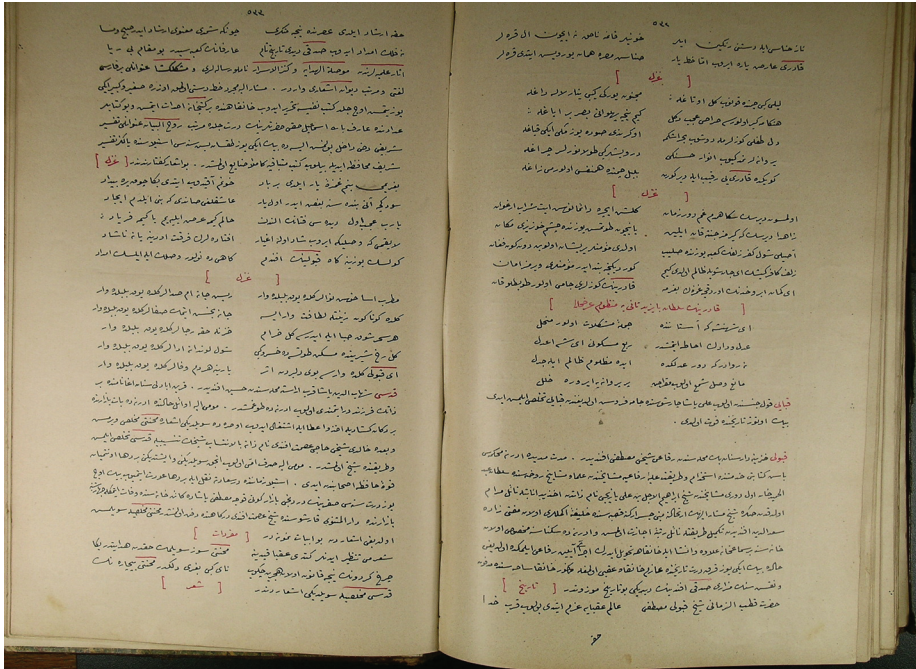
اِعْوِزِ بِنَاتِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ اِرْحِمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

المدة رب العالمين والهدية والسلام سبنا وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت سبنا الانبياء وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
بان مؤرخ طاهر عز وفضل وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت ارواح شريفون وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حسن خلق ايضا وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
وولد وده امام وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
ببريزم ومرتبه حضرت سيد محمد باقر وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
واراهم وسوي وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
افنديزولك وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
الارض وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت بنك ارواح شريفون وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
و بن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
وسلطه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
سكون وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت هده جمال الله تعالى بان ارضى رحمان حق وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
و بن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده

وولد امام بناته غير محمد، وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
امام حسن وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
مطهر محبوب برور وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
٥١ ٥١ وقت شريفه خرد وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
مقول اول ايه خيراتك اسم فخر نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
روح وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
عاشقان صادقان وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
واركان طهره وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
انما حبيب خدا بن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
نظمت لظرف وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
وساقي حيا وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حسار كروي وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
قبول اذن وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
جزه وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده
حضرت وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده وبن نوحه واولاده

قبول حضرت محمد بن محمد
عالم لاهوت عالم ارجح عالم ارجح
عالم ارجح عالم ارجح عالم ارجح
عالم ارجح عالم ارجح عالم ارجح
عالم ارجح عالم ارجح عالم ارجح
عالم ارجح عالم ارجح عالم ارجح

Ek-5. Cisir-i Ergeneli Nâibzâde Mustafa Fahrî er-Rifâi tarafından yazılan ve Kabûlî'nin şeyhleri, halifeleri ve mührünü gösteren Tercümân-ı Hilâfet ve Du'â-ı Şerif (M. Kemalettin Keçeci Arşivi)

Ek-6. Ahmet Bâdi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinde Kabûli ile ilgili kısım (Beyazıt Devlet Ktp., genel no: 10392, c.II, s. 532-533).

قیمی عیالده انتری - شعرا و طلعاند اولوب آلا شیرلیدر . ادرده
مسافره بولدیغی ائشاده (۱۱۳۰) ده وفات ایتدی .
قنوی مصطفی انتری - ادرده بیدان فضلا و شراندن بر ذات اولوب
۱۲۴۱ تاریخده ادره حکمه شرعیسهنده باشکاتب ایدی . بعده ترک مسلك ایه
طریق رفاهییه انساب ایش و خزیندولر سان بک مجلسده مک شامی سه درگام
انقادیه دوننده برده کتبخانه وجوده کنیمشدر . کتالاسراوه . موصله الیهاده
مرتب دیوان و متکلیکشا اسنده قاری برلت آتازلیدر . حسن خط ارایاندن
اولوب اکیوز جلدی متجاوز آثار منیره و نادرین باقعات تحریر ایه کتبخانه
وقف ایتدیر . ۱۲۴۴ ده احتمال ایه درگاه قیستانه دفن اولدی . قبری
موجوددر . کتبخانهسی خراب و کتب قیسهسی ضایع اولمشدر .
ایاشمه :
چاک ایت چاک کل کی عشاقه سینه آج - گل بخشن ایه قوراره شاهم خزیه آج
کفتی هنر ایتدی - قضاندن و شراندن اولوب ادرته لیدر . ۱۰۸۸ ده وفات
ایتشدیر . دیوان و تذکره شعرائی ، غنایه و شناه و درویش اسملرگه کی
منظومه لرله رباعیاتی حاوی بر مجموعه وادیر .
کس مصطفی انتری - ادرده ظهور ایندن قضاندن اولوب (عربهای
دولت) کسمنده ۱۱۸۲ ووب سفینه نام بر تاریخچه یازمشدر . اثر مذکورک
بر نسخهسی موزه هایون کتبخانه سندهدر .
کسب کیمی جلی - دیوان هایون کتبخاندن و اعیان سپاهلاندنر . بلغ و
صاحب کیمی دیوان بر شاهدر . (۱۰۵۰) تاریخده وفات ایتشدیر .
کیمی - کتفی نام ذوانده ادرده ظهور ایندن شعرا دندلر .
هنر مسمر ذاتی انتری - قسطولین اولوب ادرده منظران طریقت کاشینه
مشایختندو . حضرت سزانی ارشد خلفاسیدر . ۱۱۱۲ تاریخده وفات ایه کاشی
درگاهه دفن اولمشدر دیواجیلری و ستوی شرقک ایتدالریه بر شرحلری وادیر .

Canâbi Petteve sındun ilâhi câmî lebrizi
İdûp camî şehâdeti nedimin Şemsî Tebrizi
Hüdâvendü o zâtin hemdine seni bâzî oldıyasa
Kaza şâlsın, anin de sadrine semjiri sârisi

Pertev paşanın gazellerinden bir müstezat gazel :
Fisasetle bu şep gâh uyudum gâh uyandım
Hesep ol mehi andım
Eğlence idûp hale hayalın oyalandım
Tâ subha dayandım
firakı
Bi minneti sâki
Kan agladım iştikâk meyî bezmi
Her renge boyandım
Peymâne gâh gâh dolup gâh boşandım
Ateşlere yandım
Virdim bu gece genile pervâneye havret
Pâr şüziş hasret
Yanup yakılıp gâh durup gâh dolandım
Eyleşer evandım
Derdü elemim çekmeye yök lâzî tüvânum
Ey ruhı revânım
Dil verdim ise ben seni insâf ede sandım
Çünândan usandım.
Nâkâdîni can elde gezip dehrî doluştım
Pertev dilî bi çâre aradım .
Çok şûha satıştım
Bin derd kazandım

Bu da Pertev paşanındır :
Yolunda işk sebeptir lîsâne gelmemize
Değil lîsâne ve belki çihâne gelmemize

178 — Seyfi : Edirne'de Veli dede dergâhın postnişini ve Taşlık medresesini müderrisi Hafız Mehmet Seyfî'dün efendî de şâr bir adam imis. Bazı kitabelerde söylediği tarihler ile takkelerde okunan bazı ihâtileri vardır. 1239-1818 de öldü. Veli dede mezarlığında gömüldür.

179 — Kabuli : Şâyh Mustafa efendîdir, ki zamânında E lir-nenin pek sevgilisiydi. Edirne'de okuyup yetişmişdir. Sonra der-vîş ve şeyh olan bu zât 1244-1829 senesinde olan Rus istisâfâsi hengâmında öldü. Merhumun "Mu-iletil-hidaye, Kenzül esrar" adları ile tasavvuf dair ikirisiyesi öldüğü gibi "Müşkilküma", adlı Parisiden Türkçeye bir lügatı ve müretteb oivânı varmış. Kabuli merhum kendü kalemiyle büyük ve küçük 278 parça kitap yazıp İsmâil Hâkîmün "Ruhi'l-hayan", adlı tefsiriyle birlikte kendü tekkesine vakfetmiş idi. Maatteessüf bu kitaplar 1877-1878 senesinde Rusların Elinneyi işgali etkileri sırada hepsi yağma edilmiştir. Bu gazel Kabulî'nindir:

Ek-7. Tosyavîzâde Rifat Osman'ın *Edirne Rehnüması* ile O. Nuri Peremeci'nin *Edirne Tarihi* adlı eserinde Kabûli ile ilgili kısımlar.

(۲۱۹)

سلطان جامع شریف قرینه انشا کردی اولاً مکتب خطیر شده سلطان سیم خان
تصرفه دقتدار اولان خدمی عبدالوهاب اقدی ابا مدفوندر.

بنیادی حمدی اقدی

مشار الیه حسن حسام الدین اقدیسک خلفاننددر ادرنه استانبول جلاستده سید
جلالی حضرت تریسک مرقد شریف قرینه مدفوندر.

شیخ عثمان وحامد اقدیل

مشار الیهما دخی حسن حسام اقدیسک خلفاننددر. حامد اقدی بیک یوزکری
بر تاریخده وفات ایدوب زندان اتی قبرستانده مدفوندر.
اقدی مشار الیهک وقاتنه طریق عشقین جمال الدین اقدی «سوک نسا»
چکون کندی حامد اصلته «تاریخی انشا ایشدر».

شیخ ابراهیم اجل

مشار الیه بیک یوز الی تاریخده نصره ولایتندن ادرنه کلان طرعت علیة رقابیه
منسوب شیخ علی الشیبا حضرت تریسک اجل نسبت اجتم و سزائی حضرت تریسک شرف
تختلری الهده مشرف اولمشدر.

علی شایح حضرت تری

بیک یوز سکان سنه رجال سوهینسنددر طرقت جلوبینی نیره موفق اوق
ومشار الیه هدائی عزیز محمود اقدی قوجساریدن اجل فیض ایشدر.

بیک اکی یوز تاریخده ادرنه واصل رحمت رحان اولوب ادرنهک کلبار خاتون
تخلصنده واقع قادری درکهنده مدفوندر کمل بر عیوان والیهائی وارند در دست
طبع و نشر در.

قبولی اقدی

مشار الیه ابراهیم اجل حضرت تریسک منبساندن اولوب مؤخرأ مشار الیهک خلیف
اکل اولان حشر ارنده مدفون موق زاده سعدالدین اقدی خلفاننددر.
وقته ادرنه حکمت شریعتیش کاتمددولوب مؤخرأ طرعت علیة رقابیه انشا
الیهادر در حشر سارستان کتخلصنده واقع شامی در کاتمددولوب ایشدر.

(۲۲۰)

برجوق آ تاریخ به می وخصوصیه برقلعه دیوانی وموسسه الحکایه وکنز الاسرارنام
رساله سی و مشککت نامیه فارسی لقی واردر.

حسن خطی مشهوردر حیانتده روح البیان وقاضی جشادی ودهاوتلر کئی اکی یوزجهدی
متمجاوز کتابی استنساخ ایدرک درگاه مذکور کاشغافه سنه وقف ایشدر.

بیک اکی یوز فرق درت تاریخده وفات ایدوب درگاهی قبرستانده مدفوندر.

ابراهیم پاشا

مشار الیهوخی فاتح حضرت تری ووزر اسندندر ادرنه دما عمبار ایشکاری جامع شرفک قبرستانده
مدفوندر جود وسخا الیه مشهور ایدی.

الحاج محمد امین پاشا

مشار الیه ساقاقدراعظم وسردار اکرم اولدی بی حالده بیک یوز سکان بدی تاریخده ادرنه ده
وفات ایدرک یاده قشله هابونی قاروشونده مقبره مخصوصه مدفوندر.

کل بابا

ادرنه یوز ارم ساعت مسافده واقع کول کنارنده مدفوندر.

فطری اقدی

مفسر ومحدث برذات عالی قدر ایدی بخاری شریفی شرح اشدی بیک یوز اوتوزیش
تاریخده وفات ایدوب ادرنه ده بحق به نام حکله مدفوندر.

شیخ مصطفی البولوی

مشار الیه طرقت علیة بکر به ناکار کاندن اولوب مصری حاجی بابا دیمکلم معروف وادرنه ده
مدفوندر کندوسی قره باش ولی واسماعیل جورومی وشیخ عمر الفواددی وشیخ محی الدین
واسعه الیه حاجی شعبان ولی حضرت تریسک اجل نسبت بیور مشردر.

رتو پاشا

خلی زمان وکلای سلطنت سنه دن اولوب نوزدینی بالجه وکلا به تأثیر اشد بر مشرفاضل
یکتالیدی فی الاسل طاریجه لی اولدی بی حالده باب عالی امتلا منه دوام ایدرک امدی خلفای
کبری

Edirne Salnâmesi'nde Kabûlî ile ilgili kısım

